

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

4

4

1969.

APRILIS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

403	REHÁK LÁSZLÓ A JK SZ NEMZETISÉGI POLITIKÁJA
421	LÖRINC PÉTER 1934—1941 A HÁBORÚ ELŐTTI HÍD HARCAI
433	MAJOR NÁNDOR ELÁGAZÓ UTAK
437	BORI IMRE FÜST MILÁN IV.
453	DUDÁS KÁLMÁN ZILÁLTSÁG
455	LADIK KATALIN FEHÉR KUTYA A VÉGTELENBEN
458	BÖRCSÜK LÁSZLÓ ÍTÉLET
461	LATÁK ISTVÁN VERSEI
464	DRAGAN KOLUNDŽIJA VERSEK
467	MAJOR NÁNDOR A HÖEMBER
477	DEÁK FERENC MÉTÉLY
486	LADISLAV MNACKO HOGY ÍZLIK A HATALOM
498	SZEMLE Tomán László jegyzetei
502	BURÁNY NÁNDOR KRÓNKA

Külön melléklet:
Gerold László:
HATVAN MAGYARTANÁR

JEGYZŐKÖNYV

a Híd Irodalmi Díj bíráló bizottságának 1969. március 28-án megtartott üléséről

A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadói Tanácsa által alapított Híd Irodalmi Díj bíráló bizottsága — Bányai János, dr. Bori Imre, Fehér Ferenc, dr. Juhász Géza és dr. Szeli István — Fehér Ferenc elnökletével megtartott ülésén határozatot hozott az 1968. évi díj odaítéléséről.

A bizottság a díj kiosztásának szabályzata értelmében tekintetbe vette a jugoszláviai magyar írók 1968. január 1-től 1968. december 31-éig megjelent műveit, cím szerint a következőket: Bogdánfi Sándor: *A világ dióhéjban*; Bosnyák István: *Laskói esték*; Börcsök Erzsébet: *Eszter*; Brasnyó István: *Kinn a szélben*; Burány Nándor: *Összeroppanás*; Deák Ferenc: *Afonyák*; Dési Ábel: *Kortársaim*; Gál László: *Szó a szélben*; Gion Nándor: *Kétéltűek a barlangban*; Herceg János: *Egy meg egy*; Herceg János: *Ég és föld*; —: *Hol ó hol*; Jung Károly: *Ég az erdő*; Komáromi József Sándor: *Jó szó*; Kossa János: *Magyarul magyarán*; Lévy Endre: *Új lélekindulás*; Major Nándor: *Esti órák*; Majtényi Mihály: *Igy is történhetett*; Mirnics József: *A bácskai munkásmozgalom*; Rehák László: *A kisebb-ségek Jugoszláviában*; Sáfrány Imre: *Zombékok*; Szirmai Károly: *Muzsikáló messzeség*; Tolnai—Domonkos: *Valóban mi lesz velünk*; Urbán János: *Tűzsziget*; Varga Zoltán: *Várószoba*.

A művek elemzése, mérlegelése után a bíráló bizottság egyhangúlag úgy döntött, hogy az 1968. évi HÍD IRODALMI DÍJAT Szirmai Károlynak ítéli oda a *MUZSIKÁLÓ MESSZESEG* című elbeszéléskötetéért.

Szirmai Károly több évtizedre visszanyúló írói munkássága, látomásos írásművészete jugoszláviai magyar szépprózánk legjobb teljesítményei közé tartozik. A *Muzsikáló messzeség* című kötet irodalmi értékeit is az ilyen jellegű művek adják meg.

Újvidék, 1969. március 28-án

A bíráló bizottság tagjai.

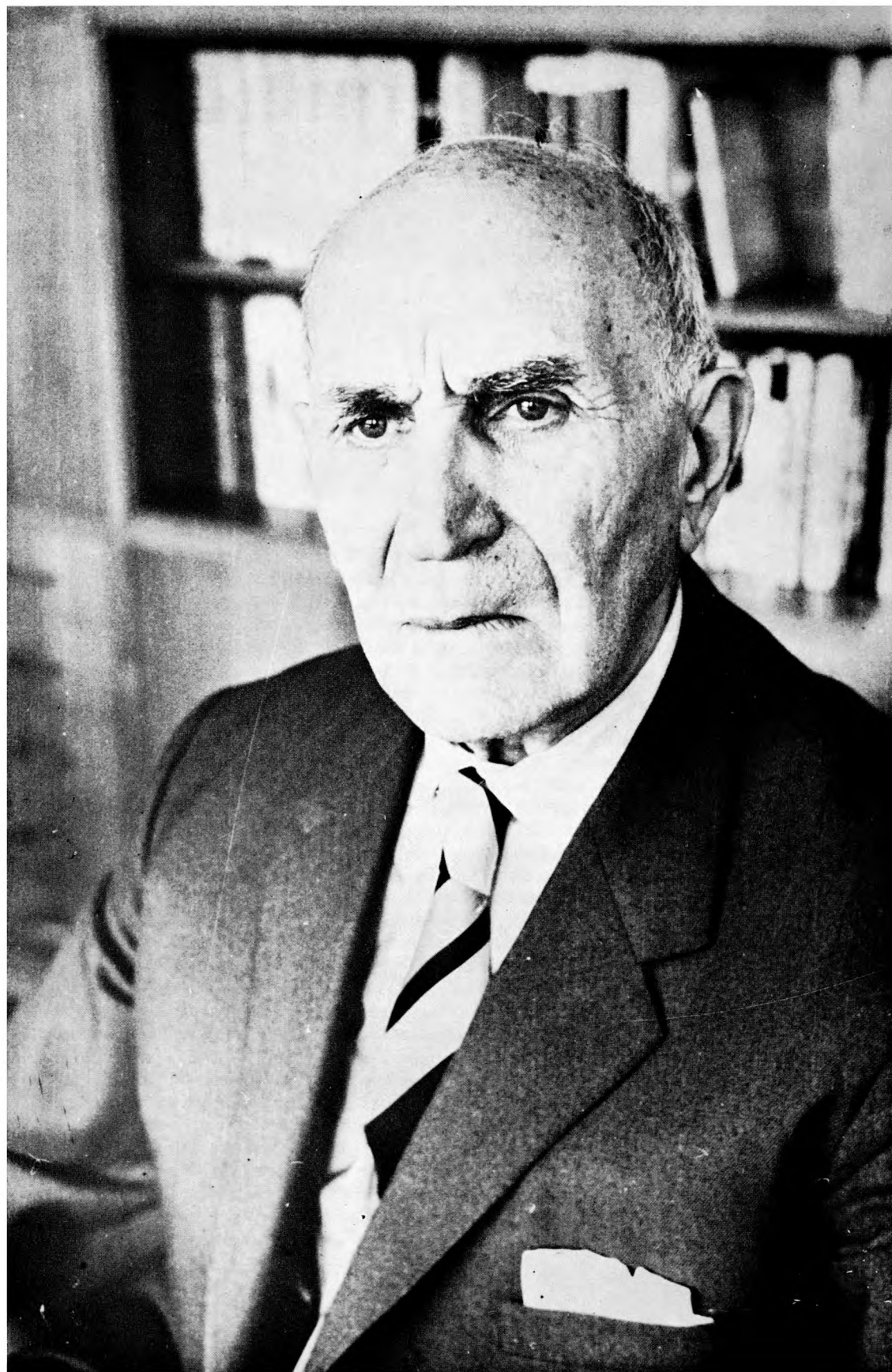
Bányai János sk.

Bori Imre sk.

Fehér Ferenc sk.

Juhász Géza sk.

Szeli István sk.

ÉVFORDULÓ

Ismét évfordulóhoz ért a *Híd*, amolyan kisebbfajta évfordulóhoz, egy újabb fél évtized pillanatnyi cezúrájához az évtizedek egybefolyó sorában, amit talán nem is illik észrevenni egy magafajta, örökké „elfoglalt” szellemi orgánumnak, amelyet a pillanat szüksége hozott létre s a pillanat szüksége tart életben, amely sohasem ér rá éveit számolni. Nem is tennénk (bár a mi esetünkben a véletlen coincidencia megkönnyíti a számolást: folyóiratunk tizenöt évvel fiatalabb, mint a párt, amellyel történetének legelejétől egybekötötte sorsát, és tíz évvel idősebb, mint az államközösség, amely jelenének a szocialista keretet biztosítja), ha nem tapasztalnók magunk is meglepetéssel, hogyan alakul, pillanatnyi terveinktől szinte függetlenül, vagy épp a pillanatnyi tervek és igények folytán, jubilárisa a *Híd* egész idei évfolyama. Az egész jugoszláv társadalmat átható gyökeres reform, az öngazgató szocializmus magasabb szintű, korszerű társadalmának szemünk láttára végbemenő szerveződése a jugoszláviai magyar szellemiséget is megmozgatta. Mind kifejezettebb igény mutatkozik társadalmi létünk, helyzetünk, problémáink tudományos elemzésére, rendszerezésére, értékelésére, az önálló és integrális tudományos gondolat kifejlesztésére. Előtérbe kerül a szociológia, a szociográfia, a történelemtudomány, az etnográfia, a politikai, jogi, nyelvi, művelődéstörténeti problémakör és megannyi más sajátos nemzetiségi kérdésünk tanulmányozása, amelyeknek hiánya vagy rudimentáris volta mind-egyik kórosan egysíkúvá, irodalomközpontúvá tette kultúránkat. Egyelőre talán csak a feladat nagysága és sokrétűsége domborodott ki, s egy irodalmi folyóirat, természeténél fogva, igen keveset vállalhat belőle. De már így is észrevehetik olvasóink, s mi, a folyóirat szerkesztői is örömmel állapítjuk meg, hogy a *Híd* társadalmi rovata, mely a közelmúltig, sajnos, szinte csak szimbolikusan jelezte ez irányú érdeklődésünket, az év eleje óta egyre nagyobb teret követel magának, azt mondhatnánk, a lap gerincévé válik. Az idén kerül sorra szociológiai-szociográfiai pályázatunk java termésének közzélése, s azonkívül egész sor komoly társadalmi elemzés, tanulmány, polemikus cikk próbál eligazítani jelenünk felhalmozódott problémái, a felismert új feladatkörök szövevényében. S itt találkozunk a régi, osztályharcos *Híd* szándékaival, gondolataival, célkitűzéseivel. Ezt a hagyományt szívesen vállaljuk, hisz eget jelent a ma feladatainak vállalásával . . .

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTÁK ÉS A NEMZETI KÉRDÉS

A párt uralkodó nézeteinek alakulása tükrében

REHÁK LÁSZLÓ

A jugoszláv kommunisták szervezetének megalakulása és forradalmi tevékenységének kezdete igen bonyolult feladat és szövevényes folyamat volt. A már fél évszázada lezajlott események mai szemlélőjének külön erőfeszítéseket kell tennie azért, hogy maga elé varázsolhassa az újonnan megalakult ország belső helyzetét, az akkori európai és világhelyzetet és nem utolsósorban a korabeli munkásmozgalomban jelenlevő és nem egy lényeges kérdésben eltérő nézeteket és álláspontokat. Ebben az erőfeszítésben nem sok segítséget nyújtanak az e tárgykört taglaló, nevelő szándékkal megírt politikai kézikönyvek és nem kisszámú cikkek, amelyeknek leegyszerűsített logikája szerint minden esemény és jelenség törvényszerű kényszerűséggel következett be. Csak történelemtudományunk legújabb eredményei és az utóbbi évek publicisztikája varázsolja elébünk az izgalmas és rideg igazságot, hogy az akkori idők forradalmi tevékenysége, mint a politikai tevékenység általában, mennyire „a polivalens lehetőségek megvalósítása” volt, hogy mennyire fonódtak egymásba a „tárgyi” adottságok és „személyi” körülmények.

Az alakuló kommunista párt különböző, legtöbb esetben már egy egész emberöltőn át működő, marxista munkáspártok utódjaként jött létre az akkor még nem teljesen konszolidált, lényegében még háborús körülmények közepette élő Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban. Az alakuló forradalmi párt már indulásakor sorsdöntő feladatok előtt állt. Az adott forradalmi körülmények közepette cselekednie kellett, még mielőtt tulajdonképpen létrehozta volna egységes szilárd szervezetét és kiépíthette volna részletesebben forradalmi tevékenysége politikai programját. A jugoszláv kommunisták igyekeztek egyidejűleg kialakítani szervezetüket és megfogalmazni azokat a célokat is, amelyeknek megvalósításáért csatasorba állíthatták az ország proletariátusát és dolgozóit általában. E téren a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspont egyik alapvető és döntő fontosságú kérdés volt az ország forradalmi erőinek sikeres küzdelme szempontjából.

Az akkori forradalmi helyzetet nem kisebb esemény jellemezte, mint a tény, hogy a volt cári Oroszországban győzedelmeskedett az Októberi Forradalom, hogy Németországban és Magyarországon kitört a forradalom, és hogy magában az SZHSZ Királyságban, mint az akkori Európa nem egy országában, a dolgozók nyílt forradalmi fellépése tényleges lehetőség volt. Jugoszlávia kommunistái számára felmerült a lehetőség, hogy a volt cári Oroszország munkásmozgalma és Közép- és Nyugat-Európa forradalmi munkásmozgalmai példájára kifejezze az ország dolgozóinak közvetlen és távlatbeli törekvéseit, és azok megvalósítására szervezett erejével, világos meglátásával és érthető fogalmazásával mozgósítsa a plebejusi tömegek millióit. Ez egyben nemcsak sok vonatko-

zásban a szociáldemokráciára és a II. Internacionáléra jellemző gyakorlat és nézetek elvetését jelentette, hanem annak szükségét is, hogy saját soraikban is leszámoljanak azokkal, akik a II. Internacionálé felfogását szorgalmazták, és ezek befolyását háttérbe szorítsák.

Ha figyelembe vesszük az ország munkásmozgalmában létező felfogásokat és a még ki nem kristályosodott helyzetet, továbbá az alig megalakult ország véglegesen nem konszolidált állapotát is (közlekedés, katonai hatóságok, pénzügyi helyzet, az ország berendezését meghatározó alkotmány előkészítése, a forradalmi hangulat növekedése, de egyúttal az „államalkotó” nacionalizmus jelenléte és szítása, a rendezésre váró agrárkérdés stb.), akkor érzékelhetjük csak valóban, milyen hatalmas feladatot volt kénytelen megoldani a születőben levő forradalmi jugoszláv munkásmozgalom azzal, hogy helyesen és közérthetően megfogalmazza alapvető politikai álláspontjait. Az ország nemzeti kérdésében elfoglalt álláspont olyan fontosságú volt, hogy ettől az állásponttól függött, tömören kifejezve, maga a forradalmi harc sikere is (még ha ennek fontosságát az ország munkásmozgalma kommunista szakaszának indulásakor képtelen volt is megfelelő módon értékelni).

Hasonló horderejű kérdés, amelyben szükséges volt, hogy a jugoszláv kommunisták kialakítsák a megfelelő programszerű álláspontjukat és politikai nézeteket, mint amilyent a nemzeti kérdés képviselt, nem volt még sok. Ide sorolható az agrárkérdésen kívül a szervezeti kérdés is. Az utóbbi kérdés bővebb értelmezésében azt jelentette, hogy helyesen kellett felmérni az újonnan megalakított és a szerb uralkodóházzal cégjelzett burzsoá állam polgári demokráciájának határát, erejét és módszereit, és fel kellett ismerni az adott körülmények közepette a törvényes és illegális harci módszerek alkalmazásának szükségességét.

Jugoszlávia kommunista mozgalma csak nagy nehézségek leküzdésével, sok ingadozás után, alakította ki helyes nemzetiségi politikáját. A több mint egy évtized tévedéseiért és ingadozásaiért nagy árat volt kénytelen fizetni. Találón és teljes erkölcsi alappal (tekintettel saját szerepére a helyes elvi álláspontok és az ezzel összhangban levő gyakorlat kialakításában) jellemezte ezt a körülményt: Tito elvtárs a JKSZ IX. kongresszusán előterjesztett egyik beszámolójában a következőképpen:

„Azok a gyengeségek, amelyekben a jugoszláv kommunista mozgalom éveken át szenvedett, nem annyira az egyes jugoszláviai népek és nemzetiségek történelmi fejlődésében meglévő és megnyilvánuló különbségekből származtak, mint inkább abból, hogy ezeket a különbségeket és a különböző nemzeti sajátosságokat akkoriban nem vették kellőképpen tudomásul, gyakran észre sem vették.”

* * *

A lehető legtömörebben kifejtve két alapvető történelmi időszak lényeges a JKP szerepét illetően a versailles-i Jugoszlávia népei és nemzetiségei nemzeti kérdésének megoldásában. Az első időszak az új állam fennállásának első éveire korlátozódik, a másik pedig a JKP belpolitikai befolyásának általános növekedésével esik egybe, tehát a harmincas évek derekán kezdődik. Ez az az időszak, amikor a JKP mind elismertebben vezető politikai erővé válik, s a dolgozók közvetlen törekvéseinek és hosszú távú terveinek megvalósításáért folytatott harc élén áll.

Az új állam létezésének első éveit új, igen bonyolult harci feltételeket kényszerítették a munkásosztályra s a versailles-i Jugoszlávia nemzetjeinek és nem-

zetiségeinek dolgozóira. Tudnunk kell, hogy egy újonnan szerveződő, borzalmas háborús pusztításokat kihevert országról volt szó. Területén épp csak az első feltételek jöttek létre a közös pénzgység bevezetésére, a közlekedés megszervezésére, a hadiállapotból a békebeli termelésre való átállásra. Ilyen feltételekben a dolgozók, a munkásosztály és a parasztság nagy része is készen állt a forradalmi összecsapásokra, de magának a munkásosztálynak is előbb meg kellett szerveződnie, megteremtenie a maga szakszervezeti hálózatát, kialakítania politikai pártját, még hozzá olyan időben, amikor már harcolni kellett, amikor már ki volt téve a burzsoá hatalom támadásainak, amikor legöntudatosabb képviselőit letartóztatás, kínzás, halál fenyegette. Ebben a bonyolult helyzetben a munkáspárt szervezettsége, de főleg vezetőségének eszmei-politikai felkészültsége és tapasztalata, tekintet nélkül arra, hogy néhány kivételes egyéniséggel is rendelkezett, elmaradt a munkásosztály és a dolgozó tömegek harci készsége mögött. Ez a vezetőség nem állt a történelmi pillanat magaslatán.

A Jugoszláv Kommunista Párt akkori politikai irányvételében és programjában nem vette figyelembe kellőképpen, hogy a parasztság és a nemzeti felszabadító mozgalmak a proletariátus természetes szövetségesei a burzsoázia és az imperializmus elleni harcban. Az, amit a cári Oroszország proletariátusa Lenin vezetésével nemcsak hogy felismert és meghirdetett, hanem tette is váltott, a gyakorlatban igazolt: mármint hogy a parasztság, az elnyomott nemzetek és a proletariátus harcának összefogása, egybeolvadása nélkül nem lehet sikeresen végrehajtani a szocialista forradalmat — ez a felismerés a versailles-i Jugoszlávia első éveinek forradalmi forrongásaiban meglehetősen hiányzott a Jugoszláv Kommunista Párt politikai állásfoglalásaiból.

Két alapvető ok hatott oda, hogy a nemzeti kérdés nem domborodott ki kellőképpen a jugoszláv proletariátus akkori marxista pártjának forradalmi gyakorlatában és politikájában.

Az első és alapvető ok abban volt, hogy az elméletileg képzetesebb káderek politikai irányvételére és nézeteinek alakulására még mindig a nyugat-európai szociáldemokrácia, főleg az ausztro-marxizmus eszmei gyakorlatok döntő befolyást. Jellemző a munkásmozgalom e képviselőinek gondolkozására, hogy nem vették figyelembe a nemzeti mozgalmakat a munkásosztály szempontjából, és képtelenek voltak észrevenni az összefüggést a nemzeti felszabadító harcok és az egész társadalom átalakításáért folyó harc között. Az európai munkásmozgalomnak ez az áramlata arra törekedett, hogy lehetőleg „kirekessze” a nemzeti viszályokat, amelyekkel a nemzeti burzsoázia fertőzi a proletariátust, hogy a politikai harc előterében a proletariátus és a burzsoázia „tiszta” osztályösszeütközése maradjon.

Ezeknek az álláspontoknak a leegyszerűsítéséből olyan nézetek születtek, hogy a versailles-i Jugoszlávia nemzeti ellentmondásai voltaképpen a szerb, horvát és szlovén burzsoázia konkurrens harcának következményei, hogy egyszerű burzsoá alkudozásról, a hatalomban való részvétel feltételeinek megváltoztatásáért folyó harcról stb. van szó. Csak néhány évvel később, amikor a kommunista párt (a megváltozott általános feltételek és az elszenvedett csapások következtében) többé nem volt képes arra, hogy döntő erőként hasson az eseményekre, a pártban keresni kezdték a választ a kérdésre: miben rejlik a horvát parasztsz mozgalom ereje, és realitásabb álláspontot kezdtek kialakítani az SZHSZ Királyság bonyolult nemzeti viszonyainak kérdésében.

A másik okát annak, hogy a kommunista párt nem tudott eligazodni a nemzeti kérdésben, a párton belül is megnyilvánuló burzsoá nagyszerb befolyásnak tulajdoníthatjuk. A leigázott testvérek és honfitársak felszabadításán érzett na-

cionalista lelkesedés korszakában a forradalmi munkásmozgalom egy részére is rá tudták kényszeríteni a háromnevű nép eszméjét és az unitarista nézetek egyéb változatait. Erről a pozícióról indult el a jobboldali frakció, amely egyébként kiemelkedő képviselői révén igen meggyőzően hatott. E frakció tagjainak az volt az álláspontjuk, hogy a nemzeti kérdés mindenekelőtt alkotmánykérdés, amely megoldható az állam általános demokratikus átalakítása által, pusztán azzal, hogy megszüntetik az udvar és a rendőrapparátus önkényuralmát, s erősítik az önkormányzatot a községekben és a történelmi területeken. Azt, hogy miért gyakorolhatott ekkora befolyást a nemzeti kérdésben a jobboldali frakció (amelynek élén sokáig a JKP első titkára, Sima Marković állt), Filip Filipović, a JKP első elnöke azzal magyarázza, hogy „a JKP Szerbia, Bosznia, Horvátország, Szlovénia és Vajdaság régi szociáldemokrata pártjaiból alakult, csak rövid ideig létezett legálisan, s akkor is gyengén reagált a nagyszerb ideológiára, amelynek befolyása a szerb munkásság soraiban is érződött, s a szociáldemokrata ideológia maradványainak hatása alatt hibákat követett el a nemzeti és a parasztkérdésben (1929-ben írt tanulmányából; Válogatott írások, I. kötet, Kultura, Beograd, 1962., 103. old.).

A JKP korabeli jobboldali frakciójának álláspontjai a nemzeti kérdésben természetesen nem tartalmaztak csupa elvetnivalót, csupa hamis nézetet. Ha még ezenfelül tudjuk azt is, hogy a baloldali szárny álláspontjai sem voltak hibátlanok, csak akkor foghatjuk fel, milyen bonyolult politikai harc folyt az alig megalakult kommunista párton belül. Figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a jobboldali frakció vezető egyéniségei nagyobb elméleti felkészültséggel rendelkeztek, és azt is, hogy a baloldali szárny a frakciós harcokban olyan részletkérdésekben is igyekezett megcáfolni a jobboldaliakat, amelyekben nekik nemcsak védhető, de egészében véve is helyes állásfoglalásuk volt. A legújabb kutatások — az eredményeket még nem bocsátották közre — több igazságot fognak szolgáltatni a valamikori jobboldali frakció emberei munkásságának. E sorok írójának betekintése szerint Sima Marković és még egypár jelentős egyéniség munkásságának a baloldali frakciósok címkézéseitől mentes, tárgyilagos felmérése nem fogja megmásítani a történelemtudomány és a politikológia eddigi globális értékeléseit. Mégis, pusztán azáltal, hogy nagyobb tárgyilagossággal mutatja ki, miben volt igazuk és helyes álláspontjuk, képes lesz megmagyarázni egykori nagy befolyásuk egyik lényeges összetevőjét.

A JKP 1923-ban, II. konferenciáján, az álláspontok tisztázása és hosszabb távra szóló program elfogadása céljából elhatározta, hogy nyilvános vitát szervez féllegális és illegális sajtójában. Ez a nyilvános vita, bár meglehetősen sok félig mondott vagy elhallgatott nézetet is tartalmaz, mindenesetre megkönnyítette a JKP 1924. januári III. értekezletén elfogadott álláspontok kialakítását. A konferencia elvetette a jobboldali frakció álláspontját, s olyan nézeteket fogadott el, amelyek reálisabban tükrözik a nemzeti kérdést, s amelyek, ha nem is mindenben helytállóak, mégis alapot nyújtottak a JKP politikájának, stratégiájának és taktikájának kiépítéséhez forradalmi politikai harcában.

A JKP III. értekezletén meghatározott álláspontok a következőkben összegezhethők: Jugoszláviában nemzeti elnyomás van; a JKP-nak harcolnia kell minden nemzetnek az elszakadást is magába foglaló önrendelkezési jogáért; a JKP-nak az elnyomott nemzetek harcát egyesítenie kell a tökéletes uralom ellen harcoló munkásosztály általános harcával; a JKP pozitív állást foglal el a délszláv államközösség iránt, de csak ha a nemzeti egyenjogúságon és az önkéntes egysüléssel alapul, és kiemeli, hogy ez a közösség megfelel külön-külön minden jugoszláv nemzet érdekeinek, s összhangban van a szocializmusért küzdő mun-

kásosztály érdekeivel; a JKP harcol a nemzeti kisebbségek jogaiért, politikai és polgári egyenjogúságukért, anyanyelvük szabad, nyilvános használatáért és az anyanyelven való iskoláztatás jogáért. (*A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története*, Forum, Novi Sad, 1963., 122—123. old.)

A JKP politikai harcában mind közelebb került a nemzeti kérdés megoldására irányuló politikai akció napi szükségleteihez, s ezt a harcot összekötötte általános politikai akciójával. Igen korán, gyakorlatilag létezésének első napjaitól kezdve, a JKP-nak nagyon határozott állásfoglalása volt a nemzeti kisebbségek helyzetének helyes rendezése kérdésében. A JKP síkraszállt a nemzeti kisebbségek választójogáért, politikai és polgári jogegyenlőségéért. A JKP erélyesen ellenezte a nemzeti kisebbségek kizárását az agrárreformból, tiltakozó szavát emelte a Kosovo—Metohija-i és macedóniai népiértó politika ellen stb. (A JKP álláspontjainak kialakítását a kisebbségi kérdésben l. részletesebben *A kisebbségek Jugoszláviában* c. könyvemben; Forum, Novi Sad, 1967., 180—189. old.)

A JKP irányvétele a nemzeti viszonyok egésze felé csak fokozatosan alakult ki. A párt kezdetől fogva harcolt a demokratikus önkormányzatért a községekben és a történelmi területeken. A kommunisták fokozatosan rábredtek, hogy az SZHSZ Királyságban nemcsak burzsoá diktatúra uralkodik, hanem nemzeti elnyomás is, s a Crna Gora-i és macedóniai terrorrendszer elítélése közben lassanként rájöttek, hogy a horvátok, szlovének, szerbek nemzeti kérdése és a nemzeti kisebbségek helyzete mellett Crna Gora-i és macedón nemzet is van.

A belső tényezők mellett, amelyek megnehezítették a forradalmi munkásmozgalom helyes irányvételét a versailles-i Jugoszlávia nemzeti kérdésében, a nemzetközi feltételek sem kedveztek ennek a folyamatnak. Egy időben még az a nézet is túlsúlyba jutott a kommunista internacionáléban (a jugoszláv kérdésben hozott határozat a KI V. kongresszusán, 1924 júliusában), hogy az SZHSZ Királyság kizárólag az ellenforradalmi versailles-i szövetség tákolmánya, és mint ilyen, fennállása teljességgel tarthatatlan (l. *A JKSZ rövid története*, 123—124. old.). A későbbi határozatok, s ilyen több is volt a Komintern szerveiben (a KI V. plénuma 1925 áprilisában, a KI elnöksége 1926 áprilisában stb.) több realizmusról tanúskodnak, és komplexebb módon közelítik meg a kérdést.

Működésének másik jelentős szakaszában, amikor a JKP ismét tényleges és nemcsak lehetőségeiben meglévő erővé vált, amely döntő módon irányította nemcsak a munkásosztály, hanem valamennyi dolgozó harcát és politikai törekvéseit, a nemzeti kérdés lett az egyik alapvető programpont, amelyből kiindulva a JKP akcióba vitte a dolgozókat, szervezte a védelmet a fenyegető fasiszta leigázás ellen és síkraszállt az egyenjogú népek és nemzetiségek szövetségi jugoszláv államáért.

Ez a szerep nem véletlenül és váratlanul jött létre. Kialakításában sok kiemelkedő harcos élete és sok ezer kommunista kitaró forradalmi tevékenysége épült bele a JKP súlyos üldöztetéseihez és ideiglenes vereségeinek korszakában. A párt tagjai nemcsak hogy megerősítették szervezeteiket az országban, hanem soraikból olyan eszmei és politikai felkészültségű vezetőséget termeltek ki, amely képes volt arra, hogy történelmi fordulópontot jelentő csatákba vezesse a munkásosztály pártját és az egész dolgozó népet, és sorsdöntő sikereket vívjon ki az ország nemzetiségeinek és nemzetiségeinek életében.

Csak néhányat említünk azokból a jelentős eseményekből, amelyek a JKP felemelkedését s az akkori Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek életében játszott mind döntőbb szerepét mutatják: a JKP KB moszkvai tanácskozása 1936 nyarán, amikor kidolgozták a JKP politikailag érett és reális taktikáját

és felülvizsgált akcióprogramját (*A JKP KB határozata a párt taktikájáról és tevékenységéről*, A JKP Történelmi Levéltára, Beograd, 1949., 395—403. old.), a szervező titkárság hazatérése az országba Tito elvtárs vezetésével 1936 decemberében, a Szlovén Kommunista Párt megalakulása 1937 januárjában, a Horvát Kommunista Párt megalakulása 1937 augusztusában, a JKP új vezetőségének megalakítása 1938 elején, Tito elvtárs vezetésével, és a JKP V. országos értekezlete 1940 októberében. Az V. értekezlet, mint P. Damjanović hangsúlyozza (*A JKSZ rövid története*, 293. old.), az adott történelmi helyzetben kidolgozta és megerősítette a JKP elvi álláspontjait és gyakorlati akcióját a nemzeti kérdésben. Az értekezlet elsősorban hangsúlyozta a kommunisták feladatát, hogy harcoljanak Jugoszlávia valamennyi népének nemzeti egyenjogúságáért, de ugyanakkor meg nem alkuvó harcot folytatssanak a burzsoá nacionalizmus, a sovinizta és szeparatista mozgalmak ellen is. Ezek a mozgalmak a fasiszta államokkal álltak összekötetésben, amelyek visszaéltek az elnyomott nemzetek és nemzetiségek elégedetlenségével, s így a szeparatista mozgalmaknak nyújtott támogatásuk és e mozgalmak szítása nem az elnyomott nemzetek felszabadulását, hanem Jugoszlávia szétzúzását és valamennyi népének és nemzetiségének könnyebb leigázását szolgálta.

Ebben az időszakban, amelynek néhány jelentős dátumát felsoroltuk, a JKP egyetemes jugoszláv politikai erővé válik, amely alkalmas arra, hogy a sajátos, igen bonyolult viszonyokban birokra keljen a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek munkásosztályának történelmi problémáival, s ezáltal az egész Jugoszlávia össz nemzeti feladataival is. Ezzel kapcsolatban hivatkozunk Edvard Kardelj alábbi igen meggyőző fejtegetésére (*A Szlovén nemzeti kérdés fejlődése*, Forum, Novi Sad, 1961., 16. és 17—18. old.):

„A Jugoszláv Kommunista Párt helyzete akkoriban Európa egyik legsajátosabb jelensége volt. Noha a párt illegálisan működött és legálisan éppenséggel semmi olyasmi sem jelenhetett meg, ami bármi módon is befolyása alatt állt, noha betiltottak minden szervezetet, mihelyt úgy tűnt, hogy kommunisták hatása alá került, és minden demokratikus tevékenységet a legális jugoszláv politikai életben, a kommunista párt mégis erőteljes és nyilvános politikai tényező volt az országban...

A kommunista párt különösen a nemzeti kérdésben elfoglalt világos álláspontjával érvényesült. A párt síkraszállt ugyan Jugoszlávia népeinek állami egységéért, mert ez e népek ősrégi történelmi törekvése volt és megfelelt annak a konkrét szükségletnek, hogy megvédjék függetlenségüket a fasiszta imperializmus fenyegető támadásával szemben. Ám a kommunisták ugyanakkor hangoztatták, hogy ezt az egységet csak Jugoszlávia minden népe — a szerb, horvát, szlovén, macedón és a Crna Gora-i nép önrendelkezési jogának és teljes egyenjogúságának elismerésével lehet megvalósítani. Ezért a kommunista párt a föderatív berendezésű Jugoszláviáért szállt síkra. Éppen ez a forradalmi demokratikus álláspont tette lehetővé a kommunista pártnak, hogy az egyetlen egész országra kiterjedő jugoszláv párt legyen és messzemenően befolyásolja a széles néptömegeket.

A fasiszta agresszió fenyegető veszélye és a burzsoá csúcsok nyilvánvaló tehetetlensége, hogy kiutat találjanak a belső ellentétek szövevényéből, még inkább balra sodorta a tömegeket, kapcsolatba hozta őket a munkásmozgalommal, a kommunista párttal. Ilyen irányzat jelentkezett nemcsak a paraszt tömegek egy részében, hanem a középrétegekben is, különösen az értelmiségben.”

* * *

A jugoszláv kommunisták nézetei a nemzeti kérdésben nem változtak lényegesen az 1941—1945. népfelszabadító háború és népi forradalom idején. Tulajdonképpen az előző években végbement „politikai érés” és a nemzeti kérdésben is Jugoszlávia való helyzetének megfelelő helyes és részletekbe menő álláspont alkalmazásáról van szó. Mégis, ez az „alkalmazás” sorsdöntő fontosságú és igen sajátos módon történt: a forradalmi gyakorlat útján.

Ezért is mondhatjuk, hogy a már korábban meghatározott álláspontokat ebben az időszakban igen sajátos módon „alkalmazták”, mert tulajdonképpen a forradalom során a JKP, és nemcsak a JKP, hanem az irányítása alatt részt vevő forradalmi tömegek, fegyveres eszközökkel, forradalmi módszerekkel rendezték és alapjában meg is oldották a nemzeti kérdést alapvető vonatkozásaiban. (Mint megoldatlan kérdést, mint heveny, nyílt politikai válságokat okozó kérdést.) Természetesen, egy előzetesen meghatározott (még ha teljes egészében helyesen meghatározott) politika valóra váltása egy forradalmi háború során sohasem lehet az előzetesen meghatározott politika egyszerű „alkalmazása”. Nem volt ez a nemzeti kérdésben való elvek megvalósítása esetében sem másképpen Jugoszláviában a népi forradalom fegyveres szakasza idején. Mert egy forradalmi folyamat olyan intenzív társadalmi „gyakorlatot” jelent, hogy a gyakorlat visszaható kritikája szükségszerűen alakítja, módosítja az elméletben, elvi síkon meghatározott álláspontokat. Nálunk Jugoszláviában valóban mélyeszántó forradalomról volt szó, nagy tömegek vettek benne tevőlegesen részt, maguk is felszínre hozva sajátosságaikat.

E tekintetben a munkások részvétele mellett a nagy paraszti tömegek szerepére utalok, azok sajátos hozzáállására a nemzeti kérdésben, meghatározott nyerseségükre, még akkor is, amikor a Jugoszláv Kommunista Párt és proletariátus vezető szerepe nem vonható kétségbe. Szerintem jórészt ebben rejlik az a kíméletlen radikalizmus, amellyel a forradalmi tömegek leszámoltak a jelentkező királyi és csatlós alakulatok tagjaival. Emiatt kellett állandóan küzdenie a JKP-nak a szektás radikalista irányzatok ellen, nehogy megvalósuljanak a fasiszta hatalmaknak a nemzeti testvérháború és a polgárháború létrehozására irányuló tervei.

A nagy paraszti tömegek a forradalomban való részvételének, vagyis szocialista forradalmunk mélységének előnyét, de nehézségeit is saját vajdasági tapasztalatainkon észlelhettük. A széles tömegeknek a forradalmi népfelszabadító háborúban való részvétele lehetővé tette, hogy széles alapokra fektessük már a háború végén az új forradalmi népi hatalmat, nagy erőt képviselt ez a tömeges részvétel a későbbi politikai és gazdasági természetű változtatások megvalósításában, sziklaszilárd támaszt jelentett minden külső fenyegetés és nagyhatalmi nyomás ellen is. De ugyanakkor meghatározott „mély-nemzeti” etnocentrizmus is felszínre hozott, a maga nemzeti előítéleteivel, ami nem kis nehézséget jelentett nemzetiségi politikánk sikeres megvalósítása szempontjából a soknemzetiségű Vajdaságban. A testvériség-egység elvének és a nemzeti egyenrangúságnak egyértelmű felfogása Vajdaság minden nemzeti közösségében, az értékrendnek megközelítően azonos kialakulása minden egyes társadalmilag aktív polgár tudatában akkor, amikor a nemzeti egyenrangúság megvalósításáról, a nemzeti szupremáció háttérbe szorításáról és a majorizáció megakadályozásáról van szó — mindez a Jugoszláv Kommunista Párt erőteljes és kitartó eszmei befolyása nélkül kilátástalan dolog lett volna. Mondani sem kell, hogy ezt az eszmei hatást (amely két egymással látszólag ellentétes, de mégis egységet képező tényező jellemez: a proletár internacionalizmus és a nemzeti sajátosságok affirmálása) ma, két évtizeddel a fegyveres forradalom győzelmes lezárulása után sem nél-

különböztük Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi egyenrangú viszonyának kiépítésében.

A nemzeti viszonyok forradalmi módszerekkel való rendezését jellemezve, le kell szögezni, hogy noha a nemzeti ellentmondások nagyok voltak a királyi Jugoszláviában, nem jelentették az akkori állam gyors pusztulásának elsődleges okát. A versailles-i Jugoszlávia gyors pusztulásának külső oka a hitleri vezetés politikai megfontolásból fakadó elhatározásában kereshető: elrettentő példaként letiporni és megbüntetni azt az országot, amely márciusi mozgalmával ellene szegült annak, hogy urai Hitler csatlósai közé sorolják. Ilyen eszközökkel igyekezett a hitleri német birodalom helyrehozni első nagy politikai felsülésének kínos hatását akkori és jövődöbeli szövetségesei körében. Ezért vetettek be Jugoszlávia ellen olyan hatalmas katonai túlerőt Hitler és csatlósai. A júniusi gyors összeomlás belső okát pedig elsősorban az uralkodó rétegek ellenforradalmi osztályérdekeiben kereshetjük.

A megoldatlan nemzeti kérdés volt az egyik alapvető probléma, amely kimutatta a burzsoá uralom reakciós jellegét s a különböző unitarista rendszerek szűk politikai platformját — olyan lényeges kérdések mellett, mint a feloldhatatlan osztályellentét, a rendezetlen agrárkérdés és a burzsoá hatalom képtelensége arra, hogy biztosítsa az ország gazdasági fejlődését. Ezek a rezsimek sohasem mertek a dolgozó tömegekre támaszkodni, még ha részlegesen is, eleget tenni követeléseiknek. Csökönnyösen antidemokratikusak maradtak, és pusztán a rendőri rezsimre támaszkodva a munkásmozgalom megsemmisítésére törekedtek. A versailles-i Jugoszlávia összes kormányai a külföldi tőkének szolgáltatták ki az ország közgazdaságát, s külpolitikájukban következetesen reakciósak, tehát egyszersmind (a nacionalista frazeológia ellenére) anacionálisak voltak. Az ország sorsát mindig az európai antikommunizmus és ellenforradalom központjaihoz kötötték, és ily módon súlyos károkat okoztak az ország nemzeti érdekeinek.

A burzsoá uralom húsz-egynéhány éven át halmozott bűnei véstesen megmutattakoztak a sorsdöntő áprilisi napokban.

A jugoszláv királyság katonai vereségének óráiban a különböző burzsoá csoportosulások áruló szerepe lényegében változatlan maradt. Azok a csoportok is, amelyek sorsukat a fasiszta tengelyhatalmak sorsához csatolták, s azok is, amelyek arra készültek, hogy emigrációban várják be a háború végét, s a nyugati hatalmak győzelme után, mint azok törvényes szövetségesei, újra elfoglalják a hatalmat — egyaránt fő gondjuknak tartották, hogy a háború, azaz a katonai vereség társadalmi megrázkódtatások nélkül érjen véget. Mindennél erősebb volt félelmük a munkásmozgalomtól, aggodalmuk, hogy ne kerüljön sor forrongásra a néptömegekben, hogy a polgári hatalom „teljes rendben és fegyelemben” kerüljön a megszálló és a quislingek kezére, hogy a hadsereg egész fegyverzetével megadja magát a támadóknak, akik előtt a hivatalos Jugoszlávia letette a fegyvert. Jugoszlávia példáján is megmutatkozott, hogy a „nemzeti burzsoázia” mennyire nemzetietlen, mennyire fél a saját népétől, s hogy a munkásmozgalom, ha szervezett erő áll az élén, az egyetemes nemzeti törekvések és érdekek harcosa.

Edvard Kardelj így ítéli meg a burzsoá és kispolgári körök viszonyát az alapvető nemzeti érdekekhez 1941 sorsdöntő áprilisi napjaiban:

„A régi Jugoszlávia és minden nemzeti része burzsoá és kispolgári politikai köreinek — amelyek éveken át a nacionalizmus, a jugoszlávság, a nemzeti egység és a sovinszta szeparatizmus frázisai mögé rejtöztek — minden belső szellemi szegénysége, tehetetlensége, árulása és gyávasága ezekben a napokban igazi

mivoltában mutatkozott meg, mégpedig olyan nyilvánvalóan és szégyenteljesen, hogy ennek következtében a néptömegek és a régi Jugoszlávia burzsoá politikai csúcsai között olyan mély szakadék támadt, hogy azt semmilyen mesterkedéssel sem tudták többé áthidalni.” (E. Kardelj: I. m. 31—32. old.)

Jugoszlávia kommunista pártjának, lévén az egyetlen komoly politikai erő, amely még a jugoszláv királyság elleni támadás előtt erélyes akciót folytatott annak érdekében, hogy az országot megvédjék a fasiszta leigázástól, s ezzel rendkívül nagy tekintélyt szerzett, a népi felkelés és a felszabadító háború megszervezése napjaiban, amely kezdettől fogva mélyreható társadalmi, forradalmi tartalmat is hordozott, igen nagy akadályokkal kellett megküzdnie. Az egyik fő akadály a nemzeti türelmetlenség s a megszállóknak és segítőiknek az a törekvése volt, hogy minél inkább elmélyítsék ezeket az ellentéteket.

„A Jugoszláv Kommunista Párt — írta Tito elvtárs („A felszabadító harc és az új Jugoszlávia forradalmi átalakulásának sajátosságai” című, a *Komunist* 1946. évi 1. számában megjelent cikkében) — csak a nemzeti kérdésben követett háború előtti és háború alatti helyes irányvonalának . . . köszönheti, hogy sikerült megakadályoznia a további testvérirtást és a nemzeti gyűlölet szítását . . . Éppen ez a testvériség és egység, amelyet annyi erőfeszítés és áldozat árán értünk el a háború alatt, éppen ez egyik legnagyobb vívmánya népfelszabadító harcunknak. Ebből is kiderül, milyen értelmetlen állítás az, hogy a nemzeti egyenlőtlenség, valamint a régi rendszer és a megszállók által egyaránt szított gyűlölködés kedvező hatással elősegítette a népfelkelés sikerét Jugoszláviában. Ellenkezőleg, a nemzeti gyűlölködés olyan nagy baj volt, hogy a háború alatt népeinknek ugyanolyan szívósan kellett harcolniuk ellene, mint a többi ellenség ellen.” (J. B. Tito: *Beszédek és cikkek*, Forum, Novi Sad, 1962., 336—337. old.)

A népfelszabadító háború és a forradalom kibontakoztatása érdekében a JKP politikai eszközökkel, a háború irányításának, a hatalom megszervezésének és a társadalmi-politikai szervezetek kialakításának szervezeti rendszabályaival kitartóan küzdött a nemzeti sajátosságok és különlegességek tiszteletbentartásáért. Felfedte a nép előtt, mi az igazi értelme annak, hogy a horvát és mohamedán tömegeket a szerb nép ellen uszítják, szembezegült azzal, hogy a szerb népet vádolják a nagyszerb hegemonista burzsoázia politikájáért, és porba döntötte a nagyszerb reakció érvelését, amely a jugoszláv királyság áprilisi összeomlását a „horvátok árulásával” próbálta magyarázni.

A Jugoszláv Kommunista Párt továbbá kitartóan küzdött azért, hogy a nemzeti kisebbségeket is bevonja a népfelszabadító frontba. Forradalmi tevékenységének ezen a szakaszán egészen sajátos vonások is mutatkoztak. Az az illúzió, hogy a megszálló hatalmak felszabadulást hoznak, a legerősebben a magyaroknál, az albánoknál és a bolgároknál nyilvánult meg — nem számítva a német nemzeti kisebbség reagálását, amely kezdettől fogva nagy többségében úgy viselkedett, mint a hitleri német birodalom lakosságának része. A megszállóknak, befolyásukra és megszálló rendszerükre támaszkodva, sikerült a nemzeti kisebbségek tömegeinek egy részét harcba vinni a népfelszabadító mozgalom ellen. A megszálló rendszernek ez a manővere hasonló szerepet játszott, mint az országban kialakult különböző többi quisling gépezeteké. A JKP-nak sok kitarásra és internacionalista elvszerűsége volt szüksége, hogy meghiúsítsa a sovinszta elemek igyekezetét, amelyek az egyes nemzeti kisebbségek első reagálásait a nemzetiségi tömegek egészével szembeni gyűlölet szítására használták fel, hogy ily módon lehetetlenné tegyék részvételüket a népfelszabadító háborúban s a

fegyveres harcok befejezése után közvetlen bekapcsolódásukat az ország építésébe.

A JKP szervezetei, nemzetiségi kádereikre, de éppúgy a szerbek, Crna Goriak, macedónok stb. sorából kikerült káderekre is támaszkodva, jelentős eredményeket értek el a nemzetiségek politikai differenciálódásában. Ennek eredményeként a nemzetiségek sorából mind több dolgozó szabadult fel „saját” burzsoáziájának és a többi kizsákmányoló társadalmi rétegeknek politikai befolyása alól, mert rájött, hogy ezek a rétegek az ellenforradalom pozícióit képviselik: sovinizmust szítanak, minden erejükkel a fasiszta agresszorokat támogatják, és véresen leszámolnak mindazzal, ami haladó, mindenkivel, aki a népek testvériségéért és az új Jugoszláviáért harcol. Az eredmény megmutatkozott abban is, hogy mind több kisebbségi vett részt a népfelszabadító hadsereg soraiban, s ennek keretében külön nemzetiségi alakulatok is létesültek. A politikai differenciálódás, a proletár ideológia pozícióinak erősödése, a leszámolás a kizsákmányoló társadalmi rétegek hordozóival és politikai befolyásuk kiküszöbölése folytatódott a népfelszabadító háború és a fegyveres forradalom befejeződése után is. Ez a folyamat különösen viharos volt az első háború utáni években, az olyan forradalmi intézkedések végrehajtása közepette, mint amilyen az agrárreform, a hadinyereség elkobzása, a háborús bűnösök megbüntetése, a megszállókkal együttműködők szavazati jogtól való megfosztása stb.

A megdöntött burzsoá rendszer platformjával, amely a várakozást hirdetve voltaképpen a tehetetlenséget hirdette, s a könyörtelen fasiszta erők ellenforradalmi platformjával: a testvérgyilkos háború szításával, a sovinizmus szításával, az emberek és egész etnikai csoportok fegyveres irtásával — a Jugoszláv Kommunista Párt a maga programját helyezte szembe. Minden rendelkezésre álló erőt mozgósított a fasiszta agresszorok ellen, minden nép és nemzetiség közös harcát hirdette a fasiszta megszállók és szolgálk ellen, az új népi hatalom és az új Jugoszlávia megteremtése érdekében.

Ez a platform nagy áldozatokat követelt, de az egyetlen kiutat nyújtotta az adott helyzetből Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek tényleges érdekei szempontjából s a világelLENforradalom központja, a fasiszta tengelyhatalmak és szövetségeseik ellen harcoló haladó mozgalmak iránti internacionalista kötelesség szempontjából egyaránt.

A népfelszabadító harcban és a forradalomban új nemzeti és katonai vezetés jött létre, amely biztosítékot jelentett arra nézve, hogy nincs visszatérés a régi rendszerre, hogy a szociális igazságon és nemzeti egyenjogúságon alapuló új Jugoszlávia berendezése magának a népnek a kezébe van letéve. A forradalom és a háború harmadik évében, döntő katonai és politikai győzelmek után, az AVNOJ második ülésén Jugoszlávia népei lefektették új államiságuknak alapjait, amely bizonyos értelemben már a népfelszabadító háború kezdetén megszületett, de 1943 novemberében részleteiben is egészen határozott keretet öltött. A jugoszláv föderáció akkor meghozott alkotmányos aktusa kimondta:

„Jugoszlávia népei sohasem ismerték el és nem ismerik el Jugoszlávia feladását a fasiszta imperialisták részéről, és közös fegyveres harcukban bebizonyították szilárd eltökéltségüket, hogy továbbra is Jugoszláviában egyesülve maradnak.

Annak érdekében, hogy megvalósuljon Jugoszlávia népei szuverenitásának elve, hogy Jugoszlávia valamennyi népének igazi hazája lehessen és soha többé ne kerülhessen semmilyen hegemonista klikk kezébe, Jugoszlávia föderatív alapon épül fel, ami biztosítja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna

Gora-iak, illetve Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna Gora és Bosznia-Hercegovina népének teljes egyenjogúságát...

A nemzeti kisebbségek Jugoszláviában minden nemzeti jogot megkapnak.”

A Jugoszláv Nemzeti Felszabadulás Antifasiszta Tanácsának 1943. november 29-i jajcei ülésén sorsdöntő történelmi határozatok születtek Jugoszlávia népei és nemzetiségei közös harcának és közös törekvéseinek eredményeként. „A néphatalom e forradalmi legfelső szervének döntései — mondja a JKSZ programja — törvénybe iktatta az új Jugoszláviának, a munkásosztály és a dolgozó tömegek föderatív demokratikus államának, a jugoszláv társadalom szocialista fejlődését biztosító államnak a megszületését.”

A fegyveres harc befejeződése után a jugoszláv burzsoázia többé nem gyakorolhatott észrevehető hatást az új Jugoszlávia történéseire, s így a nemzetek közötti viszony szabályozására sem. A háború befejező szakaszában az egyes burzsoá csoportok csupán egy politikailag és katonailag legyőzött osztály maradványai voltak. A burzsoá pozíciók egyedül a gazdaság síkján képviseltek még reális erőt, de ezt is hamarosan komolyan aláásták s később teljesen felszámolták az olyan forradalmi intézkedések, mint a hadinyereségnek, az országból távol maradók és háborús bűnösök vagyonának elkobzása, majd később az agrárreform és a telepítés végrehajtása, a gyáripár, a bankok, a kereskedelem államosítása stb.

Az AVNOJ második ülészaka után, a fegyveres harccal párhuzamosan s annak összefüggő részeként, tovább folyt az új Jugoszlávia föderatív megszervezése. 1944 folyamán az országos népfelszabadító antifasiszta tanácsok „törvényhozó és végrehajtó testületekké” nyilvánították magukat. Végrehajtó testületeik ideiglenes kormányokként működtek. Így tehát még a háború alatt létrejöttek az egyes föderatív egységek legfelsőbb hatalmi szervei, melyek a későbbi szakszervezetek és kormányok valamennyi funkcióját betöltötték.

Az antifasiszta tanácsok ülésein megerősítették az AVNOJ második ülésének döntéseit, s ugyanakkor befejezték az új Jugoszlávia föderatív felépítését. Megszervezték a hatósági szerveket az egyes föderatív egységekben, úgyhogy Jugoszlávia kész, kiépített néphatalmi mechanizmussal került ki a háborúból.

Ez a szerkezet nem változott, hanem csak pontosabb megfogalmazást nyert a királyság megszüntetésével, a köztársaság kikiáltásával, a szövetségi alkotmány, a köztársasági alkotmányok, valamint a vajdasági és kosovo—metohijai alapokmány meghozatalával.

Az új államberendezés és a forradalmi társadalmi változások által megoldást nyert a nemzeti kérdés is az új Jugoszláviában olyképpen, hogy megszűnt a hegemonizmus és a népek és nemzetiségek elnyomása. A föderatív rendszer, az egész alkotmányos rend, a politikai és társadalmi mechanizmus egyenjogú helyzetet biztosított Jugoszlávia minden népének és nemzetiségének. Ez az egyenjogúság a továbbiakban olyan mértékben mélyült el, amennyire a társadalmi viszonyok új meg új szocialista tartalmakkal gazdagodtak.

* * *

Jugoszlávia kommunistáinak nézetei a nemzeti kérdés rendezésének távlatait és közvetlen módozatait illetően természetesen a szocialista országépítés időszakában, figyelembe véve a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait is, elsősorban saját valóságunkból indultak ki. Elméletileg biztosra vehető volt, s ezt a gyakorlat is lépten-nyomon megerősítette, hogy a nemzeti tudat, a nemzetek és nemzetiségek mint társadalmi valóság és politikai erő nemcsak a forradalom

fegyveres szakaszában képviselnek elsőrendű tényezőt, hanem a szocialista forradalom továbbfejlesztése során is megtartják elsőrendű fontosságukat. Számunkra, ha nem is minden vonatkozásában, világos volt az, hogy a szocialista Jugoszlávia föderatív államberendezése tartós és távlatos dolog, mert túlsúlyban volt már akkor az a felfogás, hogy a nemzet és a vele kapcsolatos társadalmi és politikai jelenségek a szocialista rend és társadalmi viszonyok számára is immanens adottság, nemcsak az átmeneti időszak társadalmi berendezésében, mint az előbbi korszak jelenlévő valósága.

Ezért a jugoszláv kommunisták és szervezetük, a JKP számára sohasem merült fel a mesterkélt feladat: milyen módon nyitni teret a szocialista proletár-internationalista társadalmi tudatnak, és háttérbe szorítani a nemzeti tudatot, a nemzeti érdekből és jellegzetességből fakadó törekvéseket. Számunkra minden időleges ingadozás ellenére, itt Jugoszláviában uralkodó volt a nézet, hogy nálunk éppúgy, mint világszerte, noha látszólag két ellentétes irányzat előretöréséről van szó, az internacionalista törekvések, a nemzetek és államok szorosabb egymásba kapcsolódásának szorgalmazása és a nemzetek afirmációja, a nemzeti függetlenségi törekvések és a nemzeti egyenrangúság megkövetelése — valójában egy dialektikus egységet képező társadalmi folyamatot fejez ki.

A szocialista Jugoszlávia számára a szocialista társadalmi viszonyok létrehozása szempontjából a nemzeti és a szocialista tényezők egységének helyes értelmezése elsősorban úgy vetődik fel, mint olyan folyamat, amely során a nemzeti viszonyok mindinkább szocialista tartalmat kapnak. A mi értelmezésünk alapján ez a folyamat nemcsak a nemzeti alapon létrejött régebbi előnyök visszafejlesztését, vagy éppenséggel a nemzeti egyeduralmi törekvések visszaszorítását jelentette. A JKP számára lényeges volt a nemzeti érdekek felszínre jutása, azok egybehangolt érvényesítése és annak a tudatnak és gyakorlatnak erősödése, amely szerint Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi saját egyéni kiteljesedését egymás támogatásával és méltányolásával leghatásosabban az általuk kialakított szövetségi államberendezés és szocialista társadalmi rend fejlesztése révén érhetik el.

Ez a nemzeti kérdésben vallott nézet annál inkább volt fontos, mert Jugoszlávia nemcsak soknemzetű (és -nemzetiségű) szövetségi államok és szocialista társadalmak közössége, hanem egyben olyan ország is, amelyben nagy különbségek léteztek és vannak még ma is egyes nemzeti közösségek gazdasági és általában társadalmi fejlettségét illetően.

Az öngazgatás erősödése és a monopolisztikus központosításon alapuló államhatalmi tényezők visszaszorítása még inkább megerősítette a JKP alapvető nézeteinek helyességét, hozzájárult ahhoz, hogy megfelelőbben, demisztifikáltan mérjük fel a nemzeti egyenrangúság terén már elért eredményeket és a még ránk váró feladatokat. Valószínűbben foghattuk fel a nemzeti létből fakadó építő jellegű törekvéseket, de az e forrásból fakadó visszahúzó erőket is. Az öngazgatás erősödése hozzásegített bennünket ahhoz, hogy igazabb képet alakíthattunk ellentmondásos társadalmi valóságunkról, lehetővé tette, hogy erősödjön „emberábrázatú” szocialista világképünk a nemzeti viszonyok területén is.

Az a körülmény, hogy a közvetlen termelők szabadon megnyilatkozó érdeke lett a további társadalmi fejlődés fő hatóereje, messzemenő hatással volt az általános társadalmi fejlődésre, és ennek a fejlődésnek egy lényeges területére, a nemzeti viszonyok alakulására is. Soknemzetiségű közösségekben egyébként is számos ellentmondás nemzeti ellentmondás formájában jelentkezik. Az öngazgatási rendszerben nagymértékben csökken az a lehetőség, hogy olyan kérdések is nemzeti kérdés formáját öltsek, amelyek nem azok. Szükség a lehetőség arra,

hogy a többé vagy kevésbé elidegenedett politikai struktúra az alapvető társadalmi rétegek nevében képviseljen nemzeti érdeket, vagy felsőbb, elvont nemzetek feletti szempontok hangoztatásával majorizációs gyakorlatot követve, tényleges nemzeti érdekeket figyelmen kívül hagyjon.

Saját belső valóságunkhoz tartozik, de valójában külső egyeduralmi irányzatokat képviselő tényezők hatására, a JKP kénytelen volt nemzetközi viszonylatban is bővíteni és részletezni nézeteit az államok és külön a kommunista pártok egyenrangú együttműködéséről, az állami szuverenitásról, az internacionalizmusról és a „testvéri viszonyokról, segítségéről stb.”. Eredményeiben is különös jelentőségű volt az az erőfeszítés, hogy a reális (hogy ne mondjuk, „nyers”) állami kapcsolatokat, amelyek az államhatalom minden eszközével nemzeti érdekeket is képviselnek, méghozzá igen hathatós módon, megszabadítsuk az osztályfrazeológiától és az ideologizált buroktól, és nem egy ízben kendőző szándékkal hangoskodó „világnézeti” kellékeitől.

Ez a kérdés az utóbbi két évtizedben állandóan napirenden van, néha hangsúlyozottan, néha kevésbé. Felvázolása külön témát jelent, mégis hadd utaljak az ismert 1948-as tájékoztatóirodás levélváltásra és határozatokra, a belgrádi és moszkvai szovjet—jugoszláv közös nyilatkozatok szövegére és a közelmúlt eseményei kapcsán a JK SZ KB 1968. augusztus 23-i X. ülésének határozatára és a IX. kongresszus munkájára.

Belső valóságunk kényszerített, de serkentett is arra, hogy a nemzeti kérdés tárgyában a jugoszláv marxisták a maguk részéről elméleti tudományos hozzájárulást is nyújtsanak a társadalomtudományok területén. Két úttörő tanulmányra hivatkozom csak. Az első Milentije Popović „A szocialista államok gazdasági viszonyairól” c. tanulmánya 1949-ből (az akkori *Komunist* címet viselő folyóirat 4. számában jelent meg először) és Edvard Kardelj 1957 áprilisában írt terjedelmes előszava *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése* c. könyvéhez a háború utáni újrakiadásának alkalmából (magyarul 1961-ben jelent meg).

Az utóbbi években megvalósított jelentős társadalmi változások (amelyeket gyűjtőnéven a reformmal szoktunk jelölni) lehetőségeket teremtettek a nemzeti viszonyoknak az egyenrangúság alapján való további rendezésére. Alaposabb ismeretek alapján az eddigi gyakorlat és előirányzás kritikai felmérése, a különböző helyzetű (kis- és nagyszámú, fejlett és kevésbé fejlett) nemzeti közösségekből adódó érdekek és nézetek toleráns és figyelmes összevetése — mindez lehetővé tette azt, hogy újabb meglátásokkal gazdagodjunk, és hogy olyan új közös feladatokat tűzzünk magunk elé, amelyek a nemzeti közösségeket önigazgató társadalmunkban tovább afirmálják, de úgy, hogy egyben az egyenrangúság és az egymásrautaltság alapján szilárdítják Jugoszláviát mint a nemzetek és nemzetiségek szocialista közösségét.

A nemzeti viszonyok területére vonatkozó újabb felismerések közül szerintem négy kerül különösképpen előtérbe.

Előszörban, árnyaltabban, mint a múltban, rajzolódik ki a polgári értelemben vett nacionalizmus és a mi viszonyainkat figyelembe véve az etatizmusban gyökerező bürokratikus egyéni és csoportérdekek képviselőinek szoros együttműködése. Ma már világos az, hogy maga a szocialista társadalom a nacionalizmust nemcsak külső behatásra, a múlt társadalom csökevényeként, mint kívülről átplántált, osztályidegen nézetet és politikai viselkedést ismeri. Magában a szocialista társadalomban, különösen amikor soknemzetiségű és egy-egy nemzeti közösségnek különböző a társadalmi szerkezete, különböző a fejlettségi foka, saját ellentmondásaiból kifolyólag, a közösség egyes tagjai és meghatározott rétegei nacionalista módon reagálhatnak, hamis társadalmi tudat alapján. Azok, akik

képviselik ezt a hamis társadalmi tudatot, természetesen a nemzeti érdekek szószólóinak igyekeznek magukat feltüntetni (az ilyenek nem feledkeznek meg a szocialista köntösről sem), még ha tevékenységük, nézeteik és kifejezett társadalmi tudatuk ellentétes is az illető nemzeti közösség tényleges és távlatos nemzeti érdekeivel.

Ma igen tarka politikai színezetű csoportok, a múlt társadalom politikai csökevényeitől egészen azokig, akik az államszocializmusban és a vasmarok-politikában hisznek, közös nevezőre jutnak a nacionalizmus politikai síkján. A harc eredményessége a jelenleg erősödő nacionalista irányzatok ellen elsősorban a gazdaság, a jövedelemszerzés és -elosztás, valamint a szocialista társadalmi viszonyok területén elért eredményektől függ. Ezért fontos nemcsak a politikai küzdelem minden nacionalizmus ellen, természetesen elsősorban a saját nemzeti közösségünk keretén belül jelentkező „saját” nacionalizmusunk ellen, hanem mindinkább szükséges feltüntetni, miért akarunk harcolni, mit akarunk elérni. Ezzel kapcsolatban, a tudományosság igénye miatt, de közvetlen politikai szükségletből is, részletesebben fel kell fektetni a nemzeti hagyaték, a nemzeti jellegzetességek igenlő értelemben való átértékelését a kultúra és a társadalomtudományok terén. Az idő sürget, ma már nem elegendő elítélni a történelemtudományokban jelentkező nemzeti romantizmust, pozitív programmal kell felépünnünk, nagy alkotó erőfeszítéseket kell tennünk, mert a feleletadások nem várathatnak magukra sokáig.

A másik fontos kérdés a JKSZ álláspontja a fejletlen köztársaságok és tartományok további fejlesztésével kapcsolatban. A nézetek meghatározása végleges alakjukban a JKSZ IX. kongresszusán történt meg. Két fontos részletet tartalmaz ez az álláspont. Ugyanis a gazdálkodás határfokát ezeken a vidékeken úgy kell a jövőben fejleszteni, hogy elsősorban a már létesített termelőszervezeteket optimalizálják elsősorban a jövedelemmegvalósítás szempontjából. Ezenkívül az 1970-es évek utáni időszakra is az egész társadalmi közösség hozzájárulásával biztos pénzülési forrást biztosítanak, azzal a céllal, hogy ezek a vidékek az országos átlagnál gyorsabb fejlődést valósíthassanak meg.

A harmadik jelentős újabb keletű álláspont a politikai viszonyokra, szűkebb értelemben a politikai rendszerre vonatkozik, és lényege az alkotmánymódosításokban jutott kifejezésre. A Népek Tanácsának új szerepe és hatásköre, a köztársaságok szerepének növekedése és a szocialista autonóm tartomány új helyzete kedvezőbb lehetőségeket teremt a népek és nemzetiségek afirmációjára öngazgatási alapon, jobban hangsúlyozva azok egyenjogúságát. A nemzeti érdekek egybehangolásában nemcsak a globális nemzeti közösségi érdek lényeges, hanem az egyén, a dolgozó érdeke, amely magába foglalja nemzeti hovatartozását, de képviseli társadalmi helyzetéből fakadó általános termelői és foglalkoztatottsági érdekét is. Az utóbbi szempont túlzottan jutott kifejezésre, ezt mutatták az utóbbi évek tapasztalatai, az 1963-as évben meghatározott alkotmányos rendben. A majorizáció lehetőségének elhárítása, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának hangsúlyozása, függetlenül attól, hogy nagyszámú lakosságot vagy éppenséggel félmilliónyit képviselnek, szükségessé tette a szövetségi állami szervekben a hangsúlyozott paritásos elv megvalósítását. (Ez az elv valósul meg az úgynevezett „nem állami” szövetségi struktúrák megállapításánál is.)

A negyedik igen lényeges kérdés, amelyben a JKSZ nézetei az utóbbi években új elemekkel bővültek és elmélyült nézetekkel gazdagodtak, a nemzetiségek helyzetére vonatkozó álláspont.

* * *

A JSZK alapvető törekvése a nemzeti kisebbségek egyenjogú helyzetének biztosításában az volt — ezt a politikát követte a háború és fegyveres forradalom idején, de a háborút követő időszakban is, aminek az öngazgatási rendszer külön is kedvezett —, hogy vallotta: olyan feltételeket kell létrehozni, amelyek között a nemzetiségek aktív és teljes jogú tényezők lesznek a közéletben és a gazdasági életben. Ezáltal nem „megadják” a kisebbségeknek a részvételt a politikai életben, hanem soraikban olyan intenzív társadalmi élet fejlődik ki, hogy a nemzetiségek politikai érettségükkel érvényesülnek a közéletben. Így a nemzeti kisebbségek sohasem tekinthetők helyzetüket illetően a szabályozás tárgyának, hanem aktív tényezőjének, amely a „többséggel” együttműködve maga építi az új társadalmat, s ezzel saját egyenjogú helyzetét is.

Ma már nemcsak a nemzetiségek egyenjogúságát erősítjük, hanem véglegesen eldőlt (noha vannak továbbra is opponálók) a kérdés, milyen bensőséges viszonyban vannak a nemzetiségek a JSZSZK-val mint állammal és szocialista társadalmi közösséggel. Az a gondolat, amelyet világosan az 1959-es, a nemzeti kérdésekre vonatkozó JKSZ-határozat fejtett ki, ugyanis, hogy a szocialista Jugoszlávia nemcsak egyenrangú helyzetet biztosít a nemzetiségeknek, hanem a nemzetiségek a maguk részéről is hozzájárulnak Jugoszlávia kulturális, politikai és gazdasági életének gazdagításához, másképpen fogalmazva azt jelentette, hogy a nemzeti kisebbségek ennek az államnak nemcsak jelenlévő tagjai, hanem konstitutív részei a szocialista Jugoszláviának, vagyis a nemzetiségek minden fontos vonatkozásban a nemzetekkel egyenjogúak, a nemzetekkel egyenrangúan alkotják a szocialista közösségünket. Ennek megfelelően a szövetségi alkotmány módosításokban Jugoszláviát hangsúlyozottabban mint az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek szövetségi szocialista köztársaságát és öngazgatáson alapuló szocialista társadalmi közösségét határozzák meg. Ezáltal nemcsak hogy politikailag dezavualták azt a nacionalista igyekezetet, amely a nemzetiségeket úgy szerette volna meghatározni, mint a szláv, illetve a délszláv nemzetek államközösségének kényszerű nem szláv tartozékát. Ez a nézet most már kimondottan alkotmányellenes is.

A nemzetiségek egyenrangú helyzetét erősíti a JKSZ-nek az utóbbi években kialakult és részletesebben is kifejtett nézete az anyanyelv használatával, illetve a nyelvi egyenjogúsággal kapcsolatban. Nagy horderejű nézetekről van szó, amelyek megoldása nem kis erőfeszítést igényel, és, amint tapasztaljuk, nem lebecsülendő ellenállásokba ütközik.

Ma már hangsúlyozottan valljuk az anyanyelv fontosságát nemcsak mint a nemzeti jellegzetesség egyik lényeges kifejezőjét, hanem mint a szabad szocialista egyéniség kialakításához szükséges adottságot. Ugyanakkor ma már teljességében felismertük az anyanyelv, illetve a nyelvi egyenjogúság társadalmi funkcióját. Mindinkább kirajzolódik az egyenjogú nyelvhasználat fontossága az öngazgatás fejlesztése és a közélet demokratizálása szempontjából. Ezzel kapcsolatban napirenden van az ún. „köztársaság nyelve” vagy a hivatalos nyelv gyakorlatának megszüntetése.

Az iskolákkal és az iskoláztatási lehetőségekkel kapcsolatos nézetek is új elemekkel bővültek. A JKSZ e kérdésben kialakított nézetei erősítik majd a nemzetiségek egyenjogúságát, és kedvezően hatnak majd Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi megítélésére és egyenrangúbb kapcsolatainak létrehozásában.

Először is ma nyomatékosan hangsúlyozzák a társadalom kötelezettségét arra, hogy minden elemistának biztosítsa az anyanyelvi oktatást. Érvényt szerezni ennek az álláspontnak, legalábbis Vajdaság területén, nem lesz kis feladat, mert több helyen, hivatkozással a gyakorlati megoldásokra vagy éppenséggel a szülői

beleegyezésére, megszüntették vagy meg sem nyitották a megfelelő tannyelvű felső osztályokat. Ezenfelül köztudomású, milyen nagy számban járnak nemzeti tanuló szerbhorvát nyelvű tagozatokba. Kikutatni és kiküszöbölni az ilyen „átömlesztés” okait, megfelelően rendezni ezt a kérdést úgy, hogy nemcsak elvben, de valóságban is éljen az anyanyelvű elemi oktatás jogával, és normális keretekre zsugorítani azok számát, akik nem tanulnak anyanyelvükön — mindez komoly feladatok elé állítja az állami szerveket, öngazgatási munkaközösségeket, szakembereket és végső fokon egész társadalmi közösségünket.

Ma már kialakultak a JKSZ nézetei, és megvalósulásukra várnak az iskolai tanítás és nevelés olyan nemzeti vonatkozású tantárgyaira vonatkozóan, amelyek az eddiginél jobban felelnek majd meg a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságáról vallott elveknél. Egy bizonyos nemzet irodalmát, kultúráját, történelmét és más társadalmi vonatkozású ismereteket nemcsak a meghatározott nemzetiségű tanulók számára kell hozzáférhetővé tenni, hanem a más nemzetiségűek számára is. E tekintetben a szerbhorvát diákok voltak a leghátrányosabb helyzetben, mert ismereteiket csak az ország szláv nemzetiségeihez fűződő tárgykörből meríthették.

Iskoláztatási rendszerünkben a „köztársaság nyelve” (Vajdaságban a szerbhorvát nyelv) tanításának eddigi túlhangsúlyozása helyett most ez a nyelvtanítás megkapja a maga normális helyét anélkül, hogy tanulásának jelentőségét lebecsülnénk vagy túlméreteznénk. Vajdaságban például a szerbhorvát nyelv oktatása a jövőben a tanulók, illetve szülei önkéntes elhatározásától függ majd minden egyes diák esetében, éppúgy, ahogyan a szerbhorvát tannyelvű tagozatokban a diákok nem anyanyelvű fakultatív tanulása. Az állami kényszer megszüntetésével nem várható a szerbhorvát nyelv tanulása iránti érdeklődés lényeges csökkenése, de nemcsak kedvezőbb politikai légkör kialakulása várható e tekintetben tanár és diák viszonyában, hanem az is, hogy az előadói kar több szakudással, nevelőkészséggel és jobb hatásfokkal szervezi meg a szerbhorvát és a nemzetiségi nyelvek fakultatív tanítását.

Az iskoláztatási lehetőség mindinkább úgy tudatosodik, mint a nemzetiség egyenjogú helyzetének tartós és meghatározó fontosságú tartozéka. Mindinkább érvényt szerez magának köztudatunkban az a nézet, hogy az anyanyelvi oktatás és az ezzel megszerzett tudás és értesültség nemcsak a nemzeti egyenjogúság fontos kelléke, hanem az is, hogy megbízható alapot nyújt a nemzetiséginek, hogy anyanyelvén vagy akár más nyelven folytassa iskoláit és így magát szakképzettebb dolgozóvá képezze ki. Jövedelmi rendszeren alapuló társadalmunkban igencsak lényeges, milyen termelékenységu munkára képezte ki magát az egyén és általánosságban tekintve egy nemzetiségi közösség tagjainak összessége. Az egyén, de az egész nemzeti közösségnek jóléte és jövője is attól függ, milyen termelékenységu munkát fejtenek ki egyes tagjai, milyen jövedelmet valósít meg a család, falu és község. Ilyen vonatkozásban a nemzetiségi iskoláztatási lehetősége sem egyszerűen politikai vagy kulturális jog, hanem a társadalmi átalakulás, az általános fejlődés és a tartós jellegű egyenjogúsághoz vezető út is.

Az utóbbi évtizedben kiépültek és részletesebben kifejezésre jutottak a JKSZ nézetei a nemzetiségek és a megfelelő, velük egy eredetű nemzet viszonyának érzékenyen fontos kérdésében. Elsősorban az érdekelt nemzetiség és a vele egy eredetű nemzet olyan irányú zavartalan érintkezését szorgalmazzuk, ami lehetővé teszi a kultúrában, de más téren is, a kölcsönösen hasznos és elfogadható kapcsolatok fejlesztését. Ilyen értelemben a nemzetiségek az országok közötti hid szerepét töltik be, és kedvezően hathatnak a népek és országok egymás

közti kapcsolatának alakulására. Az eddigi gyakorlat megörököltette e nézetek helytállóságát. A nemzetközi helyzetből adódó minden bonyodalom ellenére elvárható, hogy Jugoszlávia nemzetiségei a jövőben is a népek és országok közötti együttműködés fejlesztésének hasznos tényezői lesznek.

A még megemlíthető fontos nézetek közül (a gazdaságilag fejletlen vidékek kérdése, a nemzetiségi káderpolitika stb.) utalni kell az utóbbi években kialakult ama nézetre, amely nagy súlyt helyez a nemzetiségek egyenjogú helyzetének jogszabályokkal való biztosítására. Társadalmi gyakorlatunk, de valóságunk kritikai vizsgálata is azt mutatja, hogy a nemzetiségek egyenjogúságát sokban befolyásolja az általános politikai légkör. A szervezett politikai erők tevételes viszonyulása is lényeges a kedvező gyakorlat alakulására. Mégis, a jövőben többet kell tenni a politikai elveknek és nézeteknek a törvény erejével való érvényre juttatásáért. Ezért is foglalkoztak az alkotmánymódosítások behatódobban a nemzetiségek helyzetével. Ezért várható a közeljövöben néhány e tárgyba vágó fontos tartományi és köztársasági törvény meghozása. A községek és munkaközösségek szabályozó tevékenységének az öngazgatási döntések alapján a jövőben a nemzetiségekre vonatkozóan konkrétabbnak és kiterjedtebbnek kell lennie.

Ez a jogszabályozási tevékenység azért is fontos, mert mindinkább öngazgatási társadalmunk minden szintjén felveti a politikai és társadalmi felelősséget a törvényhozásban általános formában vagy politikai síkon meghirdetett álláspontok életre hívásáért. A múltban is voltak nem lebecsülendő politikai állásfoglalások a nemzeti egyenrangúság további erősítése érdekében. Ezeknek az állásfoglalásoknak megvalósítása természetesen az egész társadalmi-politikai közösség feladata, minden illetékes tényezője felelős érte. Az utóbbi két évben a nemzeti egyenrangúság erősítése érdekében kitűzött célok még határozottabbak és igényesebbek. Ezért mind kevesebb elnézés és türelem várható a közös elhatározásokból fogant álláspontok valóraváltásának akadályozása vagy megvalósításuk elmulasztása miatt.

* * *

Nézetekről volt szó. Szó volt a közelmúltra, a már közel fél évszázados múlttra vonatkozó nézetekről, de a jelenünkre vonatkozókról is. Felmerül a kérdés: vajon mi lesz a gyakorlattal? A helyes nézetekből szükségszerűen még nem születik meg a helyes valóság!

Jugoszlávia kommunistáinak a nemzeti kérdésben vallott nézeteiről van szó. Anélkül, hogy idealizálnánk forradalmi küzdelmünket, tudjuk, hogy ezek a nézetek sohasem az abszolút igazság kinyilatkoztatásának igényével fogantak, még ha a tudományosság igénye mindig jelen is volt. Azért fogalmazták, fogalmaztuk meg ezeket a nézeteket, hogy változtassuk világunkat, ne csak magyarázzuk.

A cselekvő alanyokat, a jugoszláv kommunistákat sem kell idealizálnunk. Soknemzetiségű országunkban különböző, sőt ellentétes (nemcsak egybehangzó) nemzeti érdekek hatnak. A kommunisták (és szervezetük is) nem elvont és eszményi emberek, hanem reális, saját ellentmondásaikkal terhelt társadalmunk talajából fakadt hús-vér emberek. Mégis ezek az emberek hivatottak és tökélték el magukat, hogy az ország többi dolgozójával egyetemben ezeket az elveket, kitűzött célokat valóra váltsák.

Az eltökéltség nem fakadt pusztán idealizmusból, hanem annak az igazságnak felismeréséből, hogy ezek a kitűzött célok a maguk és a dolgozók sokaságának közvetlen vagy távlatos érdekei. Szilárd a meggyőződésünk, hogy a JKSZ-nek

a nemzeti kérdésben vallott nézeteinek megvalósítása nélkül nem építhetjük eredményesen emberábrázatú szocialista társadalmunkat, nem lehet minden dolgozó, minden ember saját nemzeti mivoltában valóban otthon saját hazájában. Ezért a kitűzött célok és a valóságos helyzet összevetése nem sopánkodásra késztet bennünket, hanem cselekvésre, arra, hogy felmérjük, mi a közvetlen teendő a kitűzött célok megvalósításának útján.

1934—1941* A HÁBORÚ ELŐTTI HÍD HARCAI

LÖRINC PÉTER

A két háború közötti Jugoszláviában, különösen a harmincas években (1929. I. 6-a és 1941. IV. 6-a között), a reakciós, nagyszerb burzsoázia egyes pártjai le-leváltották egymást az uralomban, de ezek mind lényegben, mind módszerükben egyre inkább közeledtek a fasiszta diktatúrához: belpolitikájukban és külpolitikai orientációjukban is, amelynek iránya — éppen a *Híd* korában — a nyugati hatalmak felől a hitleri Németország felé kanyarodott. Az erősen nacionalista jellegű nagyszerb burzsoá uralom egyként ellenségesen állt szemben a proletariátussal, mint a többi jugoszláv nemzettel (macedón, horvát stb.), valamint a nem jugoszláv eredetű nemzeti kisebbségekkel. A magyarság társadalmi-politikai helyzete, ha lehet, még súlyosabb volt ezekben az években a többi kisebbség és a nem szerb jugoszláv népek helyzeténél, kivéve talán a macedónok sorsát, akiknek nem ismerték el nemzeti mivoltukat sem, akiket nemcsak az „integrális jugoszlávságba” foglaltak bele, hanem egyúttal arra is rákényszerítettek, hogy vallják magukat — a szerb nemzet tagjainak! A magyar nép helyzetét az is súlyosbította, hogy már az 1918 előtti korszakban is — amikor pedig felsőbb rétegei adták még az elnyomó uralkodó nemzetet a Duna mentén — sokkal inkább volt proletár nép szerb, német vagy román néptársainál, hogy ő szolgáltatta már akkor is a vajdasági proletariátus, főleg a földmunkás-ság java részét. Ez a helyzet természetszerűleg nem javult, sőt inkább romlott a nagyszerb uralom alatt, hiszen ennek már első évei is egy olyan felemás, elvetélt földreformmal kezdődtek, amely a magyar földesúrtól sajátított ugyan ki birtokot, de azt nem a földet főleg megművelő helybeli magyar proletárnak, hanem a más tájakról idetelepített, jugoszláv nemzetekhez tartozó háborús harcosoknak juttatta. Nem vigasztalhatta a magyar agrárproletárt az, hogy a szerb „dobrovoljac” — a földosztás módozatainak következtében — hamarosan maga is proletárrá, sőt idestova küzdőtársává is vált a földért folytatott harcban a magyar cselédnek, béresnek, földmunkásnak (hogy azután 1941 és 1944 között a magyar fasizmus próbálkozzék meg vele újra, hogy egymás ellen uszítsa a szerb és magyar proletárt — már a *Híd* kimúlta után, amikor tehát megszakadt a „proletár nép — proletár költő”-k kapcsolata is).

A magyar nép éppen ily társadalmi szerkezete (és történelmi-irodalmi hagyományai) által meghatározva — harcosabb volt a többi vajdasági népnél, ami annyit jelentett, hogy kétszeres üldöztetésnek volt kitéve: mind társadalmi, mind nemzeti elnyomás alatt állva és élve. A nemzeti síkú üldözés maga is inkább a

* Ez az írás az MTA Irodalomtudományi Intézete magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatoknak szentelt kiadványa számára készült.

dolgozók ellen irányult (a nyelvkérdés is az osztályhelyzet kérdése lényegében: hiszen az úri osztály tagja idegen nyelveken is szerezhethet kultúrát!), mert a magyar földesúr és polgár igyekezett olyan megegyezésre jutni a nagyszerb uralkodó osztállyal, amely legalább „édes vérének, testvérének” a magyar dolgozónak kizsákmányolását biztosíthatná számára. Ezért igyekezett a polgári *Magyar Párt* egy táborba egyesíteni — saját vezetése alatt — az összmagyarságot, hogy így, széles körű alapra, tömegbázisra helyezkedve, folytathassa kétkulacsos tárgyalásait mind a nagyszerb uralkodó pártokkal, mind pedig Horthy-Magyarország uraival!

El kell ismerni, hogy ennek a politikának volt némi sikere, ha kevésbé tudta is a vajdasági polgár megnyerni az itteni tömegeket, mint a magyarországi Horthy-fasiszmus a maga tömegeit, amely a revizionizmus (és antiszemitizmus) mákonyával sokakat elbódított, és időnként elég eredményesen játszott ki a fasiszta „nemzeti egység” jelszót is a „népi egység” antifasiszta jelszava ellen. (Ezt már inkább akkor, amikor, a megszállás folytán, ez a rendszer Bácskában — Baranyában — Muraközben is uralkodóvá válva, itt is igyekezett karjai közé szédíteni a dolgozókat. Ez tehát már szintén a *Híd* utáni időkben történt.) A *Híd* éveiben erősen hódított a bácskai magyarság sorai között az antifasiszta front gondolata, viszont 1940—41-ben a polgári ellenzéki pártok vezetősége cserbenhagyta a Frontot, amivel oly irányban hatott a proletariátusra és a dolgozó néprétegekre, hogy ezek a népfrontot alulról építsék ki — a tömegeknek közös harcos akciói során. A magyar dolgozók — különösen Bácska területén — ebben is nagy és jelentős szerepet vállaltak.

Habár a magyarok jórészt az agrárszegénységhez tartoztak is, éppen földnélküliségük vitte rá őket arra, hogy — mint ipari proletárok — beköltözzenek a városokba, főleg Vajdaságban (122 000 magyar élt e városokban), de Zágrábba, Szkopjeba, Szarajevóba, valamint Belgrádba is, ahol egymagában is 30 000 magyar proletár élt ebben az időben. A dolgozók nagy számához képest elenyészően csekély volt az értelmiségiek, egyetemi hallgatók és középiskolai diákok száma e városokban, különösen az iskolai „név-vegyelemzés”, majd a magyar nyelvű iskolák megszüntetése folytán, de annak hatása alatt is, hogy 1918 után számos magyar értelmiségi hagyta el Vajdaságot (inkább önszántából, mint kényszerítve), s hogy 1934—35-ben — az Alekszandar elleni merénylet után, „Jankapuszta” jelszó alatt — szintén sok magyar értelmiségit tettek át a határon.

Mind az ipari munkásság, mind az agrárproletariátus és falusi szegénység is nagy nyomorban tengődött. Ezekben az években — a gazdasági válság és a profasiszta diktatúra éveiben — a napszám helyenként és időnként 10 dinár alá (volt falun 6—8 dináros napszám is), az aratási rész hektáronként is 100 kg alá süllyedt (80—85 kg-ra is), úgyhogy általában aratás és cséplés együtt sem nyújtott többet 10 mázsás keresetnél, ami vagy 1500 dinárt jelentett készpénzben — napi 15—16 óra munka árán is, ha ugyan a nagy munkanélküliségben egyáltalán sikerült munkához jutnia, amely esetben is az átlag foglalkoztatottság szerint 60—100 napi munkát vállalhatott évenként. Bácsstopolyán például már 1928-ban is a 6000 földnélküli és 500 falusi szegény között — 5000 volt a munkanélküli. Hasonló volt a helyzet Telecskán, Bezdánban, Moravicán és másutt is. 1935-ben — a *Híd* harcossá válásának első évében — már 100 000 falusi és 50 000 városi munkanélkülről szólnak a vajdasági jelentések.

Kölcsönösen hatott egymásra — a vázolt gazdasági helyzet síkján — a nagyszerb kormányok elnyomó, antiproletár és magyarelles elnyomó politikája és a magyar dolgozó nép harcossága. 1918 után a magyaroknak jó ideig választó-

joguk sem volt (1920-ban — a párt legalitása idején — a félmagyar Hermál Jóska a Központi Pártbizottság egyedüli oly tagja volt, aki nem léphetett fel éppen ezért mint képviselőjelölt), 1929-ben megszűnt a polgári *Magyar Párt* is, s ugyanakkor megszűntették a szakszervezeteket is, amelyeknek főleg magyar tagjait már 1920-ban is szép számban űzték át — Horthy-Magyarország területére. A *Híd* idejében merült fel az a nagyszerb eszme is, hogy a vajdasági magyar nagybirtokokat, főleg a határ mentén, szerb nagybirtokosok kezére kell átjárszani. Ezt az „eszmet” akkor vitatták meg egyes kormánykörök (a Dunai bánság és a Matica táján), amikor a Párt az új földreformért harcolt, amely majd nem tesz különbséget (első ízben a történelem során!) szerb, magyar vagy más nemzetiségű szegény között. (A megszállás idején a magyar fasizmus újra: vagy visszajuttatta az agrárföldeket a magyar földesuraknak, vagy pedig betelepített — csak ritka esetben: helyi — „megbízható” magyaroknak juttatta a szerb kisparaszttól, agrárérdekeltektől kisajátított földet: persze megvételre kínálva azt fel, több évi lefizetés ellenében!)

Mindez erősen forradalmasította a magyar dolgozót. Ezért legtöbbször lepergett a csalogató magyar fasiszta szava, amely „fasiszta nemzeti felszabadulást” hirdetett. Inkább közeledett a Jugoszláv KP politikája felé, hiszen látta, hogy a magyar polgárság egyik szemével a nagyszerb burzsoázia, másik szemével a Horthy-fasizmus felé kacsingat, hogy így minden eshetőségre biztosítsa magának mind a magyar testvér kizsákmányolásának jogát, mind azt is, hogy kifejleszthesse a maga külön magyar és polgári kultúráját. Így amikor a hivatalos Magyarország és hivatalos Jugoszlávia közeledett már újból egymás felé és megalkult mindkét oldalon a jugoszláv—magyar kultúregyesület: a magyarság is megkapta az engedélyt a *Magyar Kultúrszövetség* megalapítására, akkor annak egyik szekciója — az autóturizmust volt hivatva fejleszteni ott, ahol a földmunkás legfeljebb ha évi 100 napon át dolgozhatott vagy 10 dináros napszámért! Az osztályok messzire távolodtak egymástól, az osztályharc erősen kiéleződött és megindult a harc közöttük egyúttal a két front között ingadozó kispolgárságért is; annál is inkább, mert a *Híd* kora egyúttal az antifasiszta front kiépítésének kora is volt, és a *Híd*at éppen az különböztette meg a szintén 1936-ban induló (és csupán 6 számot elért) *Éktől* —, amit már címlapjuk, címük is hirdetett: az *Ék* merev, szektás politikai vonalvezetésével még *éket vert* volna a munkásság, a Párt és a dolgozó, demokrata hajlandóságú kispolgárság közé, míg a *Híd* azon munkálkodott, hogy — az Internacionálé VII. kongresszusának határozata értelmében — *hidat verjen* és áthidalja azt a szakadékot, amely még ott tátongott mind a proletariátus és kispolgári dolgozók, mind pedig a magyar és jugoszláv-szerb dolgozók között.

A *Híd*, azaz a Párt elgondolása hatott a demokrata, esetleg csak liberális magyar polgárságra is, és így, különösen 1940-ig, a polgári liberális napilap, a *Napló* vagy a magyar polgárság — a lehetőséghez mérten — magas színvonalú irodalmi folyóirata, a *Kalangya*, ha ingatagon, ha „kispolgári módon” is, de együttműködött a kifejezetten baloldali, népfrontos *Hiddal* és *Népszavával*. Az értelmiségi ifjúság is jórészt a népfrontos elgondolást tette magáévá: Szabadkán a *Népkör* körül gyülekező ifjak ugyanúgy, mint a belgrádi magyar egyetemi ifjak és képzősök (1933 óta állt fenn a belgrádi tanítóképző) *Bolyai Farkas* egyesülete is, amely szintén kapcsolta kultúrfejlesztő és terjesztő törekvéseit az antifasiszta politikai és ideológiai harccal a háború, a fasizmus és imperializmus ellen, a földreformért, demokráciáért, a népek testvériségéért és egységéért, a kisebbségek egyenjogúságáért és azon jogáért, hogy kifejleszthessék a maguk nemzeti kultúráját. Ezen a síkon találkozott a haladó ifjúság a proletariátussal

és pártjával, valamint a falu népével csakúgy, mint a többi elnyomott néppel ugyanakkor, amikor a fasiszták arra törekedtek, hogy szétforgácsolják a népi erőket és maguk köré tömörítsék őket — a nép és a népek érdekei ellen folytatott harcukban. A vajdasági szerb ifjak is ebben az időben szervezkedtek meg legálisan is az *Ifjúsági Mozgalom* (Omladinski pokret — OMPOK) soraiban, amely ugyanúgy az illegális KP legális (legálisan: kulturális és gazdasági érdekekért küzdő) fedőszerve volt, mint a *Híd*-mozgalom is. A szerb OMPOK egyik szervezője és összekötője a Párttal Pap Pál volt, ugyancsak a *Híd* egyik ideológusa és politikai munkatársa. De az OMPOK funkcionáriusai vagy lapjainak munkatársai között több „hidas” is szerepelt, különösen Becksereken (Zrenjanin: lásd pl. Sulman Rózsát, Bojin Valit, Árvait stb.), de Szabadkán és másutt is, akik azután részt vettek egyebek között a becksereki *Vajdasági Kultúra Napjának* rendezésében ugyanúgy, mint a *Vojvodanski zbornik, Naš život, Naša knjižica* lapjain folyó harcokban is. (Becksereken pl. Ady és Petőfi hatásáról is volt szó a szerb költészetre és mozgalomra, a *Naša knjižica* egyik fő embere Kaszás Kata volt stb.) Ebben az időben egyes magyarok írásai ugyanúgy megjelentek a zágrábi, szarajevói, szkopjei folyóiratokban is (Ady-versek szerbhorvát fordításban, magyar írók ismertetései stb.), akár a szerbhorvát—szlovén—macedón írók írásai a *Híd*ban, *Ék*ben és egyebütt. (Csak egy hiányosságot fedezhetünk fel az akkori sajtóban e téren: a vajdasági kisebbségi népek csak politikai téren találkoztak még egymással, nem találták meg az egymás felé vezető utat kulturális-irodalmi téren is.)

A kettős elnyomás a kisebbségi és proletársors, a népet — a vajdasági magyart is — már régen a forradalmi megoldás felé terelte. Vajdaság (különösen Bánát!) különben már a századforduló éveiben (1890—1918) megteremtette — teljes egészében is — a maga harcos forradalmi hagyományát, s e téren a két háború közötti időben a magyarság élen járt. A letartóztatottak zentai listáján 1941-ben 3 szerb név mellett 37 magyar nevet találunk — pedig ekkor már a magyar fasiszta megszálló ellen indult meg a harc — ahogy már 1912 és 1932 között is ők képezték e tájon a párttagok többségét. Így volt ez mindenütt, ha szerb vidékeken természetesen nem is ily arányban, de mindenütt komoly részt kértek a kommunista és antifasiszta harcból: mind a tagok, mind az ismert funkcionáriusok sorai között (itt és világszerte: idevaló harcos és író, szerkesztő ember volt Ősz Szabó János, Hedrich Károly-Diaz, akár Somogyi Pál, Pap Pál és annyian mások is). Ez a régi hagyomány, amely természetesen a régi magyar, de egyúttal a régi jugoszláv hagyományok emléjén is nevelkedett: Petőfin, Adyn, József Attilán, meg Njegošon és Dositejen, a szerb népdalon, a hajdukokon csakúgy, mint a kurucokon, de Tucovićon és Krležán is — nagyon meggyorsította és megkönnyítette a *Híd*nak, mint folyóiratnak és mint mozgalomnak, a kifejlődését. Ezek a hagyományok („Dunának, Oltnak egy a hangja”) tették természetessé és érthetővé, hogy a magyar proletár és kispolgári, értelmiségi ifjú nem a magyar fasiszta ifjúság, hanem a szerb, a Crna Gora-i, a macedón vagy a román—szlovák haladó ifjak felé tekintett, velük kereste a kapcsolatot, olyannyira, hogy pl. Szabadkán a jogi kar Crna Gora-i hallgatói is együttműködtek a magyar hidasokkal, Mayer Ottmárékkal. Technikailag ezt az ismert vajdasági kétnyelvűség tette lehetővé, ideológiailag a Párt koncepciója, meg a régi vajdasági — magyar és jugoszláv — hagyományok. Langov és Ispanović vagy Malušev beszéltek és írtak magyarul is, Papék, Mayerék pedig nemcsak értették a jugoszláv nyelveket, nemcsak fordítottak e nyelvekből, de, szükség esetén, szónokoltak és cikkeztek is szerbhorvát nyelven ugyanúgy, mint a politikus Hermál vagy Bonyhádi, Vukičević vagy

Iskruļjev már az első háború előtti időktől fogva. Így a *Híd*, akár a Párt maga, e téren is, nyelvi gyakorlatában is — nemzetközi volt, ahogy ezt a „belső nemzetköziséget” („testvériséget-egységet”) Vajdaság munkásmozgalmában már Engels is észrevette és megbecsülte a múlt század kilencvenes éveiben.

A *Híd*ban magyarok írtak magyaroknak, de sohasem elszigetelten Vajdaság többi népétől. A *Híd* irodalmi, de egyúttal politikai és társadalmi folyóirat is volt (sőt főleg és elsősorban), amely mint az illegális Párt legális társadalmi-irodalmi folyóirata, sohasem szigetelődött el a párt- és népfront-mozgalomtól, sőt annak közlönye és zászlaja lett, és az illegális párt köré legális mozgalmat, legális mozgalmi lehetőséget teremtett. A *Híd* folyóirat volt és — mozgalom volt: de ennek is voltak már régi hagyományai Vajdaságban (akár Magyarországon is), kezdve az egykori lapszervezeteken: lapok köré csoportosuló munkás szak- és pártszervezeteken, és folytatva a húszas évek expresszionista-dadaista folyóiratán, az *Úton*, meg a párt és a független szakszervezetek közlönyén, a — *Szervezett Munkáson* és ezek folytatóin (*Tovább, Őrtűz, Kultúra, Vajdaság, Falu és Város* stb.) A *Híd* idejében is ott voltak a folyóirat testvér-lapjai, így a még nem említett *Grimasz* is, amely szintén nem csupán folyóirat, nem csupán satirikus lap és irodalom, és főleg nem csak „vicclap” volt, de egyúttal irodalmi és politikai porond és tribün is, ugyanúgy, mint a képeslap, a *Világkép*, amely azután, amikor a *Híd* ezen a néven (1941. január—március, Mayer lebukása után, akinek neve jegyezte pedig a lapot) már többé nem jelenhetett meg — minden nehézség nélkül, simán vehette át a *Híd* szerepét és feladatkerét. A már kiszedett *Híd* fölé oda kellett csak nyomni a *Világkép* kliséjét, a szerkesztők neveit kellett csak kicserélni, s már meg is jelenhetett az új, az engedélyezett folyóirat, amelynek szerkesztője éppen — szabadlában volt.

A *Híd* tehát — vajdasági magyar síkon — az illegális KP legális mozgalmát is vezette, egy szervezett, terjedő, lombosodó embergyűrűvel övezte magát körül, amely szinte legális fedőpárttá, sőt legális népfrontmozgalommá terebélyesedett. (Hasonló volt ez a szervezet a szerb ifjak OMPOK-mozgalmához, amellyel tartotta is a kapcsolatot.) A *Híd*at ugyanis egy kollektíva szerkesztette — a szerkesztő bizottság — heti összejövetelein, és ez a szerkesztőség a sajtó-bizottságok egész hálózatát szervezte meg és építette ki Vajdaság-szerte. A sajtó-bizottságok feladata kezdetben a lap terjesztése volt csupán, de hamarosan újabb feladatokkal bízta meg őket a szerkesztőség, a szerkesztőség körül levő párt, hiszen a felelős szerkesztő egyúttal a párt kerületi bizottságának titkára és a tartományi (vajdasági) bizottság tagja volt. A szerkesztő bizottság is megvitattott minden egyes cikket, aminthogy már a cikkeket befutása előtt, előzetesen is ennek összejövetelein beszéltek meg a következő szám tartalmát — a politikai szükségletekhez alkalmazva a lap profilját —, és ki is osztva egyúttal az egyes cikkek megírását a legmegfelelőbb munkatársakra. A lapterjesztő bizottságok egy-egy helyi párttag, funkcionárius köré tömörültek, és szintén összeültek egy-egy szám megjelenése után — felolvasva és megvitatta az egyes írásokat —, s ezzel beleszólva egyúttal a lap szerkesztésébe is, mert a sajtó-bizottságok véleményét a szerkesztő bizottság mindenkor tekintetbe vette. A sajtó-bizottságok ily plenáris összejövetelein a párttagokon kívül a szimpatizánsok és antifasiszta harcosok is megjelentek, alkalmat adva egyúttal Ottmárnak vagy a *Híd*hoz tartozó, más pártfunkcionáriusnak arra is, hogy bejárják a magyar falvakat és ott legálisan szólhassanak ezeken a plenáris összejöveteleken a falu antifasisztáikhoz, mintegy a *Híd* nevében és annak problémáiról. Tekintve, hogy a földmunkásoknak a legolcsóbb folyóirat négydináros árára

sem igen futotta a bérből — a nyilvános felolvasás egyúttal a lapvásárlást is pótolta. Így az 1200 példányszámban megjelenő lapot 12 000-en olvasták, halották, várták számról számra. Ezt az olvasótábort azóta sem tudta újra kiépíteni és elérni, megteremteni egyetlen magyar folyóirat sem Vajdaságban. A sajtóbizottságok egyúttal szerkesztették, sőt írták is a *Hídat*. Több ízben fordult elő ugyanis, hogy e bizottságok útján rendezett ankétot a lap — olvasói körében vagy egyes falvakban —, és ebből a kezdeményezésből egy szociográfiai ankét-mozgalom fejlődött ki, amelyet e bizottságok vezettek, egy-egy írástudó tagjukra bízva az eredmény publikálását a lapban. A tudósítógárda így vált írástudóvá, írva azután már helyi riportokat, sőt, visszanyúlva a falu múltjába, helytörténeti írásokat is. Hogy e mozgalom egyúttal östehetség-kutató, felfedező és fejlesztő eredményekkel is járt — bizonyítja többek között Ósz Szabó János esete is, aki hamarosan elbeszélésekkel is jelentkezett már a lapban, hogy azután, a lap megszűntekor s hogy maga is lebukott és a börtönön át egy büntető munkasalakulatba került — megjárja és végigharcolja a szovjet és lengyel mezőket, és végül is a Bükkben essen el mint a Szőnyi-osztag politikai biztosa.

Ugyanezeket a célokat szolgálta a *Híd*-könyvtár is, amely egyúttal magyar forradalmi hagyományt is igyekezett teremteni (Petőfi, Ady, József Attila) kiadványaival ugyanakkor, amikor belekapcsolódott e füzetekkel az aktuális nemzetközi eseményekbe is. (Megjelentek pl. a Szovjetszövetségről vagy Erdélyről szóló füzetek. Ez utóbbi párhuzamosan készült a magyar fasiszta bevonulásával Erdélybe. Mire az újabb hódítás befejeződött, megjelent a róla szóló brosúra is. A Kínáról szóló füzet viszont kéziratban maradt már, mert a magyar fasizmus országa közben Jugoszlávia rovására is újra „gyarapodott”.) A *Híd*-könyvekből és egyéb kiadványokból álló sorozatok azután falusi körútra indultak — új olvasótábort és antifasiszta harcos tábort toborozva és nevelve, s lehetővé téve ugyanakkor egyes illegális brosúrák és röpcédulák eljuttatását is a „terepre”.

A *Híd*-hálózat emberei tagjai voltak egyéb szervezeteknek is, ahol az erjesztő kovász szerepét töltötték be. A *Népkörön*, *Bolyai Farkason*, OMPOK-on kívül másutt is szívesen meghallgatták a hidasok kezdeményező szavát, amint hogy írásaikat olvashatták az együttműködésre hajlamos *Napló*, *Kalangya* vagy a *Grimasz*, *Világkép*, *Népszava*, de a *Narodni glas*, *Naš život* stb. olvasói is. A *Hídnak* nem csupán a Központi Pártbizottsággal, de a lebukott elvtársak börtönbeli vezetőségével („Kakić”) is volt kapcsolata, és kiépítette ezt egyes külföldi testvéri szerkesztőségekkel is (Kolozsvár, Párizs stb.). Ellenkezőleg, éles, kemény harcot folytatott — mint lap és mint mozgalom — a reakciós, fasiszta szervezetek és lapok, mondjuk, a *Reggeli Újság*, *A Nép*, *Magyar Élet* stb. ellen. Viszont mihelyt jobbra fordultak egyes polgári lapok (vagy szervezetek) és hajlamosabbak lettek az együttműködésre a fasisztákkal, mint a Párttal és, ettől kezdve alulról kiépülő, Népfronttal — a *Híd* is, jó, érzékeny szeizmográfként, megérezte ezt — ellenük fordult, és harcot indított ellenük (*Kalangya*, *Vojvodanski* [-vajdasági] *front* stb.)

A *Híd* természetesen irodalmi-kulturális, elsősorban mégis inkább társadalmi-politikai-ideológiai folyóirat és szemle volt, amely az aktuális gazdasági és politikai életet csakúgy figyelemmel kísérte, mint korának kulturális, irodalmi és művészeti jelenségeit is. Így ismertetések, esetleg esztétikai-kritikai írások mellett közölt verseket és elbeszéléseket mind magyar nyelven lehetőleg vajdasági szerzőktől, mind fordításban is.

1934-ben a *Híd* haladó szellemű, jóhiszemű és jó szándékú, antifasiszta, ifjú-sági folyóiratként indult, amely azonban nem állott még egységes világnézeti síkon, és ideológiailag kissé zavaros volt. Így a „híd”, az áthidalás fogalmát talán túl pacifisztikusan, a nemzeti és osztálybéke értelmében fogta fel, inkább lévén utópisztikus-narodnyik és így értelmiségi irányzatú, mint az osztályharc talapzatán álló antifasiszta szemle. A ma és holnap, a nemzedékek, a népek és világnézetek közt tatóngó, egyre szélesedő szakadékokat hidalták volna ők át: anélkül, hogy az egyes kérdésekben állást foglaltak volna, képesek lettek volna egységes állást foglalni. Már 1935-ben azonban beléptek a szerkesztőségbe — a párt határozata értelmében — egyes kommunista párttagok és szimpatizánsok (Cseh Károly, Laták István, Thurzó Lajos), hogy azután 1936-ban (április—május) a párt e célra és feladatra kiküldött emberei (Steinfeld Sándor-Stafi, Simokovich Rókus, Mayer Ottmár) teljesen átvegyék a lap szerkesztését, s az illegális Párt legális mozgalmává és lapjává alakítsák át.

Szükséges volna itt talán a lap ideológiai-politikai irányvonalának ismertetése. Tér szűkében meg kell elégednünk mégis azzal, amit erről már eddig is elmondtunk, valamint annak megállapításával, hogy a *Híd* természetszerűleg a párt, a JKP útját járta, hogy tehát marxista-leninista alapon állott, és már 1936 áprilisától tekintetbe vette a KI VII. kongresszusának határozatát az antifasiszta frontról és harcról. Így a „híd”, az áthidalás fogalmát — nemzeti síkon internacionalizmusként, azaz „testvériség-egységként”, társadalmi-politikai síkon pedig a proletár, valamint a dolgozó és haladó és együttműködni hajlandó polgári rétegek népfrontos anfasizsza együttműködéseként értelmezte. Világ-szemle című rovata — gerince volt a lapnak, s a nemzetközi politikai helyzetet marxista, antifasiszta szempontból elemezte, persze úgy, hogy kidomborodjék a Szovjetszövetség helye és szerepe az eseményekben. Hasonló volt a világ és Jugoszlávia vagy Vajdaság-gazdasági-társadalmi helyzetét és struktúráját elemző állandó rovata is, amely Vajdasággal kapcsolatban számtalanszor teljesen eredeti, önálló, tudományosan feldolgozott eredményeket is közölt. Nemzeti síkon a lap élesen megkülönböztette — már csak mint kisebbségi folyóirat is több ízben foglalkozott e kérdéssel — a kelő és a haldokló polgárság (egykor haladó, felszabadító, de a fasizmus idején már reakciós és elnyomó) nacionalizmusát, kihangsúlyozva, hogy a fasizmus a kisebbségeket és kis népeket halálra ítéli, ha hangoztatja is állandóan eközben, hogy a nemzeti eszme talaján áll, mért ezt is csupán a maga számára igyekszik kisajátítani. Ily elnyomó nacionalista politikát folytat a magyar fasizmus is, míg a magyar nép, proletár dolgozó és haladó polgár őszintén, felszabadítómód nemzeti, ugyanúgy, mint a jugoszláv népek is, és ezért együtt, közös fronton van a helyük — a közös magyar—jugoszláv—német, már szintén egy úton haladó — fasizmus ellenében. Igaz nemzeti politikát a nemzetközi párt folytat csupán, küzdve a nemzeti szabadságért és függetlenségért — de minden nemzet szabadságáért és függetlenségéért: ma a proletár a nemzeti eszme valódi hordozója, harcosa.

Harcot hirdetett a lap az igaz agrárreformért is, az oly földosztásért, amely minden vajdasági népet egyként vesz tekintetbe, és ingyen adja a nép tulajdonába a földet, együtt a felszereléssel: élő és holt leltárral.

Számos oly cikket, értekezést, kisebb tanulmányt olvashatunk a lapban, amely főleg elméletet nyújt, a marxizmus-leninizmust, a dialektikus és történelmi materializmust ismerteti — lehetőleg mindig polemikus formában, azok ellen a burkolt fasiszták ellen küzdve egyúttal, akik itt-ott filozófiai és esztétikai, másutt esetleg politikai és nemzeti síkon igyekeztek úgy értelmezni a marxista-leninista elméletet, hogy ezzel tévútra vezessék az antifasisztákat. Ez

volt a lényege a Tallózás rovatnak s néhány más, egyéb írásnak is, amely a *Magyar Élet* stb. teoretikusaival vette fel a harcot. Rámutatott a lap a magyar nép forradalmi hagyományára is. E célból történelmi tanulmányokat, cikkeket is közölt Dózsáról, a kurucokról, a vajdasági agrárproletariátus harcairól, először próbálkozva meg e tájon a vajdasági történetírás marxista igényű revíziójával.

A *Híd* nem elsősorban és nem főleg volt szépirodalmi folyóirat, hanem inkább antifasiszta harci fegyver. Mégis — számos író, íróember vagy legalábbis írva-küzdő ember volt munkatársai sorában, s ezek egyike-másika, akaratlanul is, politikai vagy elméleti-világnézeti cikket, fejtegetést, elemzést nyújtva is, irodalmat is adott egyúttal (Pap Pál, Fekete Béla, Cseh Károly, Szegedi Emil, Mayer Ottmár), ha tárgyban nem is, úgy stílusban, nyelvezetben, megírásban: a forradalmi szenvedélytől átfűtött hitben és hangban. Szívesen közölt a lap mégis szépirodalmat, ismertetéseket, esztétikai cikkeket is — eredetiben vagy fordításban —, sőt akadt egy-két olyan kezdő (esetleg munkás, sőt földmunkás) író is, aki itt, a *Híd* lapjain indult, hogy később beérkezett íróvá fejlődjék, ha az 1941—44-es évek rettenete és hivarai idő előtt sírba nem taszították. Mind a költők, mind az elbeszélők vagy irodalmi riportok írói között is voltak olyanok, akiknek írásai — esztétikai értéket is jelentettek, esetleg jelentenek még ma is, ha íróik nem is annyira művészetet, irodalmat kívántak teremteni, mint inkább az antifasiszta harcot megszervezni, a közeledő szabadságharcot (népfelszabadító harcot) és népi-szocialista forradalmat előkészíteni: írások útján is. Mert céljuk, akarásuk szubjektív síkján szemlélve verseiket, riportjaikat, elbeszéléseiket — azt mondhatjuk, hogy az akkori ún. „szociális irodalom” síkján mozogtak, hogy íróik sokszor akartan is belevitték a tendenciát, irányzatosságot műveikbe, amiről azután azonban, írás közben (mint ahogy erről az egykori Dobrović Petar fejezte ki magát intim társaságban) az élmény, a tudat alatti, az irracionális sodrás hevében egyikük-másikuk sokszor mégis megfeledkezett, s ha ilyenkor is nyújtott mégis ideológiai-politikai állásfoglalást, úgy csupán azért, mert saját lényegét adva, önmagát fejezve ki — kénytelen volt ezt is nyújtani, hiszen ez a jövőbe és emberbe vetett forradalmi hit és humanista meggyőződés leglényege, leglényegük volt. Így bátran lehet állítani, hogy a *Híd* egyes írói (szépírói is), főleg egyes írásai talán, irodalmi-művészi színvonalon álltak, és ez a színvonal néha nem is volt alacsonyabb a *Kalangya* már elért szintjénél, nem is említve az alacsony színvonalon álló reakciós *Magyar Élet* vagy egyes napilapok irodalmát.

Ahogy Oskar Davičo mondta a *HÍD 1934—1941* antológiához írt bevezetőjében (Forum, Novi Sad, 1964): „a HÍD íróinak egy-egy alkotása művészi értékű s mégsem vergődik az ún. társadalmon kívüli tragikus szituáció s a többi egzisztenciális ellentmondás kétségbeesett útvesztőiben...” (10. l.), mert „feltevé, hogy valóban művészi alkotásról van szó”, „e válaszok egyikének sem kell kötelezően kilépnie a történelmi-társadalmi koordinációkból ahhoz, hogy kifejezhesse amazokat a viszonylag »nem társadalmi«, egzisztenciális vetületeket is.” (11. l.) Mert ha a napi harcot tartották is a *Híd* írói feladatuknak (habár ez sem áll teljesen, mert mindegyikük az általános emberi feladatokból és saját élményeiből, saját fejlődéséből is levonta a maga számára a közvetlenül előtte álló feladatokat), „... egyikük-másikuk, a jó író érzékenységgel, talán akaratán kívül is lehántotta a felszíni adatok felhámját, és a mélyebb rétegekbe hatolt, vagy legalábbis olvasóinak — nem tudni, hogyan — lehetővé tette, hogy megérezzék ezt a mélységet is.” (12. l.) „Nem is kell elolvasnunk Pap Pál vezércikkét, az *Ár ellent*. Sem a dolgozók helyzetével foglalkozó alapos és okos

értekezéseket, sem *A radikálok halat esznek* című ironikus riportot, sem Gál László nagyszerű költeményét... tapasztalni fogjuk, hogy... annál a célirányos érzelmi hatásnál fogva, amelyet még ma, 25 de még milyen esztendő után is ki tudnak váltani bennünk...” (21. l.)

Egyszóval: a *Híd* írói, akárhogy is: az embert, az egyént is megélték és kifejezték, nem csupán a társadalmat.

A *Híd* esztétikai koncepciója nem különbözött az akkori haladó jugoszláv és európai lapok és esztéták koncepciójától, azaz egyelőre — a harc idején és idejére — fontosabbnak tartották a formánál a tartalmat; úgy vélekedve mégis, hogy a nem művészi írásoknak tartalmi (agitációs) hatása is csekélyebb — esetleg elenyésző is — a művészi írások hatásánál. A szocialista realizmust hirdette ez az esztétika: az igazat, igazságot, de egyúttal a művészi igazságot és művészi hitelességet is állandóan szem előtt tartva; elvetve az írásba kívülről, talán erőszakoltan is belevitt állásfoglalást és irányzatosságot, de igenelve és helyeselve azt a mélyről, belülről fakadó célzatosságot, ami az író igaz hitéből, meggyőződéséből, élményvilágából, traumatikus meghatározottságából önként fakadt, ugyanúgy, mint a témából, a megírt életből is: ami tehát csak az életet, de az író élményein, lényegén átszűrt életet adja, s csak azért és akaratlanul egyúttal bizonyos célzatot is — mert ezt az élet és egyén spontánul így determinálja. Elvetette ez a koncepció a formalisztikus artizmust (amit ellenkező irányú célzatosságnak látott), de megkövetelte a tartalommal adekvát művészi formát. Ha a harcot is „propagálta” ilyenkor az író, ezt egyszerűen azért tette, mert akkor a *harc is az élet egyik formája* volt, s ha az író az életet, a való életet és való önmagát (harcos önmagát) nyújtotta, ugyanakkor akaratlanul is — a harc egyik-másik változatát is megformálta ezzel. Így a lap maga is az akkori élet és társadalom, de az akkori és koruk által is meghatározott emberek, egyének hasonmása is, az akkori élet egy kiszakított darabja volt, és nagy szerepet játszott éppen ezzel a felszabadító harc és forradalom, a lelkek forradalmas előkészítésében is. Ezt is kívánta és szorgalmazta.

Ezt az akkor sem új, akkor sem eredeti esztétikai koncepciót a *Híd* minden írója, esztétája, ideológusa képviselte és vallotta. Jómagam például legkimerítőbb megfogalmazását e tételeknek esztétikai-kritikai cikkeimben, esetleg a Találkozás (polemikus formában ideológiát kifejező) miniatűrjeiben nyújtottam: főleg az akkori reakció és írói ellen véve fel bennük a harcot, de a szimpatikus Berényieknek, Újházyaknak is nyújtva egyúttal segítő kezét. Ezek a tételek akkoriban váltak éppen általánosakká Jugoszlávia haladó köreiből, és sok belső harc árán lettek uralkodó eszmékké. A magyar-szerbhorvát (általában jugoszláv) kapcsolatok és egymásra gyakorolt hatások nem csupán a közös egységes párt útján, de az irodalmi-társadalmi folyóiratok útján is terjedtek, és váltak bensőségebbé. Így magam is éppen akkoriban tettem magamévá minden ideg számmal az „új” esztétikát — miután előzőleg nagy harcokat vívtam e téren a „szocialis irodalom” belgrádi képviselőivel: Jovan Popovićyal, Radovan Zogovićyal s másokkal, hogy azután egy vonalba jutva velük: szerbhorvát síkon együtt, magyar síkon külön, a *Híd* lapjain folytassam ezt a harcot.

Közölte a lap vajdasági magyar írók írásait (György Mátyás, Gál László, Lőrinc Péter, Laták István, Atlasz János), ugyanúgy, mint a korabeli vagy már klasszikussá vált magyarországi haladó írók írásait, de egyúttal számos fordítást is, főleg a jugoszláv haladó irodalomból (Krlježa, Jovan Popović, Čedomir Minderović, Radovan Zogović, Oskar Davičo, Kosta Racin verseiből) ugyanúgy fordított a lap, mint az akkor ismertté, szinte divatosná vált parasztköltőkből (Pavlek Miškina, Aleksic-Zlorecki stb.), megszólaltatva egyúttal az előző nem-

zedék egyes íróit is magyar nyelven (Ujević, Petković-Dis stb.) — Somorja s mások, többek között az én fordításomban, én viszont magyar költőket fordítottam szerbhorvát nyelvre a zágrábi és szarajevói folyóiratok számára (főleg Adyt).

A *Híd* írói, akik jórészt nem elsődlegesen voltak szépírók, az akkor „szociális irodalomnak” nevezett irányzathoz tartoztak, de semmi esetre sem vetették el a formai kritériumot a maga teljességében, ha a harc tartamára, a forradalom győzelmes befejezéséig, egyelőre a tartalmi, eszmei harcot tartották is elsőrendű fontosságúnak — talán ellentétben Krležával, Davičóval, másokkal, akik azonban — ma, visszatekintve a múltba — sokkal megértőbbek maguk is ezzel az irodalommal szemben, amint hogy a mai vajdasági magyar esztéták, irodalomtörténészek is sokkal nagyobb megértést tanúsítanak az angazsált irodalom irányában ma, mint mondjuk tíz évvel ezelőtt.

A *Híd*ban több írói generáció futott össze és jutott szóhoz. Tagjaik között akadtak tisztára „proletárköltők” is, akik — nemzedékük szerint — vagy éppen egyéni csúcsra futottak, mint Laták István, vagy még csak az első tapogatózó lépéseket tették meg, mint Thurzó Lajos vagy Ósz Szabó János, aki mint partizán esett el hamarosan, húsz-egynéhány éves korában — mielőtt tehetsége kilombosodhatott volna. Laták István szinte az egykori Somogyi Pált váltotta fel, mert a harcos expresszionizmusba befutott Somogyi 1932-ben végleg távozni kényszerült Vajdaságból. Laták viszont — a harmincas évek erre már nem is adtak lehetőséget — sohasem vált expresszionistává, kitartott mindvégig a maga egyéni útján, és főleg mint a „düh” költője vált ismertté és közbecsültté. A *Szervezett Munkás* idején alig serdülő kezdő volt még, a *Híd*ban teljesedett ki, versben és prózában, és nagy termékenységében egy név vagy álnév kevésnek bizonyult számára. A „kültelek”, a „Jaszi Bara” realistája lett, agitátora is egyúttal, főleg mégis leírója. Minden jórészt bennrekedt „dűhe” ellenére főleg racionális író volt, aki alig-alig engedte magában szóhoz jutni az irracionális tudatalattit. Talán ezért rekedt meg benne sokszor a ki-kitörő, mélyről fakadt düh.

A tehetséges, sokszor primitív racionalizmussal dolgozó Újházy (*Napokat eszik a kisdiák*), akit a *Híd* igyekezett új vizekre segíteni, talán inkább csak párhuzamosan futott együtt a *Híddal*. Tóth-Bagi István (*Valamit tenni kell*) s mások inkább a kezdő, ifjúsági, narodnyik *Híd* lapjain jutottak szóhoz, míg Schwalb Miklós, a tehetséges szociális író (*Fű a konyhában* stb.) már a harcos *Híd* egyik oszlopos tagja, akár a szintén tehetséges fiatal Atlasz János is, aki a szülői házban szívta már magába a forradalmas levegőt, hiszen apja, Atlasz Jakab, ismert forradalmi szocialista volt már a háború előtti években, együtt kockáztatva szabadságát és életét Bonyhádi Ferencsel. Talán ennek a hatását érezni Atlasz-Deák 1941 című versciklusának harmadik versében, mert ennek hangvétele az expresszionizmus idején is ismert volt:

Mi vagyunk a kő, amelyből híd épül,
mi vagyunk az erő, mitől lánc reped,
mi vagyunk a jelen holnapra válása
mi vagyunk agy és vér, izom és kezek,
mi vagyunk a milliók élniakarása!

...

Neked is testvér, mi vagyunk a megváltó...
rajtad hogyha nem segít az isten

...

jer hozzánk, mert nálunk a kenyér...

Szerb György, azaz György Mátyás, ebben az időben már eléggé visszavonult, tanyai életet élt, s inkább tanácsokkal, mint kéziratokkal látta el a szerkesztőséget. Viszont Gál László mint „szociális író” — aki persze mindig önmagát adta mind hitese, mind „hitetlenül hitese” megszólalásaiban, és szociális író is csak azért lehetett, mert ez a lehetőség is benne élt, belőle táplálkozott — ekkor, a *Híd*-ban és *Grimasz*-ban — jutott költészetének első csúcspontjára. Gál tulajdonképpen későbbi „egyéni” költészetében (amikor újra, új csúcsra fog jutni) is megmaradt politikai költőnek, mert — akarva vagy nem akarva — ekkor is azonosult, azonos volt korával mint született zoon politikon. A *Híd* lapjain az antifasiszta és szocialista harc kapcsolódását jelezte, de ezt cselekedte „grimaszos” szatírájában és prózájában is, csakúgy, mint verseiben:

Mikor születtem, óh szép volt nagyon,
éppen a búrokat verték agyon...
Lehettem volna kínai
vagy manzú is, az ám.
Most puska lógna vállamon
és ölné a japán...

Mind verseiben, mind prózájában keverednek a lírizmus és a szatíra jegyei. Így a hit állandó szkepszissel vegyül el benne, akinek szintén sokszor meg kell verekednie a maga hitéért, harmóniájáért. „Visszaperli” hitét, mert

Az ember rossz, az ember konok.
Azóta is mindig sötét van
és kétezer esztendeje már
a bíbor és a vér rokonok...
... És mégis húsvét van és mégis érdemes volt...
... a jószágot megölni nem lehet...

Ez az alapja antifasiszta politikai költészetének, de szétválaszthatatlanul elvegyül benne mindez a szociális költészet jegyeivel is, amely a gyomorról így dalol: (*Zsír tábornok*)

... Óh édes emlék, cuppogó mese,
úgy lüktet a szívem, mint homlokon a dudor:
ebben a dobozban volt az ünnepünk,
tán két kiló is; édes, fehér cukor...
... s ha jólesik, hej! bödönt, zsákot, drótot
és ezt az egész spájzot felrúgom!

Bennem is élt (dadaista koromban is) a harcos, szociális író, s ha önmagam adtam — kénytelen voltam nyújtani egyúttal a politikai, filozófiai, esztétikai, szociális írói is, mert mindez én magam voltam, belső meghatározottságból, mert ezek mind az én belső embereim voltak az ellentmondások egységébe „szakadva”. Mint örök lírikusban (és szintén dadaista korom óta, főleg mégis hidas koromra teljesedve ki ezen az úton), mióta prózámban is levetkőztem az expresszionista patetika vonásait, a szatirikus, főleg ironikus vonások érvényesültek bennem egyre inkább, talán legjellegzetesebben novellámban, a *Gettóvirágok*-ban és többször közölt irodalmi riportomban (*A radikálok halat ettek*), amelyben talán először és utoljára nyújtottam természetleírást is, azonosítva a természetet az objektív mai társadalommal — és a történeti múlttal is, líraivá téve és élve át a történelmet és mai társadalmat: talán itt, ezeken a lapokon első ízben.

Különböző utakon, módokon érvényesült tehát a *Híd*ban az, amit leegyszerűsítve neveztünk csak annak idején „szociális irodalom”-nak és amely irodalom egyáltalán nem nélkülözötte az egyéniség jegyeit és esztétikájában sem vetette el a tehetség kritériumát. A tehetség s az egyéniség „mértékének”, „mennységének” megállapítása az egykori *Híd* lapjain, számaiban, azután már igazán nem a régi hidas feladata.

Kaszás Kata persze azonos Kata Kosaccal, s a kettő együtt azonos Scher Katóval, de az *Istinite legende* (Jovan Popović), azaz Čedomir Minderović Seka-jával, az illegális hőssel és partizánnal is, akit kivégezett a fasiszta esztályellenség. Voltak, akik életben maradtak a *Híd* írói közül, de Kató esete, Seka esete azért jellemző a hidásokra. Írtak magyarul és írtak szerbül, fordítottak szerbről magyarra és magyarról szerbre, és megharcolták egyúttal a maguk társadalmi és fegyveres harcait is. Ha ki közülük a harcot, a szociális problémát is megírta, papírra is átélte: önmagát nyújtotta benne. Megélt, hites, szociális irodalom volt a *Híd* irodalma.

Bácska, Baranya és Muraköz magyar fasiszta megszállása (1941) — a *Híd* halálát is jelentette. Szerkesztője — aki csak akkor szabadult éppen a jugoszláv börtönből (március 27-ével kapcsolatban) — az ellenállási mozgalmat szervezte a szabadkai kerületben (mint párttitkár) mindaddig, míg — a rettenet napjaiban, amikor a magyar fasizmus nem tett különbséget magyar és szerb kommunista, magyar és szerb antifasiszta között — a kerületi pártbizottság is le nem bukott, kénytelen-kelletlen átengedve a harcot a következő csoportnak, hogy szervezze egyebek között a küzdelmet a magyar tömegekért is, amelyeknek a Horthy-fasizmus „nemzeti szabadságot” ígért, amelyek előtt mint „felszabadító” igyekezett tetszelegni. A hidások ebben az időben több csoportra szakadtak, de bárhová vetette is őket az idő sodra, mindenütt folytatták az antifasiszta forradalmi harcot — mindhalálig. Mert csak egyesek éltek túl e harcokat, a rettenetet és jutottak el a jugoszláv szabad szocialista hazába. Mayer Ottmárt, Simokovich Rókust, Schwalb Miklóst, Singer Dócit és társaikat a magyar fasizmus végezte ki, akár Kiss Ernőt, Varga Gyulát, Samu Mihályt, Polgár Andrást is. Pap Pál az olasz fasiszta terror áldozata lett Dalmáciában, miközben a dalmát népfelkelést szervezte mint a központi pártbizottság kiküldött tagja. Scher-Kaszás Kató (a Jovan Popović „Igaz legendái”-ban — *Istinite legende* — annyiszor megénekelt hős Seka, Č. Minderovićnak, a szerb költőnek és partizánnak szerbül is író magyar felesége) Szerbiában lett áldozata a fasizmusnak mint partizán és illegális pártmunkás. Fekete Béla, Lóbl Iván (a spanyol harcos), Cseh Károly (a hős októbriista) és sokan mások úgy pusztultak el, hogy sokszor azt sem tudjuk róluk, hol és mikor tűntek el az élők sorából. Mások végig bírták a harcot: harctereken és táborokban, a büntető munkásalakulatok tagjaiként vagy a németországi hadifogolytáborokban: küzdve és szervezve az antifasiszta és kommunista ellenállást és — utánpótlást.

A *Híd* végig megtette a magáét: harcolt és szervezett és nevelte az új nemzedéket a maga szektorán, amely végigharcolta a népfelszabadító harcot, beállt a kihullottak helyébe a Petőfi-brigádban és más csapattestekben és alakulatokban, majd 1945 után diadalra vitte az új, a szocialista Jugoszlávia építéséért folytatott harcot is.

Bori Imre egyik cikkében kifejezte *meggyőződését*, hogy a jugoszláviai magyarok útja egy külön nemzetté váláshoz vezet, s ezt az utat a maga részéről helyesli. Tekintet nélkül arra, hogy akár a nézet, akár a folyamat helyénvaló-e vagy sem, maga a tény, hogy a kisebbségek soraiban időnként felbukkan egy ilyen elképzelés, méghozzá nemcsak nálunk — alig pár hónapja Csehszlovákiában, szociológiai tanulmányok kíséretében, ugyanezt vetették fel a magyarok —, elég okot szolgáltat arra, hogy legalább futólag megvizsgáljuk, hol a jelenség gyökere.

Elméletileg a kérdés így fest: vajon az olyan nemzetek esetében, amelyeknél a nemzetté válás folyamata még a múlt században befejeződött, előfordulhat-e, hogy a nemzet egy-egy része kiszakad, és új nemzetet alkot? A nemzetről szóló eddigi elméleteink ezt helytelenítik. Lehet, hogy egyebek mellett azért, mert a nemzetről alkotott fogalmainkat európai példákön alakítottuk ki. Mármost az a kérdés, vajon a nemzetté válás folyamata valóban befejezett-e és végleges, tehát egyszeri történelmi folyamat, vagy pedig folytatódik tovább a szocializmus különös körülményei között is. Nézeteinkre nyilván hat az újkori szemléletmódnak egy sarkalatos tétele is: a részeket nagy egészbe kell integrálni, ez a haladás, viszont ha a már egybeállt részeket dezintegrálják, akkor az egy lépés hátrafelé.

A két háború között, a polgári felfogásnak megfelelően, a kisebbségeknek ilyen jogi státust állapítottak meg nemzetközi szinten: ha egy nemzet részei egy másik nemzeti állam keretébe kerülnek, akkor az illető állam és az anyaországuk egyaránt kötelesek külön gondjukat viselni. Ez egyrészt külön biztosított jogokkal járt, másrészt azzal, hogy nemzeti tekintetben másodrendű polgároknak számítottak, harmadrészt pedig egy külország befolyását és támogatását élvezték. Viszont az AVNOJ még a háború alatt kimondott egy homlokegyenest ellenkező elvet: a „kisebbségek” ugyanazokat a jogokat élvezik az országban, mint a többi jugoszláv nemzetek. Vigyázat, ez nem a *polgárok* helyzetére vonatkozik — hisz minden polgár *egyedi* egyenjogúságát, fajra, nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül, már a burzsoá állam is deklarálta —, hanem a nemzetek és nemzetiségek csoportos jogállapotát érinti.

Ezzel az AVNOJ új lehetőséget kínált fel, s olyasféle folyamatot indított el, amelyre Bori felhívta a figyelmet. A fenti elv ugyanis főlegessé teszi a különjogokat, hasonlóképpen az anyaország „gondoskodását”, s lehetőséget nyújtott a kisebbségek számára, hogy ugyanolyan „államalkotó” elem legyenek, mint a többi délszláv nemzet. Jugoszlávia annál inkább proklamálhatta ezt az elvet, mert nem egy nemzet állama. A kisebbségek az elmúlt huszonöt év alatt való-

ban ezen az alapon kapcsolódtak be az ország társadalmi életébe, noha a gyakorlatban meg dokumentumainkban azóta is folyton előbukkant a régi, polgári koncepció is: a különjogok tekintetében, meg abban a felfogásban is, hogy hol „kisebbségeknek”, hol „nemzetiségeknek” tekintették őket, akik épp emiatt mégsem „úgy” alkotják társadalmi közösségünket, mint a többi délszláv nemzet.

Közben pedig a kisebbségek számára egyre abszurdabbá vált, hogy egy külszlovén nemzet jugoszláviai kisebbségének tekintsék őket, hiszen fél évszázada alig van valami életes kapcsolatuk azzal a nemzettel. A fiatalok már a közös történelemnek is csak egy-egy főbb eseményét ismerik, közös gazdasági-társadalmi alapról, közös hazáról szó sincs, a nemzet részeinek sorsa merőben más, és egyikük sem tud befolyást gyakorolni a másik történelmi fejlődésére. Sorukban ekkora különbségek vannak: a jugoszláviai magyar győztesen került ki a második világháborúból, a magyarországi vesztiesen, a jugoszláviainak sorsát 1948 befolyásolta döntően, a magyarországiét, így vagy úgy, 1956: ha ketten leülnek sorsukról s jövőjükéről beszélni, idegen hullámhosszon szólnak egymáshoz. Annyira más sors ez, hogy például egy jugoszláviai magyar író aligha volna képes magyarországi regényhőst hitelesen megformálni. Más mozgatóerők és élettapasztalatok dolgoznak azokban az emberekben; ismeretlenek, számunkra ködösök és idegenek. Ami a folyó életet illeti, a szlovének és osztrákok vagy a horvátok és olaszok között sem lanyhább a kapcsolat, mint öközöttük.

És a magyarok esetében még valami bonyolítja ezt az ügyet. Mert például miért ne tekinteném én Magyarországot helyett Romániát „anyaországomnak”? Ott is él annyi magyar, hogy számra kitelne belőlük akár két kisebb jugoszláv nemzet. Vagy miért ne Csehszlovákiát? Vagy miért ne legyen az „anyaországom” is Jugoszláviában: egyetlen nemzet sem dicsekedhet vele, hogy régebb óta élnek itt az ősei, mint az enyéim, nem „szakadtam” ide: itthon vagyok, s jó helyen vagyok. Ahol élek, tele van környezetem saját nemzetem történelmi emlékeivel, s jól megfér megannyi más nemzet történelmi emlékeivel. Vagy miért ne volnának mindezek az országok együttvéve „anyaországaim”?

Talán a fenti körülmény, az, hogy több országban élnek nagy számban magyarok, oda hatott, hogy sokan relatívnak kezdik érezni az „anyaország” nemzeti fogalmát, és egyszer csak indokolatlannak tűnik előttünk, hogy bárki „kisebbségének” tekintsék őket. Ehhez persze nyilván az is hozzájárult, hogy a szocialista országok között a határok sokkal megosztóbbnak bizonyultak, mint ahogy azt a klasszikusok elképzelték, vagy mint amilyenek a polgári országok között: a más-más országokban élő magyarok között semmiféle migráció nincs, amely akármilyen sorsközösségnek a látszatát értékeltené. Közös a nyelv, közös a kultúra egy része, valami a mentalitásból is: valahogy úgy, mint a brazilok meg a portugálok vagy a németek meg az osztrákok esetében.

Talán mindezek a körülmények táplálják az „önállósodás” gondolatát. Persze az önállósodás, a „külön nemzeté válás” gondolata csak olyan kisebbség soraiban bukkanhat fel, amely elég erőt, méghozzá alkotóerőt érez magában az önálló léthez. Az a kisebbség, amelyik ezt nem érzi magában, sohasem fog „önálló” létre törekedni. Annak sokkal inkább megfelel, hogy elzárkózva kisebbség maradjon. Ezért egyáltalán nem elnemzetietlenítő, anacionalista jelenség az „önállósodás”, sőt esetenként egészen más színezete is lehet. Nyilvánvaló, hogy egy „kisebbség”, státusának gyökeres megváltoztatásával, olyan sorsproblémáit kívánja rendezni, amelyeket létkérdésének tekint. Például hatékonyabb módon reméli megoldani az ilyesféle, minden szép eredmény ellenére is gyakori jelenségeket: Miközben az országban 1963 és 1968 között minden más nemzethez és nemzetiséghez tartozó egyetemi hallgatók száma 12—20 százalékkal emel-

kedett (átlagban 30 százalékkal), egyedül a magyaroké csökkent, méghozzá 93 százalékra. Vagy: az idén a vajdasági középiskolások 15 százaléka magyar, az itteni főiskolásoknak és egyetemistáknak 15 százaléka (az újvidéki egyetem hallgatóinak 11 százaléka), a három elmúlt évben a vajdasági főiskolákon és egyetemeken diplomáltaknak 15 százaléka magyar. Kabalisztikusan kísért bennünket ez a 15-ös szám, miközben Vajdaságban a lakosság 24 százalékát képezik a magyarok. A státusváltozástól nyilván intézményes javulást vár az effélék ügyében az új nemzettéválás gondolatának hordozója, elkerülve azt, hogy minden egyes ügyért külön-külön kelljen megküzdeni, méghozzá folyton újra, évről évre.

Persze nagy kérdés, vajon ez-e a helyes megoldás. Mindenesetre, ez a probléma: vajon joga van-e a nemzet részének is önrendelkezésre, beleértve azt is, hogy elszakadjon saját nemzetétől, nemcsak afféle területi és állami, hanem épp nemzeti tekintetben? Joga van-e úgy rendelkeznie magával, sorsát és jövőjét latolgatva, hogy kimondja: elszakad attól a nemzettől, amellyel nincsen sorsközösségben, amelynek sorsára nincs befolyással, s amely soha meg sem kérdezi őt, hogy jómaga milyen útra térjen. Tartozni valakihez, akivel egy népcsoportnak semmi életes kapcsolata sincs, tehát kizárólag plátói alapon, s méghozzá ennek következtében saját társadalmában nyugös helyzetbe kerülni: nyilván balgaság. És különben is, a konkrét esetben a nemzet sorsa már régóta független attól, milyen a magyarok sorsa Magyarországon: saját önálló létüket — olyant, amilyent — már régóta megalapítottak Romániában is, Csehszlovákiában is. Jugoszláviában is a magyarok. Ez a nemzet kétségtelenül legalábbis multicentrikus. Az hát a kérdés: vajon valóban elágazik-e az útjuk nemzeti lét tekintetében? Mert ha igen, akkor lehet, hogy távlatban az új nemzetté válás útját járják. Még ha ez a nemzet nem is a klasszikus, polgári értelemben vett nemzet fogalmát jelenti is majd.

Aki nemzetiségi, annak természetesnek tűnik: senki sem vitathatja el a jogát, hogy úgy rendelkezzen magával, ahogy akar. Ha akar. De persze nem ilyen egyszerű a kérdés a jugoszláv közösség számára, amely nyilván el szeretné kerülni az esetleges vádat — noha tiszta lehet a lelkiismerete —, hogy egy nemzetben belül szakadást idézett elő vagy hagyott jóvá. És nem ilyen egyszerű a dolog az egyetemes magyar nemzet számára, amely aligha törődne bele könnyű szívvel — sőt nyilván el sem ismerné az aktust —, hogy egy része önálló nemzetnek nyilvánítsa magát. Viszont az is bizonyos, hogy sem a magyar, sem a jugoszláv közösség nem jogosíthatja fel magát arra, hogy egy nemzetiségnek megtiltsa, miként nyilatkozzon saját magáról.

Talán a fentiekhez hasonló gondolatmenet vezérli azokat, akik időnként felvetik, vajon befejezett-e a „kialakult” nemzetek nemzetté válásának folyamata, s mi van egy nemzet önálló létet teremtett részeinek önrendelkezési jogával? Nem állíthatom, hogy jomagamnak kialakult a véleményem. Így vagy úgy, nyilván a jövő események majd eligazítanak bennünket. Jönnek majd újabb mozzanatok is. Egy szép napon nyilván tiszta vizet önthetünk a pohárba. Noha a dilemmákat magam is úgy látom, ahogyan leírtam őket, végkövetkeztetésben nem tartok ott, hogy máris félreérthetetlenül egy új nemzet születését látom. Ebben különbözök Boritól. Ha idegen létekre szakadt is egy nemzet, s ha a részek indifferensek is egymáshoz, sőt tudatosan távolodik is egymástól az útjuk, nem látom, miért kellene új nemzetet kitalálniuk maguknak. Az arabok minden országban arabok, mégis mindegyikük a saját útját járja. Ausztriában hirtelen megnövekedtek annak a pártnak a szavazói, amelyik tavalyi kongresszusán kinyilvánította, hogy az osztrákok nem önálló nemzet, hanem a né-

methez tartoznak. Az embereknek, sőt nemzetiségeknek a magatartása sem attól függ, minek deklarálják magukat. De a nemzetiségek státusa sem függ efféle deklarációtól; az AVNOJ döntésének teljes érvényesítése, a nemzetiségi kérdés polgári felfogásának kigyomlálása dokumentumainkból és az emberek tudatából — igen világos helyzetet teremtené. Amíg e lehetőségek nincsenek kimerítve, aligha érik meg a helyzet valami „másra”. Legalábbis aligha jelent törvényszerű szükségletet az; s amíg egy jelenségben ezt a törvényszerűséget nem leljük meg, csupán kallódó jelenség ez, de nem történelmi folyamat.

XI.

Az *Advent*tel egy alkotói hullámban született Füst Milán *Az aranytál* című regénye, mellyel az Athenaeum regénypályázatán díjat nyert. Az *Advent* sötét világával szemben ez a műve sokkal derűsebb, lágyabb, s ha szabad így mondani: optimistább, holott végső konklúzióiban az író itt sem a derút kínálja fel. Ebben az eszközeiben és indulataiban szerényebb alkotásban Füst nyilván az *Advent* boldogtalanság-képzete ellenében a „boldog emberről” akart írni, s azt a tapasztalatot sugalmazni, hogy tulajdonképpen a választás problémájában üzenő étellel szembeni viszony szabja meg, hogy valaki boldognak vagy boldogtalannak tartja-e az életét, s nem annyira a külső körülmények, mint a belső, a lelki viszonylatok a döntőek. De ez a mű is példázta, hogy milyen borotvaélen táncoló kérdés a boldogságé és a boldogtalanságé, hiszen elég egyetlen félrelépés, hogy az egész világ az ember körül s az embernek a világhoz való viszonya ellenkező előjelűvé váljon.

Az aranytál főhőse „nyílt, naív örömet” mutat. Már messziről látszik rajta „krónikus” derűje, s az, hogy a boldogság tulajdonképpen betegsége, „idegbaja”. Ilyen az életfilozófiája is: „... Akik szeretik magukat elkeseríteni, azoknak minden keserű... Akiknek nem elég csoda, hogy süt a nap, még azt is szeretnék, ha Isten még fekete szemüveget is növesztene az orrukra...” Viszont ennek a boldogság-filozófiának az a végkövetkeztetése, hogy „mindenki, aki él, nagyrésztben ki van szolgáltatva annak, ami vele történik...”

Füst Milán azonban közletről sem elégszik meg e filozófia egysíkú értelmezésével és regénybeli projekciójával. Regényéből ugyanis az is kiderül, hogy ára van az ilyen boldogságnak: az életet ugyanis a hősnek úgy kell vennie, ahogy az adott, s nem szabad befolyásolni, mert akkor kényes egyensúlya elveszik. Ezt példázta *Az aranytál* betét-története is, amely egyúttal Füst téziséét hordozza, s az „igazi” regény felé mutat. Ebből olvashatjuk ki, hogy még a boldogtalan ember boldogsága is szétrombolható, paradox módon — jó cselekedettel, hiszen legtöbbször olyan emberekkel van dolgunk a regényben, akik „meg sem tudják hallani, mi szívük igazi kívánsága”.

Az aranytál című regényének Füst prózájában elfoglalt helyét éppen a füsti boldogtalanságmotívumnak bővülése szabja meg, amely egyben kiegészülése is — annak jelzeteként, hogy Füst figyelme az okok kutatásában elfordult a külvilágtól, s teljesen az ember belső világára összpontosult. A boldogtalanságmotívum műveiben megszólaló jellegének ugyanis éppen ez a kulcsa, s ettől kezdve mind egyértelműbb lesz az a művei tükrözte felfogás, hogy a boldog-

talanság, illetve a boldogság kérdése, nem a külvilágból eredeztethető, tehát nem is abban kell gyökereit keresni, hanem a lélek területén kell kutatni. Ebből következően Füst boldogtalanságmotívuma sem társadalmilag mérhető kategória immár, hiszen azt példázza, hogy elképzelhetők szegény és nyomorult emberek a boldogság állapotában, s gazdagok a boldogtalanság mélypontján. Füst prózavilágának el nem hanyagolható mozzanata ez, annál is inkább, mert legjelentősebb prózai művei nőnek ki ebből a szemléletből és a boldogtalanság kérdésének ilyen felfogásából. S nemcsak az tetszik ki, hogy miért nem játszik Füstnél szerepet az ún. társadalmi meghatározottság, hanem az is, hogy miért választhatja oly könnyűszerrel regényei színteréül a nem magyar világot vagy pedig elmúlt korok történelmi világát, nemkülönben fény derülhet arra a tényre is, hogy Füst hősei legtöbbször miért szociológiailag köztesnek nevezhető társadalmi rétegekből származó emberek — leginkább iparosok, diákok, kapitányok. Nyilván összefüggést kell látnunk e tények és Füst szemlélete között, s nem kis mértékben éppen arra kell gondolnunk, hogy az író, nyilván ösztönösen, semlegesíteni igyekezett ilyen megoldásai révén a regényírói munkájába betolakodó társadalmiságot, s így akarta elkerülni azokat a helyzeteket és leírás-kényszerket, melyek a hősök társadalmi minősítését célozták. Mert Füstöt nem foglalkoztatták ezek a kérdések, s tulajdonképpen csak a lélek viselkedése érdekelte, ezt akarta rögzíteni. Nem arra kereste a feleletet, hogy mi az élet, hanem egyszerűen a „rőla való érzés” elemzése kötötte le figyelmét. Ábrázoló munkája tehát a lelkeség autonómiájának minél maradéktalanabb érvényét akarja megteremteni, s alkotja majd meg *A feleségem történetében* — mesteri módon.

Az aranytál című regénye, amely közletről sem remekmű, a fűsti problémának éppen ezért jellegzetes példája, s nemcsak azzal, amit tartalmaz, hanem sokkal inkább a hiányaival, tehát azokkal a mozzanatokkal, amelyek a szokványos regényekkel szemben az ő műveiben alig lelhetők fel, vagy tizedrangú szerepet játszanak. Utaljunk itt arra, hogy Füst képzeletét a térnek és az időnek képzete különösebben nem kötötte le, bár nyilvánvaló, hogy különösképpen vonzódott az angol környezethez és mindahhoz, ami ódon és zárt világ, ami magyar szemmel nézve egzotikus, kivételes, egyben azonban olyan is, amelyet a képzelet még elérhet és érzékelhet konkrét mivoltában. Az angol életről például a magyar olvasók egy sor valóságos tényét és közhelyszerű igazságot tudnak, de a legtöbb ember közvetlen tapasztalati körén mégis kívül esik, gyakorlatilag elérhetetlen, s így egy kicsit a képzeletnek, a mesének a földje is, már inkább csak atmoszféra, amely amilyen mértékben izgatja a képzeletet, olyan mértékben nyugtatja is — s mi több: alapjában véve „üvegházi” világot revelál, melynek burka elszigeteli a hősöket a legközvetlenebb társadalmi valóságtól, akik végeredményben reális különcök, hogy az író téziseit hirdessék. Más esetekben a történelemnek van hasonló szerepe, gondoljunk az *Adventure* például, vagy öregkora művére, *A Parnasszus felé* címűre.

Az aranytál tehát azt mutatja, hogy az író figyelme a lélek viselkedésére kezd összpontosulni mindenekelőtt, s ez lesz az, amit Füst nagy gyönyörűséggel fest és állít elő majd.

XII.

Füst Milán prózája „titkainak” vizsgálata közben nem lesz érdektelen, ha novellatermését is szemügyre vesszük, amelynek darabjai, lényegében, mind az írói módszer terén, mind pedig a boldogtalanság problémájának felvetésében a

nagyobb lélegzetű prózai művekkel rokonok, s mivel áttekinthetőbbek és kevésbé szövevényesek, Füst módszere is egyértelműbben nyilatkozik meg.

Ezt mutatja például korai novelláinak egyike, a Cicisbeo című is, amely alkalmasnak látszik kérdésfeltevésünk szempontjából a vizsgálódásra.

A novella története a XVIII. századi Olaszországban játszódik, tehát a tér és az idő oly jellegzetes füsti megoldását mutatja. Aránylag közel van a téma, de mégis időtlen és meg nem határozott. A hős is jellegzetesen az írói vonzalom választottja: hegedűkészítő mester (mellékesen hadd idézzük a címhez az *Új magyar lexikon* magyarázatát, mely szerint a cicisbeo „előkelő körökhöz tartozó hölgyek fizetett kísérője volt”, s „különösen a 18. században volt szokásban, hogy férjes asszonyok férjük tudtával és beleegyezésével cicisbeót tartottak, aki mindenüvé elkísérte őket”). Adva van azután a boldogtalanság motívuma is, egészen abban a felfogásban, amelyet *Az aranytál* kapcsán is már jeleztünk, azaz, itt is már tükröződik az a felfogás, hogy teljesen a lélektől és beállítottságától függ, hogy boldognak vagy boldogtalannak tudja-e magát a hős. De már ebben a novellában megnyilatkozik az a tapasztalat is, hogy az emberek zöme a választás kérdésében, bármennyire bölcsék is, rendre a boldogtalanság mellett döntenek, aminek következtében elveszítik az idilli élet lehetőségét, és démonokkal veszik magukat körül. De érzékelhető Füst műveinek misztikus vonása is, körülbelül abban a felfogásban, amelyet Shakespeare mutat a Hamlet szellemjelenetében. Arról van szó tehát, hogy a lélek egy adott pillanata homályban marad, s ezt, miként Shakespeare, Füst is, tanítványa, deus ex machinaként alkalmazza. Legtöbbször tehát magyarázat nélkül hagyja, ellenben következményeinek a lehető legalaposabb figyelmet szentel. Ez az a terület, amelyen az író otthonosan mozog, s amelyet autonómnak foghat fel, és már nem köteles az ún. külső körülményekre figyelni. Viszont autonóm területét elmélyülten vizsgálja s mutatja meg, részben a próza „költői” elemeivel, részben pedig a belső monológot leírásá alakító törekvései segítségével, történetet párosítva gondolatisággal, nemegyszer olyan mértékben, hogy a tett a gondolat függvényeként reflektálódik — az intimnek Füstre oly jellemző felfogása szellemében.

A Cicisbeo jelzett tanulságai is azt mutatják, hogy bár Füst novellái nem is mérhetők kisregényeihez, prózája minden ékességének és erényének nyomai ezeken a műveken is ott vannak, s akárcsak a kevésbé sikerült kisregények (mint *Az aranytál* példája is bizonyította), a novellák is nem egy esetben árulkodóbbak, az író természetéről közvetlenebbül vallók, mint a nagyobb lélegzetű alkotások, vagy az esztétikailag épebb művek. S mi több: a novellák nemegyszer műhelytanulmányok is egyúttal, bennük dolgozta ki az író nagyobb alkotásainak a gondolatiságát, egy-egy epizódjának szituációját, s mi több: néhány elbeszélése egyúttal nagyobb műveinek ősképe is.

Sajnálunk kell azonban, hogy ebben a pillanatban még nem lehet datálni Füst novelláit, hiszen a Füst-filológia, elsősorban az írói temperamentum következményeként, csupán a versek variánsai iránt érdeklődik, de novellái alakulásának rajzához még nem járult adalékaival, s éppen ezért mindenekelőtt az írói természetrajzával foglalkozhatunk csupán — eltekintve az egyes novellák keletkezése körülményeitől, s attól, hogy Füst prózája alakulásának milyen szakaszában íródtak.

Nyomban azonban azt kell megállapítanunk, hogy Füst novellái, az elsőtől az utolsóig, a költői próza kategóriájába sorolhatók. S erre nemcsak téma-felfogása figyelmeztet (például a realizmus-eszmény hagyományos vonatkozásai nem igazítanak el bennük), hanem novellái ún. realitási is, amelyek az írások

mikrorészleteiben tárgyak, tények, szó szerint is „valóságok”, összehatásukban ugyanakkor álmok elsősorban, s Füsttel kapcsolatban az álom-realizmus egy sajátos, csak rá jellemző formáját kell emlegetnünk. Történeteinek evilágisága tehát egészen más síkokon realizálódik, mint a szokványos realista vagy impresszionista novellákban, hiszen Füst történetei tulajdonképpen soha nem „direkt” az életben realizálódnak, hanem a lélek síkján. Azaz: Füst vagy emlékezés- vagy vallomás-novellákat írt. Am, miként a Cicisbeo kapcsán jeleztük, Füst a közelinek és a távolinak, a kül- és a belvilágnak egészen sajátos és csak rá jellemző viszonyát és arányát alakította ki, a lélektani realizmus közhasználatú fogalma sem fejezi ki pontosan Füst novelláinak természetét, különösképp, ha az elbeszélések erős „költői” helyeit is figyelembe vesszük. Az írói szubjektivitásnak objektívizált, méghozzá az intimnek a szférájában objektívizált alakjával állunk szemben Füst novellavilágában is tehát, prózája egészére is érvényes jellegzetességet látva ebben.

A „költői” elem Füst próza-effektusának el nem hanyagolható mozzanatai közül való, s mi több: éppen ebből a pontból nézve sejlik fel rokonságuk a versekkel is, elannyira, hogy megkockáztatható az az állítás is, mely szerint Füst novellista a költészetben, s „költő” a novellaírásban, mert hisz bárhova tekintünk is, mindenütt a „szellemek utcájának” benyomása vár bennünket.

Füst prózája „költői” elemei között első helyen erős piktorális s különösen érvényesülő plaszticitásra való törekvését kell hangsúlyoznunk, amelyeknek segítségével egy-egy lélekállapotot a maga vizuális gazdagságában szemléltethet:

„... Ezzel szemben, valamint egy átkozott mécses, amelyet egy elhagyott szoba mélyén égve felejtett valami számár... s ez most magános tébolyában egyszerre az égre tör és lángol és lobog eszeveszetten, mintha apró kis tűzhányóként akarná bevégezni eddigi lengé világát...”

Tehát el ne feledd: egy elhagyott várost vettünk Giovanni s abban e mécses egy még elhagyottabb szoba mélyén...”

(A cicisbeo)

Jeleznünk kell ugyanakkor a zöld színnek Füst „költői” mozzanatában játszott szerepét is. Már eddig is alkalmunk volt a zöld szín domináns jellegét észlelni, annál is inkább, mert talán csak József Attilánál bírnak a színek, híres „ezüstjei” és „kékjei”, azzal a jelentőséggel, amellyel Füst „zöldjei” rendelkeznek. Íme néhány példa novelláiból:

„Mert gyönyörű volt a naptányér és szemtelen.

Mert tüzes karikákat eregetett éppen kelet felé, kénye-kedve szerint, amellet lilás-szép ágytakarókba merítve acsarkodó, furcsa pofáját, amilyeneket én képzeltem magamnak minden időkben, továbbá még pihék is röpködtek körülötte, mintha valaki feltépte volna párnaciháit... belenevettem hát a napba is. Mondván, hogy milyen jó dolga van ennek odafenn, nem úgy, mint nekem.

Mert előtte jómesszire, balra még egy csodás-zöld, almazöld sík terület is volt ám az égi mezőkön — ej-haj, még ez is Istenem —, hogy lehet abban is ringatózni valakinek...”

(Két ballada egy édesanyáról)

Emlékezhetünk A Cicisbeo Fiamettájának „tengerzöld bársonyruhájára” is, amely „annyira illett a lángoló haja tüzéhez”. Az Emléklapok Holdacsckáról című elbeszélésében a „rejtélyes kisasszony” „könnyű-zöld, firenzei habkalapban szállt fel a vonatra”. S ugyanebben a novellában olvashatjuk egy magyarázat kapcsán, miért is szereti ezt a rejtélyes nőt:

„Ha most behunyam a szemem: napsütött vizek jelennek meg újra előttem, — mint már annak idején is egyszer — majd ismét: zápor és verőfény, zápor és verőfény, ez az, amit e tárgyban mondani tudok . . . A szeme pedig eközben csupa boldog sugárzás! . . . valami okos és ügyes és buzgó és hamiskás ördögöcskék kezdtek el bennük játékaikat: no lám . . . Ha pedig a szemébe néztem — hogy is van az a Heine-vers? Elfelejtettem — zöld tenger — mondtam én magamnak, s ebben a tengerben annyi komolyság volt, hogy sírni tudtam volna tőle, mint egykor Heine . . .”

Később meg ezt állapítja meg:

„Túlságosan halottas volt zöldes tüzei nélkül — különben is mozdulatlanul feküdt a hátán s két karja feje fölött összekulcsolva: olyan volt, mint valami kis ledöntött kariatida . . .”

A Ballada Fannikáról címűben ezt olvassuk:

„Odakinn éppen remekül alkonyodott. Olyan szép lila volt az égája, s ehhez még zöld sugárzás is tört magának utat a felhők füstös tömkelegéből, továbbá oly búvósen gomolygott is az égen, hogy aki nézte, kedve lett volna arkangyalként odarepülni s megméríteni kardját e zöld zuhatagokban . . .”

Tud azután Füst a szoba „zöldesszín nyárutói délutánjáról”, „régii tükrök zöld-ezüst színeiről”. S így tud felkiáltani: „A világ színarany”, miközben „zöld hajnalokat” emleget, amelyekben „szinte peng a láthatár, s hangok; a boldogság sóhaja”.

Végül hadd idézzük Füst egyik novellájának azt a helyét, amelyben éppen a zöld színnel kapcsolatban a „perspektívikus szépségideált” emlegeti:

„. . . Messziről igen — onnan szép a mező, meg a tengerek is, szép zöldek csakugyan, — ezt mi, filozófusok, nemde így hívjuk; perspektívikus szépségideál . . .”

Füst zöld színei körüli vizsgálódásaink tapasztalataként viszont azt állapíthatjuk meg, hogy az író boldogság-motívumának a zöld nemcsak alkotóeleme, hanem döntő meghatározója is a kifejezés terén, megkülönböztetett szerepe van, s színként anyagszerűségével van jelen, ugyanakkor pedig a szenzuális benyomás és az emberi tudat szempontjából mobil terület, hiszen egyaránt sorolhatjuk mind a materiális világ anyagszerű alakzataihoz, mind pedig absztraktabb szféráihoz, s így ismét csak azon a már emlegetett s Füst kedvelte „köztes” területen találjuk magunkat, amelyről a művek makrorészletei, hősei szociológiai meghatározottsága kapcsán beszéltünk. De a zöld ugyanakkor a boldogtalanság-motívum ellenpólusa is, és fölöttébb feltűnő, hogy Füst novelláinak csak egy körében bukkan fel, majd a novellák egy másik sorozatában szerepe alig észlelhető, hogy novellás kötete utolsó elbeszéléseiben újra felbukkanjon. Nyilván nem véletlenül: hiányát az író az emlékezés melódiájának édességével pótolja ilyenkor.

„Költői” elemei közé sorolhatjuk Füst tájképeit is. Prózájának eddig kellően nem értékelt mozzanatáról van itt szó, holott Füst tájképei mesterművek, amelyek az író a magyar próza tájfestői legnagyobbjainak egyikévé avatják. Tájai azonban nem öncélúak, bár függetlenek az ember világtól, Füst egzisztenciális jelentőséggel ruhazza fel őket, minthogy lélektani szerepet tulajdonít nekik, hiszen álomi tájakkal találkozunk műveiben, amelyek realitásokkal teljesek ugyan-

akkor. A korai romantikusok érzékelték így tájat, mint ahogy Füst, s olyan érzékenységgel, hogy színek helyett már-már a fény relációi uralkodnak el. Íme például egy őszi tájképe, mellyel kapcsolatban mondja, hogy „még nem az őszi, csak a sötétsége”:

„Mert eddig még, tegnap még bizonytalanul keringett a táj felett, mint egy nagy madár, de most megült rajta és kiteljesedett. Az ég borús volt és mégis üresnek látszott, csak északi sarkában mutatkozott meg időnként az álmos holdszelet, sápadt derengést és reménytelenséget árasztva a kopasz tarlókra, az egész védtelen tájra, amelyen most semmi sem mozdult. — A világ már csak félig él — gondolta az ember. Mondom, egy hang se hallatszott sehol, de íme mégis: — pity, pity — hangzott a füvesebb tarlókról, talán egy szegény kis álmodó, egy szegény kis földi pacsírta sóhaja volt a hideg ég felé...”

(Emlékezés egy őszi hajnalra)

S íme egy „édeni” tájképe:

„... Ülsz most a Paradicsom délibb vidékén, egy folyónak a partján, egy szikomorfa árnyékában és fűgét eszel. Árnyék hűti homlokodat s a reggeli, gyengéd napfény hosszú szakálladat éri. S ahogy áttetsző függöny mögé tűnnek a hölgyek előlünk: nemrég tűntek el a csillagok is s a nedves eget kék folyó tükrözi vissza. Ülsz a nedves szép füveken, fűgét eszel s a vörös agyagpartok szakadékait nézed s túlnan a sárga homokot. S a Paradicsom halai is érzik a reggelt s felvetődnek a kék folyó fodrai közt s Te őket élvezed...”

(Aladdin atyja sírjánál)

A következő részletben pedig maga Füst nevezi tájképét a „tartalmas csend” leírásának:

„Kertjében ült, kora hajnalban, a tartalmas csendnek azokban a csodás óráiba., mikor semmi sem mozdul, csak éppenhogy az egész határ szinte zeng a madár-füttytől, de a műezzin hangja is el-elhat idáig s az ember mégis csodálkozva néz körül és azt mondja magának: milyen nagy itt a csend! Továbbá: égő-zöld pillangók keringenek az ember arca körül, mint a repülő smaragdok s keleten egy felhő tűzbe borul s az ember mégis azt mondja magának: milyen csodás ez a mozdulatlanság...”

(Párducok paradicsoma)

Azt is mondhatnánk az ilyen képekkel kapcsolatban, hogy ha Füst boldogságmotívumának a zöld szín az atomja, akkor tájképei ugyanennek a molekulát képezik. A boldogság ugyanis az ember nélküli világ állapota — ez az a gondolat, ami feltűnik, ám éppen a „perspektivikus szépségideál” révén az emberrel kerül szoros kapcsolatba, az emberre mutat, s válik végső kicsengésében az ember életének képévé-összefoglalásává, egészen közel Füst életfilozófiájához:

„Mármost képzeld csak el, kedves, itt van ez a naptányér, meg a gyönyörű telihold és eljön a tavasz, vagy hideg tél van és esik a hó... és ezen a kopár földön senki sincs már, aki bámészkodva csodálja. Sem a tengert és ezernyi fényváltzásait, sem a hajnalt vagy az eget? sem a csodás hegyláncolatokat? Nem volna kár érte, hogy senki se lássa? S ha nem volnának édesanyák, akik ölükbe rejtik gyermekük arcát, sem fiatalasszonyok, akik végigsimítanak a derekukon finom kezeikkel, sem olyan idős urak, akik fájó szívvel és mosolyogva eltűnődnek ezen? Jobb volna ez így, mit gondolsz, jó kis gyermekem? Ha hiába volna oda-fenn a naptányér?

— A naptányér? — mondá és nevetett.

— Tegnap láttam ködeiben, amikor kiléptem valahonnan az utcára és majd azt mondtam neki: — gyilkosom! hát ezt csinálod, ez a műved? Hogy csupa vér legyen itt minden? Acsarkodás és gyűlölet, hogy a lelkem ne lelje helyét? Hogy a teremtmények egymásból egyenek, egyik a másiknak a lábát, hogy csupa élet-halál-küzdelem legyen itt az egész, s amellet még csupa nyomor is és éhezés és lelkek és művek és világok pusztulása minden időkgi! Maga azt állítja, hogy a tenger... hogy milyen szép a tenger... hogy milyen szép a tenger, meg a mezők is. De tudja-e, hogy mi van a mezők mélyén és tengerek alján? Hogy micsoda gyilkosságok, falás és rágás, csupa csámcsogás, hogy micsoda húscsafatok esnek ott szét a fogak között pillanatonként? Messziről igen — onnan szép a mező, meg a tengerek...”

(Denevérek)

Nyilvánvalóan ez az elv üli diadalát Füst írásaiban az emberek világán is. Nem véletlen, hogy a fenti elbeszélésben állítja a hős, hogy nem lehet boldogulni az emberrel, mert ami „nekem való, az nekik, úgy lehet, idegen”. De mert az emberi kapcsolatok, még ha a szeretetről van is szó, alapjában véve erőszakon alapulnak (*A feleségem története* példázza ezt is majd klasszikus érvénnyel!), nyilvánvalóan a boldogtalanság motívumának az elhatalmasodása, lehetséges variánsainak nagy száma is egyenes összefüggésben áll a fentiekkel. Következik tehát, hogy Füstöt elsörendűen a szenvedély természetrajza érdekli, melynek gyökerei az emberek egyoldalú kapcsolatainak tényszerűségébe kapaszkodnak, tehát alapjában véve túl is vannak a hősök önkörén, mert azok „nem tudnak csinján bánni” egymással. Így a szeretet lehetetlen, és a boldogtalanság az eleve adott. Ezek a fő összetevői a „létezés pusztá minőségének”, s mint ilyenek az emberrel kapcsolatos „erkölcsi tények” közé illeszthetők — félúton a „világállapot és az egyén lelki struktúrája között. Ismét egy „köztes” területen tehát.

Füst Milánnak ilyen álláspontját „pozitív semlegességnek” lehetne nevezni, melyet az író esztétikai kategóriává avat, függetlenül attól, hogy egészen kiélezett formában fogja ezt fel, s így interpretációjában „a boldogtalanság dalolni kezd az emberben”, hősei „ittasak lesznek”, a boldogtalanság és a reménytelenség részei.

De, miként az Emléklapok Holdacskáról első mondata hirdeti: „A sors furcsa dolog ám!”, mellyel kapcsolatban az írónak a misztikumhoz való vonzódását is jelezhetjük. Füst szerint az emberben egy ismeretlen erő működik, amely az egyik embert arra ösztönzi, hogy a másiknak az életköreibe taposson — azaz: hogy vagy szeresse a másik embert, vagy idegenkedjék tőle. Összetettebbé válik azonban ez a probléma, ha arra gondolunk, hogy Füst műveiben az a hős, akit szeretnek, rendszerint nem viszonozza a szeretetet, a tűz tehát izzik, magánosan, testvér-lángok nélkül. Ebből keletkeznek a hősök bonyodalmai, a lélek konfliktusai, melyek végeredményben Füst műveiben az emberek életét döntően meghatározzák. Legjobb elbeszélései, mint amilyenek az Emléklapok Holdacskáról, a Karácsonyi történet vagy a Szívek a hínárban erről szólnak, s így kapcsolódnak abba a körbe, amelyet kisregényei és *A feleségem története* alkot.

A novellák kínálta tapasztalatok közül még kettőt kell külön is kiemelnünk. Az egyik az a megfigyelés, hogy Füst hősei rendre post festa vizsgálják boldogtalanságuk idejét vagy vélt boldogságuk korát, s már olyan területen járnak, amelyen bölcsességgel megfejteni igyekeznek szenvedélyük volt idejének a rejtélyeit — egy „másik világban” tehát, immár boldogan, mert nem kell élniök azokat a szenvedélyeket, amelyek pokollá tették életüket, s mégis nosztalgiával

telten, az emlékezés édes ködén át szemlélődnek, mert, Füst műveinek végső kicsengéseként, az derül ki, hogy mégiscsak az volt az élet — a „nem élet” formájában is.

A másik megfigyelésünk az indító részekre vonatkozik. Füst novellái ugyanis rendre gondolatlanul indulnak, s nem az eseményt revelálják. Az író magatartásából, világhoz való viszonyából következik módszertanának ez a jellegzetessége, hiszen az végérvényesen emlékező-megidézőnek nevezhető, s így látomásosnak is.

XIII.

1933-ban jelent meg a *Nyugatban A kapitány felesége* cím alatt nagynovellája, amely a kisregény műfajához áll egészen közel. Ebben a művében, később a *Szívek a viharban* cím alatt publikálta, az író novellista erényeit s írói világának legfőbb jegyeit rendre megtaláljuk. Ez a műve az, amely egyfelől *A feleségem története* felé mutat, másfelől pedig *A Parnasszus felé* című öregkori, kései, alkotását revelálja.

A XVIII. századi Krakóban játszódó művész-novella a mesterség problematikáját is érinti, s éppen ezért külön érdekléssel is bír. Egy festőnövendék kalandjait mondja el a város kapitányának feleségével s a kapitánnyal. A Ciccisbeo-történet újrafogalmazása ez egy szélesebb síkon, nagyobb apparátussal, s bár a mű alaphelyzete is a Ciccisbeóra emlékeztet, Füst tapasztalatainak köre sokkal gazdagabb immár. Három ember boldogtalan itt, s mindegyik a szeretet boldogtalaná tevő erejének egy-egy változatát testesíti meg. Körülöttük pedig Füst „furcsa” emberei élnek, kik közül Pinero mester egyike a legérdekesebbeknek.

A műhely-vallomások szerint pedig arra kell következtetnünk, hogy ekkoriban már Füstöt nemcsak világának etikai természete, de esztétikai vonatkozásai is foglalkoztatják. Ilyen például az alább következő vallomás is:

„...Ebben a szerencsétlen hazában ugyanis annyiféle láz bujkált az emberi szívek mélyén, annyiféle gyalázatos önzés és magasztos, tiszta szándék, annyi ostobaság és hiúság s oly kevés okosság küszködött egymással, hogy egy magamfajta fiú hogy is tájékozódhatott volna benne? Én a művészetemmel voltam elfoglalva és később, mint az majd kiderül, a szerelemmel s a világ ügyeiről körülbelül azt gondoltam — majd csak kijön e nagy zűrzavarból valami. — Ezt gondoltam, amellet lángoló hazafinak éreztem magamat, kérlelhetetlen forradalmárnak. De hogy mi legyen e forradalom tárgya? Ezt persze nem tudtam volna szavakba foglalni. Ha nekem azt mondták: — a haza szabadsága, vagy dicsősége, továbbá: a főurak önkényének letérése, vagy ezt a szót hangoztatták: vallásszabadság vagy az utcán még azt is, hogy a kozákok helyzete tisztázandó — akkor én mindezzel egyetértettem. Fiatal voltam s az ésszerűséget tartottam a mi életünk vezérlő csillagának. Akkor még nem tudtam, hogy szenvedélyek, szeszélyek, esztelenség mily mértékben veendőek számításba ahhoz, hogy valamelyest megérthessük az ember életét...”

Itt olvashatunk a báj érzetéről is — Füst ugyanis szinte szépségeszményét fogalmazta meg a kapitány feleségének, Zamoiszki Frederikának, rajzában, töprengve, hogy mi az a konokságon kívüli „csodálatos báj”, mit alakja sugároz:

„...S mármost, hogy mi ez a báj? Ezt se tudom én. Annyi biztos, hogy nem bájoltság, de nem is vidámság, — hogy is fejezzem ki magamat? Az is biztos,

hogy számomra még ma is ez a legritkább és legbecesebb emberi tulajdonságok egyike s hogy mindössze csak kétszer vagy háromszor találkoztam vele későbbi életem során és akkor is csak nőkben és gyermekekben . . .

. . . Zöld selyembe volt burkolva az egész alak, csupa zöldbe s ebből nyaka és félig fedetlenül hagyott keblei úgy világítottak ki, hogy fénylettek fehéren csillogva, mint a világító felhők az égen. Tehát álmaimnak megfelelő volt, kétségtelenül. Mert mit is képzeltem én róla éjjelente? Hogy a bőre világít és remeg alakja körül a levegő. De hiszen még a csodálatos pici fogai és a szemefénye is világítottak, mert feje valami zöld csipkék felhőibe, egy habos arrangement-ba volt bebugyolálva, amelyből csak egyik oldalon buggyantak elő szőke fürtjei. Hogy az ámulattól nem tudtam hova lenni. Ilyen szépnek voltaképp még nem is láttam őt . . .”

Tárgyalja azután a „szív szerinti rajz” kérdését, egyben Füst próza-művészetének fontos vonásához is adalékot szolgáltatva. Pinero mester így oktatja ifjú tanítványát:

„. . . Hát először — nagyszerűen kell értened az izmok elhelyezéséhez, kívülről kell tudnod a test minden hajlatát, görbületét, különösen a mozgás közben való elváltozásait, de ne csak az eszed tudja, az ujjaid, az ösztöneid is. S ha már álmodban is tudod mindezt, akkor már igenis, eldobhatod akár az egészet és rajzolhatsz a szíved szerint . . .”

S ugyanígy idézhetnénk Frederika egy másik rajzát is, amely egyben a leírás megkomponálásának, elrendezésének a problematikáját is feszegeti, mintegy jelezve, hogy a húszas évek végén és a harmincas évek elején Füstnél a stílusérés sajátos folyamata játszódott le, amelyből majd oly jellegzetes, senki mással össze nem téveszthető „édes új stílus” alakul ki.

Első nagy prózai korszakát már két olyan kisregénye zárja, amelyben ez a stílus egyértelműen üzen. Ugyanakkor ez a két kisregény, az 1929-ben kelt *Szakadék* és az 1933-ban írott s oly finom művű *Amine emlékezete*, Füstnek a boldogtalanság témája körüli kutatásai egy szakaszának is a lezárását jelzi, minthogy az író már *A feleségem története* szintézisére készült.

A *Szakadék* alapjában véve példázat, s talán ez a műve az, amelyben a bölcséleti elem egészen előtérbe kerül, a tudatosodásra helyezve a hangsúlyt, hiszen hőse egyetemi tanár, jogász, akinek tudatvilága az analízis lehetőségét is nyilvánja, s így természetes közege lehet egy ilyenfajta vizsgálódásnak. Mellékesen azonkívül azt is meg kell jegyeznünk, hogy Füst itt is úgy tud szólni a boldogtalanságról, mintha előbb már művek sorában nem dolgozta volna fel ugyanazt a témát. Nem a legnagyobb művei közé tartozik a *Szakadék*, de, mint mindegyik Füst-műnek, ennek is van sajátos bája és karakterisztikuma, műfajon belüli árnyalata, szuverén világa — annál is inkább, mert itt már Füst a prózának mestere, aki az esztétikai teljesség benyomását ki tudja váltani az olvasóból.

Nem véletlen, hogy a *Szakadék* a felismerés regényének nevezhető, s már címében is arra a kettősségre utal, amely a látszat és a valóság között feszül. Az első oldalak például a boldogság revelációját adják. Apró földi élvezetek, ínyencségek problémátlan világát látjuk egy téli reggel kulisszái között. A felhőtlen boldogságnak és életörömmek képe ez. A rajz elárulja, hogy Füst mennyire tobzódva merül el a finomságokba és ínyencségekbe, s így lesz érthető, hogy amikor a főhős, már a szakadék másik partján állva visszaemlékezik életének e szakaszára, a végzetes reggel kapcsán ezt mondja (a regény első mondataiként):

„Ha ma visszagondolok, az az érzésem, hogy azon az éjszakán álomban megőrültem. Igaz, azóta rendes ember lettem újra — elég rendes —, ha nem is egészen az, aki azelőtt voltam . . .”

Felhőtlen boldogságban kezdődött a főhős napja a regény indulásának kritikus reggelén, az egyetemen tartott remek előadással folytatódott, majd egy ebéd jó ízeiben csúcsozott. „Különös napom van ma — mondja a hős —, rendkívüli napom, talán jó napom, az is lehet. Ne nézzenek úgy rám, mintha öngyilkosjelöltnek tartanának . . . Nem, nem, erről szó sincs . . .”

Pedig alapjában véve éppen erről van szó, mert hiába derült a hős feje felett az élet ege, Zsemle úr (egyik hallgatója) története kizökkenti végtelen nyugalomból és boldogságából, s ez a történet adja a főhősnek azt az impulzust, amely földrengésként összedönti addigi életét, s szakadékot húz a közepébe. Szinte jelentéktelen ügyről van szó, a véletlen furcsa játékaról, hiszen a szórakoztatására magával hívott két hallgatójának jelenléte semmiféle veszélyt nem jelentett. Ám, amikor egészen véletlenül és ötletszerűen rákérdezett Zsemle úrra, a felelet, mit hallott, a rádöbbenés erejével hatott rá, s villámfényként világította be élete rejtett zugait is. A feleletből megtudta, hogy Zsemle az az ember volt, aki *mert választani*, hiszen nem a tanulmányok érdekelték, hanem a zene, s a biztos karrier ígérét elvetve, zenész lett, mondván: „csak úgy boldogulhatok, amilyen vagyok . . .”

Nyilvánvalóan a körülmények sajátos összjátékát kellett Füstnek megteremtene, hogy Zsemle úr sorsának ez az egyszerű ténye, egy másik ember életének egy bagatell mozzanata, a választás problematikájává nőjön a hős szemében (aki, mily jellemző, névtelen!). Három megállapítás köré csoportosul tehát a tanárnak ez a kritikus napja, s ezek a megállapítások ott tornyosulnak közvetlenül a Zsemle-epizód előtti órákban, mintegy minden lehetséges előzmény lezűrődéseként. Amikor hallgatóit ebédre hívja, ezt mondja: „. . . látják, az ember néha nem szeret egyedül lenni . . . Különösen az ilyen ember, aki senkit sem szeret . . .” Ehhez szorosán kapcsolódik a hős másik megállapítása, most már feleségével kapcsolatban: „Elvégre nem elég szenvedés már maga az, ha túlságosan ismer valakit az ember?”. Ebből nő ki a harmadik, immár pedagógiai színezetű tétel: „Mindenesetre azt tanácsolom tehát, hogy igyekezzenek mindig és minden tekintetben a lábukon állni, ami annyit jelent, hogy a viláért se támaszkodjanak egy más ember jószágára teljesen . . .”. A Zsemle-epizódot pedig így kommentálja a tanár: „. . . ilyen fiatalságot és ilyen érettséget, e kettőt így együtt, ritkán tapasztaltam még önök között, Uraim . . .”. S mint aki eleget hallott, szélnek ereszti kísérlőit.

Lelke azonban már sebzett, és Zsemle története kezd dolgozni tudatában: „Mint aki kiokádta egész bensejét, kiábrándulva magamból, leverten mentem egy kávéházba ezek után” — olvashatjuk az első kommentárt, amelyet azután majd egy hosszabb elmélkedésfutam kap fel és visz tovább:

„Igen gyerekes vagyok, még mindig az, ugyanúgy várok még mindig valamit, mint kamaszkorom idején. Holott hát, itt az idő, hogy beletörődjem, hogy csodák nélkül múlik el az élet. Hogy beletörődjem, hogy szívósnak és kitartónak kell lenni és akkor is, ha semmi se teljesül is be: se délután, sem estefelé. — Az ember este a sivatagi utas tikkadtságával tér nyugovóra és szívósan és kitartóan várja a holnapot. Ez az ember dolga a világon . . .

. . . Nincs oly ember, aki nap nap után képes volna újra szembenézni a felelősséggel. Sem a felelősséggel, sem a teljes világossággal, — ismétlem el magamban fő princípiumaim egyikét, de már sokkal hangsúlyosabban, mint odahaza.

— Vigyázz, vigyázz — mondtam magamnak —, nincs az a keménység, mely az önmegevetést állandóan kibírná! . . .”

Nyugtalaná válik, s kutatni kezdi, „mi néki a baja?”, s elhessegetni akarja a lélekre nehezedeő kísértetet:

„Mi az istennyila bújt belém? Hát csakugyan ilyen boldogtalan vagyok én? Elvégre mégiscsak van otthonom is, szerető hitvesem, családom, birtokom, egyezőval mindenem, ami kell . . .”

Ahogy a Zsemle-epizód megindította a tanár öneszmélő, a helyzete felismerésére irányuló munkáját, a Hermione-epizód, amelyben az emberek egymáshoz való viszonya lepleződik le, s, akárcsak a Zsemle-epizódban, a választás problémáját élezi ki. Hermione férje boldogtalanságát panaszolja, mire Hermione így kommentál:

„. . . Ne feledje el, hogy egykor oly bátor volt és elvett engem feleségül. Ne legyen hát gyáva ma sem. Ne feledje továbbá, hogy olyan szerencsében volt része, amiben nekem például sohasem . . . Hogy olyasvalakivel élhetett együtt, akit szeretett . . .”

Miért bomlott tehát fel ez a házasság? „Hogyan történt?” — kérdezi. Mire a felelet (nagyon jellemzően) ez:

„Ön azt kérdezi, hogy történt? Milyen ostoba kérdés! . . . Hát csak úgy magától adódott, tetszik érteni engem? Mint a szeplőtelen fogantatás, vagy mikor valaki leesik az emeletről, vagy elgázolja egy söröskocsi hordókkal — az emberrel ugyanis megesik egy s más . . .”

A regény gondolati mélyrétegébe szállunk le a Hermione-epizód dialógusait olvasva. Füst ugyanis nemcsak az élet és a cselekvés ismeretlen területein inszisztál, hanem rejtélyes erőket tételez fel, amelyek pokollá teszik az ember életét, s mi több, itt már egészen egyértelműen egzisztencialista filozófiai traktátust ír arról, hogy a szeretet és a jóság is kínozja az embernek, s ezek is pokollá változtatják az emberi viszonylatokat („Ott áll az egyszerű jóság és az Úristennek el nem engedné az ember kezét. Mikor az ember zuhanni akar . . .” Vagy: „Vajon biztos-e, hogy annak megfelelően kell is élnünk, mint amire valónak magunkat ítéljük? . . .”).

A Hermione-epizód után érik meg a hősben a gondolat, hogy szakít eddigi életével, elválnak feleségétől, mert neki olyan „jóságra van szüksége, mely útjára bocsátja . . . és hagyja, hogy belevesszen a semmibe . . .”. Eltépi tehát a rendezett és szabályos élethez és világhoz fűződő kötelekeit, s ki akarja próbálni, mit tud az ember az így nyert szabadságával kezdeni, azaz, meg tudja-e valósítani a „légy önmagad” jelszavát. Útnak indul tehát és, paradoxonként, egy pálinkamérésben köt ki, kalandja végén pedig így elmélkedik:

„— Ez hát a szabadság? — Almodoztam. Ennyire viszed a szabadsággoddal? Erre vagy képes, mikor megszabadítottad magad? Erre képes az ember, amikor megszabadította magát? Ember fia! Egy butikban pálinkát ittál? — rohantak meg a kérdések s oly erővel, hogy ott az utcán elkezdtem hangosan hahotázni . . .”

Ekkor találkozik Pötykös Alberttel, aki „szabad embernek” vallja magát:

„... — Te szabad ember vagy? — kiáltottam fel erre. — Hisz épp az kell nekem, azt keresem én. Akkor mindjárt meg is mondhatod, mit kell egy szabad embernek csinálni a világon?...”

A Pötykös-epizódból (Pötykös „szabadságának” a története ez) az derül ki, hogy a főhős „nem tud ferde síkon élni”, miként azt a Matlák suszter álma című kis betét megvilágítja. Abban a pálinkamérésben megéli véli a „szabadságot” ugyan, de úgy, hogy az emberi életek poklába kénytelen merülni, s ekkor már így bölcselkedik: „Szakadék van bennünk... A között, amik igazán vagyunk s amit élünk”. Mert nem lehet „megszabadítani tébolyaitól az embert” — ismeri fel a hős, a világ determinált, „változtatnod nem lehet”. Mikor kalandjai után hősiünk hazatér, már más ember. „Megöregedett” — mondja a regény utolsó mondata, hiszen a hős, gyáván, a kényelmet és a jólétet választotta igazi énye ellenében, a hazugságokat igazi nyomorúságával szemben.

Az *Amine emlékezete* viszont csak látszólag ellendarabja a *Szakadéknak*, hiszen, mint már láttuk, Füstnél végeredményben minden út a boldogtalansághoz vezet. Itt ez a kérdéskör azzal a mozzanattal gazdagodik, hogy a hős nem tudja elhinni, hogy szeretik, hogy a boldogságot tartotta karjaiban. Éppen ezért vesztí el végérvényesen. Álom a boldogság — sugalmazza Amine lényé, amely egy pillanatra megmutatja magát. Az ember viszont vak, mert hiányzik belőle a „szív bátorsága”.

Ezt a kis remekművet az elvesztésnek és a vissza nem idézhetőnek a szomorkás hangulata lengi be. Egy ember élete rajzolódik ki a műből, egy élet, amely „keserűbb volt a kelleténél. Olyan volt, mint az állott tea...”. Menekülni akar a hős, de sem az emlékezés nem vigasztalja, sem Pest s a kártyacsata. Mélyponton áll tehát, s már-már a világgal való teljes szakítás gondolatával kacérkodik, amikor találkozik Aminével, a titokzatos nővel.

Amine teljesen és egészen a Füst nőeszménye, álmomalak, s nem véletlen, hogy amikor az író a portréját festi, oly jellegzetes és beszédes „zöld” színeit is előszedi:

„...Szinte csettintettem magam is. — Ilyen csinos vagy? — gondoltam magamban. Mintha világoszöld hullám öntötte volna el alakját, úgy állt ott a fényben. Zöld ruha volt ugyanis rajta s szerény ibolyacsokor a keblén. S ehhez a szemei óriásiak voltak, mint a szilvák s feketék...”

...S az alakja is finom volt, a ruhája pedig egész rendkívüli. Valami remekül volt odavetve rá, mintha hirtelen borították volna be vele s itt-ott fodrocskák rajta, redők, holmi nagyvilági fércelésnek látszott, remek és szemtelen fércelésnek — s ezt is szerettem...”

Egy boldog éjszakát tölt Aminével, s ez lesz majd élete csúcsa is, mint később kiderül, mert utána a zuhanás következik, a büntetés, amiért a boldogságot elszalasztotta és megfutamodott előle. Amine azután eltűnik, s hiába az ellenállhatatlan vágy, hogy megtalálja, már csak egy gyöngygyakékot hoz tőle a posta és egy levelet, amelyből a kérdéseknek Füstöt érdeklő köre szólal meg, abban a megállapításban összegeződve, hogy „az emberek nem szoktak hozzá a szív bátorságához, csak a romlottságát ismerik...”

Az *Amine emlékezete* már teljesen az író „édes új stíljével” készült, s benne már töményen van meg az a mákony, amely prózájának zenéjéből oly ellenállhatatlanul árad. Közvetlenség és hétköznapiság olvad itt már össze egy emelkedettséggel, amelyet az emlékező magatartás elégikus vonásai sugároznak. Az *Amine emlékezetének* szinte minden mondatát az emlékezés formálta, ennek

édes mélabúja muzsikál, s mintegy ezek hordozzák azokat a külső körülményeket is, amelyek más íróknál mint a történet külsőségei jelennek meg. Itt a megidéző szerepét már a nyelv szelleme és nem „formája” játssza, belső világa és nem „tartalma” hordozza. A belső szemléletnek tehát azt a diadalát látjuk, amelyre Pinero mester oktatta festőtanítványát a „szív szerinti rajz” rejtelmeibe vezetve.

XIV.

A húszas évek nagy prózai hulláma a harmincas évek elején, láttuk, lanyhulóban volt, s már a húszas évek második felében a líra és dráma is foglalkoztatja. S mint ahogy a próza felé való közeledését sem lehetett másnak, csak formaváltásnak minősítenünk, ugyanúgy ezekben az években is erről volt szó csupán, mert Füst világának egysége és determináltsága továbbra is ép maradt. Füst tulajdonképpen az utakat változtatta csupán, de nem írói munkásságának irányát és érdeklődésének területét, hiszen ugyanazt az egy problémakört szóltatta meg ismételten, a közegek változatai ellenére is. Nyomban azonban azt is megállapíthatjuk, hogy Füst egy-témasága ellenére sem ismétli önmagát, s világa nem közhelyszerűségében mutatkozik meg, hanem mindegyik új műve ugyanannak a témának eredeti felfogású újraköltését mutatja — mélyítve és szüntelenül gazdagítva világlélményét.

Ezt tapasztaljuk Füst drámaivilága vizsgálatakor is, amelyet viszonylag nem nagyszámú, de annál jelentősebb drámája hordoz. Füst, a Boldogtalanok naturalista dráma-felfogása és megvalósítása után egyfelvonásosokkal, drámai jelenetekkel kísérletezett, melyeket, sajnos, drámáinak gyűjteménye sem közölt újra, de amelyek a magyar avantgarde dráma hagyományának legjelentősebb értékei között vannak.

A magyar avantgarde dráma hagyományaival foglalkozva, Radnóti Zsuzsa Füst egyfelvonásosait a „modern dráma bölcséleti irányzatához” tartozónak mondja, s cím szerint emlegeti *A lázadó*, *A zongora*, és az *Atyafiak és nő* című szatíráját, majd összegezőként a következőket állapítja meg: „Füst drámáiban is azt mondja el az emberről, amit az nem tud, és amit nem is akar magáról megtudni, s mindezt egy groteszk, a bohóctréfához közelálló fintorral”. Egyfelvonásosainak, jeleneteinek legtöbbje a *Nyugatban* jelent meg, s itt publikálta *Catullus* című drámáját is. Még 1919-ben jelentette meg *A lázadó* című játékát, majd a húszas évek derekán egymás után publikálta a többit is, hogy drámaíró kedvének lobogása az 1931-es keltezését viselő *IV. Henrik király* című drámájában lobbanjon nagyot. Drámaírói tevékenysége tehát éppen azokban az években a legintenzívebb, amikor kísérőként alig írt, példázva az író formaváltásainak oly tudatos „szeszélye” munkáját.

A szakirodalomban kevés eligazítást kaphatunk Füst drámai munkásságát illetően. A magyar irodalom történetének V. kötete is összesen 35 sorban tárgyalja műveit (ezek közül is csak a *Boldogtalanok* és a *IV. Henrik királyt*), és csupán királydrámájának van némileg jelentősebb irodalma, nyilván azért, mert ezt az utóbbi években a magyar színházak játszották.

Drámai jelenetei közül nem lesz érdektelen, ha a legkevésbé hozzáférhető s egyben a legszélsőségesebb farce-jét, a *Dokumentum* című folyóiratban publikált *No, mit szólsz Freiligrath?* címűt vesszük szemügyre. Radnóti Zsuzsa hajlik a felé a gondolat felé, hogy ebben az egyfelvonásosban Füst a dadaizmus paródiáját írta meg, bár szerinte „ezt ma már nehéz eldönteni”.

A tény, hogy Kassák folyóiratában jelent meg a drámaszöveg, arra enged következtetni, hogy Füst műve az abszurd drámának abba a hagyományába kapcsolódott, amelyet Mácza János és Barta Sándor egyfelvonásosai képviselnek, akárcsak a Füst-szöveggel körülbelül egyidőben Déry Tibor Az óriáscecsemő című drámája is. Füst szövege dadaista intenciójú mű, azonban ennek az „izmusnak” már szelídített, s irodalmilag nemesített lehetőségének körében született. A dráma alapötlete ugyanis jellegzetesen dadaista jellegű, a drámai helyzet abszurditása is adott, abban a kérdésben tüntető, hogy ünnepelhető-e a halott nagybácsi névnapja, vagy abban a megoldásban, amely azt láttatja, hogy a lefejezett nő fejét sehogyan sem sikerül a lapátra söpörni, nemkülönben az égi szózat funkciójában („no, mit szólsz Freiligrath?”). De Füst kísérlete már ezt is jelzi, hogy a dadaista ötletek nem öncélúak, hogy szüntézisre értek, következőképpen magától a dadaizmustól is távolodóban vannak.

Füst a drámai forma e szélsőséges határesetét írva sem vált hűtlenné önnön írósa intencióihoz, hiszen ebben az alig féllíves szövegben a Boldogtalanok témáját írta újra, ezt adta új drámai felfogásban, új technikai eszközökkel, kielevezve a témában már eleve adott abszurd vonásokat. Végeredményben egy nagyobb, három-négyfelvonásos dráma anyaga sűrűsödik össze ebben a rövid szövegben, ám ebben Füst már lehántotta alapanyagáról a naturalista dráma még megkövetelte részleteket, s minden figyelmét az alaphelyzetre irányította (természetesen nem függetlenül Füst szituációkban gondolkodó íróságától!), s így a műnek már nincs egyenletes menete sem, a drámai idő pedig hihetetlenül felgyorsul: egy-egy klasszikus drámai jelenet itt mondatokra zsugorodik össze, gyors, filmszerű pergésben fut a szemünk előtt „az ember tragédiájának” az eseménysofára, az „égi szózattal” egyetemben. Immár azonban nem ünneplés és tragikus, hanem tragikomikusan banális mivoltában, banalításában pedig abszurdumát megmutató módon. Ezek a vonások sejlenek fel a gyilkos nő, a gyilkoló ártatlanság — Anikó, Abarbenel, a volt csábító és Freiligrath a jövődő csábítója viszonylataiban.

Ugyanakkor a narratív drámai hagyománnyal való leszámolás jó példája is ez a rövid drámai szöveg, amely egyúttal a drámai lehetőségek korlátlanabb felhasználásának a kísérlete is. Ebben a drámában a szerző ugyanis nem ismeri a lehetetlent, s megoldani látzik azt a problémát is, amit drámai valószínűségnek nevezhetünk, anélkül, hogy a klasszikus drámai szabályokra ügyelne. Füst a Boldogtalanokban még áldozni kényszerült ennek a drámairodalmi követelménynek, itt már szakít vele, hiszen, mint drámáinak előszavából tudjuk, Shakespeare-hez is többek között az vonzotta, hogy példát mutatott, s bizonyította, hogy nem kell a drámai valószínűség formális követelményeit szigorúan venni. Füst e drámája ad abszurdum viszi ezt a Shakespeare-től tanult drámai szabadságot: itt a főhős elbújva él, a meggyilkolttal még lehet társalogni, a szükséges hősök gombnyomásra lépnek a színre, nem beszélve a levágott fej tréfájáról, amely révén az abszurd helyzet teljeseedik ki.

A Freiligrath-szöveggel körülbelül egyidőben keletkezett Atyafiak és a nő (1926) a modor egységességét tükrözi, s ebben is bátran él az abszurd dráma felkínálta lehetőségekkel, a „mindent lehet” elvével, különösképpen, ha arra gondolunk, hogy a leleplezés szándékainak előterében áll. Füst azonban nemcsak az áléletet szembeviszi a valósággal ebben a drámában, hanem tovább is megy: hőseivel a *valóságot* mondhatja, és még hatványozza azzal a betétjelenettel, amelyet teljesen naturalista felfogásban oldott meg. S ez a cipészegéd és a hűtlen

feleség jelenete, amit az „atyafiak” elé a „vándor” varázsol az útszélén, egy fa alatt.

Füst drámájának valóságos színhelye tehát az európai abszurd dráma egyik híres színterét adja, de Beckett előtt pár évtizeddel. Az élet országútján állunk, amelyen, Radnóti Zsuzsa szerint, alig körülrajzolt, absztrakt lények közlekednek. Ugyanő azt is mondja, hogy „a darab kérdésfeltevése metafizikus, a válasza pedig az, hogy aki hazug illúziókhöz ragaszkodik, megtagadja az értelmes létet és állati lesz”. Tetszetős, de mégsem olyan elmélet ez, amellyel eligazodhatunk Füst drámájának problémái között. Inkább arról van szó, hogy az embernek a bizonytalanság és a tudatlanság az elviselhetetlen (már a *Nevető*kben is megszólalt ez a motívum!), a megismert világ viszont ugyanakkor abszurd, és az ember számára végeredményben nincs kiút, mint ahogy Füst egyetlen hőse számára sem kínálkozott ilyen.

Catullus című drámájában, miként Márton László szép elemzéséből tudjuk, mintegy kiteljesedik Füstnek ez az immár konstans motívuma, hogy diadalmaszkodjék, végleg uralkodóvá váljék majd *A feleségem történetében*. A catullusi „odi et amo”, a „gyűlölök és szeretek” motívuma ez, s éppen a Catullus című drámája nyomán világosodnak meg Füst régebbi műveinek ilyen vonásai, kezdve a Boldogtalanoktól. A filológus Kerényi Károly Catullus-tanulmányában részletesen foglalkozott az „odi et amo” motívumával, s azt „örök démoni tartalomnak” minősítette, amely a „tagolatlan, színtiszta időben” folyik. Füst drámájának azt a hőstét pedig, aki körül ez a motívum kikristályosodik, Márton László az „égi ringyó” típusának tartja. S valóban: Füst hősnőinek legtöbbje is ezt a típust célozza — gondoljunk a Boldogtalanokra, amelyben egész galériára vonul fel e nőknek, kisregényei közül pedig a *Nevető*kere és az *Amine emlékezetére*, s előlegezésül, gondoljunk *A feleségem története* hősnőjére, illetve *Atyafiak* és a nő című drámájára.

Márton László szerint Füst „Catullusa a félreismert, eltorzult emberi kapcsolatok tragédiája”: „Clodia elmegy, mert Metellus nem szereti, Metellus küldi, mert nincs módjában közölni, hogy kinyilvánított gyűlölete szeretetet takar. Az ókori környezetben minden archaizáló szándék nélküli, korszerű nyelvű párbeszéd folyik. Clodia dilemmája akár Nóráé, Karenina Annáé is lehetne. A gyűlölet itt aktív erő. Igaz, a pusztulás, a megsemmisülés, a melankolikus vég célja felé hat — s »űrt mutat, a lélek hiányát« . . .”

A Catullus tehát immár a drámai forma kínálta megoldási síkon példázza, hogy Füst, konstans motívumaihoz tetszés szerint találhat anyagot, s eszmei koordinátáit valóban tetszés szerinti anyagban húzhatja meg. A Catullusban így fordulhatott a „gyűlölök és szeretek” poétájának élete felé, aki hiába ostromolta s csak szenvedett a híres római kurtizán, Clodia miatt. Füstnek szinte alig kellett eredeti anyagán változtatni: a valóságban Catullus fiatalon halt meg, Füstnél öreg koráig tartó vezeklés vár rá.

A dráma középpontjában az oly jellegzetes füstí probléma áll. Metellus és Catullus döntő párbeszédében ez így jelenik meg:

„Metellus: Tönkretettem az életemet — annyi az egész.

Catullus: Nem láttál még olyat?

Metellus: (nem felek — Szünet.)

Catullus: (enyhébben) Mivel tetted tönkre?

Metellus: Elvettem feleségül. (Nevet.)

Catullus: (csendesesen) Az már régen volt.

Metellus: Azt hittem, jobb lesz neki nálam. (Szünet. — Mosolyog.) Amíg fiatal az ember — ilyeneket képzél . . .

Catullus: És nem volt jobb?

Metellus: (ránéz) Ő még nálam is boldogtalanabb . . .”

(III. felvonás)

Ugyanakkor Catullus, mintegy a szeme előtt lezajlott dráma tapasztalataként, a következőt mondja a dráma utolsó mondataiban: „Az ember lassan megszereti ám az elhagyatottságot — még a szenvedését is . . .”

Az igazság kedvéért azt is jeleznünk kell, hogy a Catullus nem tartozik drámáinak élvonalába, bár ez is, akárcsak a töredékben maradt Néma barát című, három felvonásos, utójátékkal megtoldott „szerelmi misztériuma” az elgondolás szempontjából nem érdektelen anyagot jelent. Az immár klasszikus füsti szituációval van dolgunk itt is. Senor Alberto szereti a feleségét, de a feleség más szeret. A férj tudja ezt, s ezért a feleség iránt érzett szerelméhez a gyűlölete is megjelenik, és megismétlődik az Atyafiak és a nő naturalista betétjelenete is („Hiszen, ha együtt érem őket, talán meg sem ölöm . . . Csakhogy bujkált ám . . .”) Kitűnő a bírósági tárgyalás jelenete, amelyben Füstnek, amellest, hogy Pirandello tanítványaként dolgozott, drámafelfogása és technikája eredetiségét is sikerült megőriznie és megmutatnia.

Drámai kísérleteinek fent vázolt sorából nőtt ki végül is remekműve, a IV. Henrik király, Füst drámáinak éppen úgy definitív alkotása, mint majd regényeinek csúcsa, *A feleségem története*, lesz.

(Folytatjuk)

(BOMLOTT SOROK A KARIB-TENGERI
FESZÜLTSÉG ÓRÁIBÓL)

Kétes e tartam Üteme szilánkolt Örült kontextus ez
 az éjszaka Dől buzogva árad a khaganománia tébolya
 Űzi a szív aritmiáját szakadjon papírra a réműlet
 mindegy mi lesz a sorsa e tébolyult karaköz szeszélye
 szerint Löki aszinkron képeit emberi agy cafataival
 a vérfürtösen kavargó boltra az élet szerelme akkor is!
 Sercen a tudat gyufaszál szárazvilláma Világánál ím
 összekapkodja — szorított tolvaj — csip-csup holmiját
 az ideg fertőzött csápjá Már nem is emberi féltéssel
 aggodalommal összegez kivon integrál anyagából a tudat
 és kristályt villant az amorfból Még tébolyultan is
 hinni akarja a rend lelkét a nyugalom végső maradéka
 s tagadni az esetlegesség törvényszerűségét mindenáron
 Még akkor is ha csak a kötelesség korának Molochja Akkor
 is ó ha Valéry szerint a lét majdnem egyidős a halállal
 Cáfolna mindenáron az elme érvelne szükülő rángások
 közepette is Konok polip Szomorú condition humaine Ti
 terítsétek el zuhantában is Legkönnyebb Percei a homo
 ludensnek Hiszen csak értetek volt érdemes minden: meg-
 születni lélegezni és művelni a legelemibb történések
 műveleteit Szilaj örömet szexust eljutni egy-egy bizarr
 gondolat lugasába Puckkal vagy Desdemonával oly mindegy!
 A gorgók élnek és vihognak a hórák, most virulnak isten-
 igazából az Erinüszök zokogni látván a Khariszokat e döb-
 benetes órák barlangjaiban Gonosz erők izzítják az elekt-
 ronok héját is akár fölénk a gyilkos tűzmaggal pont gyanánt
 Bohr és Einstein óta közelebb vagyunk ugyan a metafizikához
 Bálványokban nem hiszünk többé Mégis vacog a lét a plazmák
 szünergiájában Ledől az utolsó földi bálvány Agya szüle-
 ménye hogy él-e tovább vagy az is kilakoltatott: most dőlhet
 el ezen a karaközös éjszakán amikor az ember mélyvízi
 planktonként kövülhet bele a semmibe alkalmasint egy ötven-
 éves izom utolsó dobbanásával Addig is addig is addig is
 kopolytúm a remény hogy győz a khaganománián az Értelem —

II.

az ember zöld a bomba érik
süt egykedvűen a napsugár
valami lényegét cserélt itt
a célt vetelő alkunál

a lélek fogy a bomba hizik
süt egykedvűn a napsugár
az elme már miben se bízik
ül egy szőnyegen két kufár

mit vall az egyik mit a másik
oly egyszerű s amint dukál
khaganománia parázslík
a rettenetes alkunál

az ember zöld a bomba érik
süt egykedvűn a napsugár
a tétet megatonnák mérik
nem élet és nem szemsugár

az ember zöld a bomba érik
süt egykedvűn a napsugár
nyalja a kétely jegenyéit
az emberszív szabású nyáj

minden reménye elenyészik
süt egykedvűn a napsugár
hűlt zátony, roncsok halma rémlík
a karaközös alkunál

az ember zöld a bomba érett
dől egykedvűn a holdsugár
mi lesz? mi lesz? és mind mivégett?
komorlík hullá partú táj

halott a hit a bomba él csak
téboly a tét az alku áll
velő gyökérrel égfelé csap
fertőzött mint a holdsugár

FEHÉR KUTYA A VÉGTELENBEN

LADIK KATALIN

A JÉGEN RÖT KISASSZONYOK

a jégen rőt kisasszonyok üldögélnek
farukon masni
én ki szép voltam egykor
a jég alól nekik hegedülök

LAMPÁT VITTEM

lámpát vittem
forradalmároknak a bálba
látták lámpa vagyok
meggyújtottak hogy égjek

NYULAM TÉGED NEM SZERETNI

nyulam téged nem szeretni hogy is lehet
pásztora vagyok kényes nyúlfüleknek
gyere be gyere be

FEHÉR BÓRDUDAK SZARADNAK

ha lenne négy drótom
négy rigó a fejemben
isteni áramkört teremtenék
e bőrduda fenekén

VERS A SZERELMES PIÓCÁRÓL

Van egy nagy sárga tányérom.
A tányér közepén egy lyuk.
A lyukon át az én szerelmes piócám
jár be hozzám telihold idején.
Mert van egy nagy sárga piócám.
A pióca közepén egy lyuk.
Oda jár be ezer darázs
birsalmaág a nagy tányérok idején.
És a fekete lyuk
ahová a sárga tányér jár
éneklő pióccával a közepén.

a szerelmes pióca éneke

ezer darázs a torkomban
birsalmaág a faromban
égő kecske a bokorban

FEHÉR KUTYA A VÉGTELENBEN

öt csillag közt jártam
öt halált elhagytam
a hetedik csillag után
szegfűbe haraptam

HA MEGLEP A MAGÁNY KONYHAASZTALON

én a vén tyúk
szerettem három harisnyagyárat
öt dieselmotort egy poklot
most férjhez menni akarok
egy partizánhoz két traktorhoz
két núbiai tigrishez egy sivataghoz
egy mozdonyhoz egy körtefához
istenem
adj egy kevéske boldogságot

KERESZTHÍDRA LÉPTEM

kereszthídra léptem
és onnan lenéztem
volt ott zöld sárga kék meg minden
az egész életem

ISZTAMBULBAN JARTAM

isztambulban jártam
döglött lovakra feküdtem és elaludtam
mérges repülők szaggattak szét
egy zöld felhőt
és akkor mondtam
úristen ha én most leugranék

TERJED AZ ELLENFORRADALOM

a pirosszőnyeg-árusok
esténként megerősítik sátraikat
forró narancsot dobálnak a gyerekek közé
fogjátok az égő embert
fogjátok az istenit!

GALAMBOM AKI A HAVASOKBAN JART

galambom aki a havasokban járt
fekete padon utazott én vártam rá fekete széken
hozza nekem a fehér nyulakat
szájában hó meg piros jégcsapok

A TENGERÉSZNEK AKI LÁTTA SZOBROMAT (szentjóby tamásnak)

kicsi bogaram ki ott ülsz a kályhacsőben
és kipirultan írod leveleidet hozzám
itt ülök és forgatom ujjaim között a hasist
szarvasbogárra emlékeztető rajzod nézegetem
és bocsáss meg röpcédulákat gyártok leveleidből:

a tengerésznek aki látta szobromat calcutta partjai előtt
egy bárkán zöld gyékényen olajjal leöntve
vittek a nyílt tenger felé és úgy rémlett neki
mintha hangosan nevettem volna
talán azért mert egy ind kisfiú a fejét
hónom alá dugta s azt kiabálta
te csokis rigó! te jó nagy majom!

ÍTÉLET

B Ö R C S Ö K L A S Z L Ó

MERT ÚZVE VAGYUNK

te ott
én itt
mert úzve vagyunk
és sehol
egymást nézve
robotolni

köztünk
a hatalmas semmi

MEGÁLLOK

furcsa nagy
árnyam
magány
eressz egy percre
pihenjünk egy kicsit
mi ketten
ülj le
s mondd
miért követsz
miért kínoz folyton
miért bizonygatod
hogy saját képmásukra
teremtettek
téged az istenek
hogy azt a halvány konok
lányt
ölelve
is neked hódolok

megállok
ülj csak nyugodtan még
furcsa nagy
árnyam
magány
várj egy percre

MI MINDEN ESTE

egymás kezét fogjuk elsétálunk a kikötőbe
le a hullámverte mólókra s a végtelen víz
felett
megcsodáljuk a nagy Hajókat
 megcsodáljuk szomorúan nézzük s van úgy
hogy könnyet ejtesz mert amikor mi ide
jövünk
egy Hajó mindig felszedi horgonyát
 de azért mi minden este egymás kezét
fogjuk
itt ülünk szomorúan a hullámverte mólókon
s megcsodáljuk a nagy Hajókat

ÁLLAMCSÍNY

hallgató
a hulló pelyhek
suhanását
szemedben
dérborostás remény
didereg
reggelre
a félszüzek
vörös csókokat
hagynak a jégmezőkön

hallgató
a feketén hulló
telt pelyhek zokogását

LETÖRLÖM

letörlöm
homlokodról a
redőket
hogy megidézzem
anyámat

SÍRFELIRATUNK

belénk rekedtek
a szavak

megyünk
mi ketten

hant és
a kereszt

ÍTÉLET

az élet
kukoricán
térdel

EGYEDÜL

Mint egy kuporgó gyerek
pityeregve meredtem olykor
a kínzó sötétbe
A magány árvaság
fojtogat sokszor
avult keserőséggel
Néha nagyon egyedül maradok
De gyerekek szilaj játéka
villan meg előttem
és zsvajgó kamaszok
új sugarú szeme világít
fáradt magányomba
Csillogó jövődő szólít
hiszen harcban maradtam egyedül
Mert volt nekem is
napfényes ifjúságom
akkor sosem voltam egyedül
Megtéptem szegénységben
de csüggedetlen lélekkel
vad nevetésekkel
és gyűlölködésektől erős
élettel birkóztam
Most barátok nélkül élek
Van elvtársam bajtársam
kartársam és sorstársam
aki éppoly magányosan
eszi kenyerét mint én
Vannak egykori
alkalmi cimboráim
gyerekkori volt játszópajtásaim
de olyan idegenek
hogy némelyiknek a nevére
alig emlékszem
Vannak ismerőseim
és ádáz ellenségeim
Csak barátaim nincsenek
Elestek a harcokban
elvándoroltak a világba

elhurcolták őket
veszett hatalmak
és fagyos erdőkben tizedelték
gyűjtőtáborokban
és gázkamrák mélyén
megölték őket
Jaj de egyedül vagyok
Olyan szomorú gyakran a létezés
mint egy korán alkonyodó
decemberi délután
végtelen szürkeségével
és vigasztalanságával.

FAGY

Légy kemény és kegyetlen,
mint a fagy,
hogy őrijító szelek
hiába csapkodjanak.
A tréfák ideje elmúlt,
minek kennéd
öreg olajjal
a jövődőbe gördülő
szilaj gépeket?
Űlj ki a kőszirtek hegyébe
és tutulj együtt
az éhségtől üvöltő
fene ordasokkal,
mert ők tudják,
hogy jóllaknak
és bolond bálnák
húsában legelésznek,
amikor az értelem már
sem négykézláb
sem a fejetetején
nem tud járni.
Szédült verebek
táncolnak körül,
talpadtól az orrod hegyéig.
Szeretném tőled
az egyszerű holnap
titkait kicsikarni.
De te ne állj be
számvetőnek
a hulladék koponyák
angyali zsidórusához,
mert a gond
senkié sem lehet,
gondolattalan kell
a jeges révületben
szoborrá aszalódni,
hogy pajzán férgék

reves csontodat
a világitótornyok mellett
robbanó sugárzások között
fényesre csiszolják.
Csak énekel
a csillagok hallelujáját,
mert senki sem tud már
a legutolsó szirtfokon
utolérni.

VÁRAKOZÓ EMBER

Mindig várakozik az ember.
Vár a tejszarnok előtt
és a zöldségpiacon.
Vár a mozipénztárnál
és az autóbuszállomáson.
Vár a hivatali előléptetésre,
vár a gyermekei növekedésére;
várja, hogy újra tavasz legyen
és kiviruljanak
az aszott tulipánok.
Várja, hogy megint hintázzik
vele a fiatalság.
Várakozik, míg bezárják
orra előtt a rideg
tolóablakokat.
Várakozik a megérdemelt nyugdíjra,
és arra, hogy a felesége újra
aranyhajú kislányokat szülhessen.
Várakozik a késlekedő álmokra
s a megnyúlt árnyékú nappalokra.
Tétován vár valamelyik sarkon,
hogy intést kapjon
a sorsától,
és egy külvárosi utca
felé induljon,
hol a megkopott
lakáscsere-hirdetések közt
fehér papírvirágokkal szegett,
különös takaró előtt
áll meg döbbenetben.
S a koporsóüzletben
megpillanthatja előre
azt a hosszú, festett ládát,
melybe majd a testét csomagolják,
ha vergődő szíve
egyszer örökre megunja
a sok várakozást.

VERSEK

DRAGAN KOLUNDZIJA

NYÁR

Kalással, esővel, puszta kézzel
Szökött elénk a nyár.

Forrás, mely a föld fülével
Égi jelekre vár.

MOLAT

A fák árnyai és a kövek
Takarják itt a holtakat

Parányi dombokat
És bennük a szebb hazát.

Barátainknak jelentettük is azonnal:
Ősibb ez a hely a szerelemnél,
Annál meg, ki ellenünk haragot forral,
Fiatalabb.

MINDEN NAP BEOSONTUNK A KERTBE

Minden nap beosontunk a nagy kertbe,
És mint kicsinyek és megalázottak hagytuk el.
Olyan kegyetlenül tűzött a nap,
Hogy szinte mindenütt perzselt bennünket,
szállt a füst,
S mi azt kívántuk, hulljon ránk hold-ezüst.

Amit láhattunk,
Amit hallhattunk:
A tavasz csupán az erőseknek való,
A zene csak a gyengéknek,
Nem lelkesített bennünket.

Ezért siettünk úgy megcsodálni a tengert,
S a visszautat elfeledni.

IGAZ SZERETŐK

Esténként helyet kellett találni
És kendőt és fület a véres és rohanó városban.

Mekkora tűzszakadékon kellett csak átvergődniük,
Míg a jól ismert környéken
Fölfedezték a fát a folyó túloldalán,
Hol az élet drága cseppje velük örülhetett.

Az út a víz komor virágába veszett.
S ők mentek, kéz a kézben.

Az ismeretlen mezőn
Gyermekláncfű beteg anyala tárta ki szárnyát
felettük.

Tüzeben a lány hangja elnémult:
Az ő feje meg a szívére hullt.

Azóta boldogok.

ÜRES OTTHON

Ma este senki sem jön, hogy velem legyen.
(Ez a kéz most legszívesebben kötelet vetne
a gerendára)
Senki sem jön ma este, hogy megöleljem.

Betegségem küszöbén az ősz.
Szelek, szelek, mi van odakinn?
Hullámok, hullámok, hogy van Jelena?

Szívem, anyám piros gombja vagy te
A szerelem gyolcsingén.

Ma este senki sem jön, hogy felvarrjon.
Elveszítelek szívem, és anyámat is.

ÉJ

Éj, vízzel tele,
Taglózz le.

Véget értek a temetések,
Csak a világ nem.

Vannak ma este is,
Kik először ölelnek.

A kivilágított ablakokra tapadó
Szemeket áldom.

De én immár
A legközelebbi barátaimat se látom.

Éj, tele vízzel, cipővel és gyümölcssel,
Takarj be.

UTÓIRAT AZ ÉJ DALÁHOZ

Senki sem emlékszik rá, pedig az az éjszaka szép volt.
Észrevehetted a hajón és az ő mellbimbóin is.
A szülőföld dombjain és az ellenségén.
A telefröcskölt égen és az örökre megmentett földön.

Senki sem emlékszik rá, pedig az az éjszaka rügyező
almáskert volt,

Tele kis átkozott remegő cserjékkel
És egy angyallal a kék levegőégben,
Aki mutatta az utat.

Senki sem emlékszik rá, de valami szép, mint az angyal,
Mégfogant benned és várja az elmúlást.
Azon az éjszakán láttam meg a tengert, és kimondtam:

szerelem:
A TE NEVED, MELYET A LEGNAGYOBB CSILLAGOK
SZIKRAZNAK KÖRÜL.

SZÜCS Imre fordításai

A HŐEMBER

MAJOR NÁNDOR

Személyek

János, útfelügyelő

Sára, a felesége

Utás

I.

UTAS *(Ajtócsikorgás.)* Jó napot.

JÁNOS Sára! Nézd csak, megjött az idei hőember. Na, hála istennek! Kerüljön beljebb.

UTAS Elakadtam az úton, s mert közben hófúvás támadt, se előre, se hátra. De itt ez a házikó, gondoltam magamban, talán megesik az emberek szíve rajtam.

JÁNOS Hiszen már vártuk! Majd egy órája nézem innen az ablakból, amint a kocsijával bajlódik. Gondolta, továbbmehet?

SÁRA *(A második szobából jön.)* Nézted, és nekem egy szót sem szóltál! Ó, isten hozta! János, az idén szép hőemberünk van. Nézd, mintha bádogból volna a füle. Milyen kemény lehet! Mit gondolsz, ki küldte?

UTAS Jó napot, asszonyom. Sajnos, senki sem küldött. De a hófúvás láttán csakugyan megfordul a fejemben, mi az ördög hozott erre az útra?

JÁNOS Majd kiderül. Pár napon belül az is kiderül.

SÁRA Eddig még minden hőemberünkről kisütöttük, ki küldte. Remélem, az idén sem történik rendellenes dolog.

JÁNOS Hát akkor reggelizünk, Sára, vagy tüstént lefényképezzük? Úgy látom, vendégünk elég elcsigázott.

UTAS Kora hajnalban indultam, és azt reméltem, reggelire már Újvidéken leszek.

JÁNOS Hallod, Sára? Mindannyian ezzel kezdték. Úgy látom, minden rendben lesz.

SÁRA Tüstént lefényképezzük! Ki tudja, mi lesz később. Emlékszel, mennyi bajunk volt a paraszttal?

UTAS Csaknem zavarba hoznak. Minden vendégüket le szokták fényképezni?

JÁNOS Dehogy! Csak a hőembereket.

UTAS Hehehe, jó kis muri! Miféle hőembereket? Répának nézi az orromat? A szemem meg széndarabnak?

- JÁNOS No, látja, azokat a hóembereket a maga tiszteletére csinálják a gyerekek. De maga a valódi hóember. Érti? Mint az istenszobrok meg a valódi isten.
- UTAS Ohó, roppant megtisztel vele! Ide akaszthatom a kabátomat? Micsoda hideg van kinn!
- JÁNOS Igen, mihelyt fújni kezdett a szél, tudtam, hogy ez a maga napja. Ha hiszi, ha nem, odaültem az ablakhoz, és vártam. Egyszer csak valóban megjelent: úgy siklott a kocsija a hótenger felett, mint a sirályok a víz színén. Szinte repült. Aztán egyszer csak lehuppant. Látott már vízen pihenő sirályt?
- UTAS Jól adja! Ha nem zötyögött volna alattam a kerék, még elhítené velem, hogy sirály vagyok!
- JÁNOS Nézzen csak ki: lát autónyomot?
- UTAS Hiszen befújta a szél.
- JÁNOS És nem ütött szeget a fejében, hogy közben egyetlen járművel sem találkozott? Harmadik hete már, hogy Füleknél elakadnak. Húsz kilométerrel lejjebb. Nem furcsállja, hogy idekerült?
- UTAS Ugyan, kérem, hagyjuk a tréfát! Rendes, járható úton jöttem.
- JÁNOS Természetesen. A maga számára járható volt. Két évvel ezelőtt kerékpáron jött meg a hóemberünk. Képzelve, ilyen úton, kerékpáron! De neki sikerült.
- SÁRA Itt a gép, János, már föl is húztam. Uram, tessék egy papucs. Helyezze magát kényelembe. Hozzak egy házikabátot?
- UTAS Köszönöm, elég fázós vagyok. De inkább még egy pulóvert vennék magamra. Elég hideg van maguknál.
- SÁRA Hideg? Hallod, János? Pedig ma túlságosan is befűtöttünk. Ne feledje, hogy takarékoskodni kell a fával!
- JÁNOS (*Kattanás.*) Hoppá! Már meg is volnánk. Na, még egy felvételt, hátha épp pislogott. A tavalyi hóemberünk szép szúrós szemű ember volt, de tönkretette a képet a pislantásával. Mutasd meg a vendégünknek, Sára!
- SÁRA Hiszen itt van! Nézze csak, engem haramiára emlékeztet, a férjem meg papnak nézi. Mit szól hozzá?
- UTAS Hát, ez az alacsony homlok! Viszont a szeme átszellemült. És minek vallotta magát?
- SÁRA Parasztnak. Lóháton jött, ide kötötte az állatot az ablak alá. Aztán meg, képzelje, be akarta hozni a lakásba. Sok baj volt vele, mire átszellemült.
- UTAS És ez kicsoda?
- JÁNOS A tavalyelőtti hóemberünk. Ő érkezett kerékpáron. Nehezen tört meg. Akármiről beszélgettem vele, nyomban elaludt. Micsoda horkolást csapott! Emlékszel, Sára?
- UTAS Jóságos szeme van. Olyan, mint az apámé. Álmodozó. Ábrándokat kergető.
- SÁRA Úgy van! Pontosan eltalálta! Végül mókusokat látott mindenütt a ház körül. Ujjongott, hogy fürgén ugrálnak, kint a fán. Hát nem csodálatos? Nézzen ki, hol lát itt fát? Sehol. De ő kirohant, és kergette a mókusait, míg csak el nem tűnt ott fenn a dombon, az emlékműnél.
- UTAS Mókusait? Hát mi a foglalkozása?
- JÁNOS Postás volt. Képzelve, idekarikázott egy távirattal. Azt mondta, hogy nekem szól, és csakugyan, az én nevem állt rajta. Ez volt benne:

- „Mókusokra télen vadásznak.” Ért ebből akár egy szót is? No, látja, én nem értettem. Ő sem tudta megmagyarázni.
- SÁRA Emezt nézze! Hullámos hajú, vidám fiú volt, azt mondta, építész-mérnök, és otthon, a fiókjában készen áll a palánkai híd tervrajza. Sítalpon érkezett, a dombon át. Mire a házunkhoz ért, hóvihar kerekedett, mint ma is. Gyönyörűen füttyürészett. Tudja-e, hogy hívtam magamban? Csalogánynak.
- UTAS És ő is — hogy is mondjam — hóember volt?
- JÁNOS De mennyire! Nem eshet tévedés, a vihar biztos jeladás.
- SÁRA Bár voltak percek, amikor azt hittük, szégyent vallunk vele. Két hétig időzött itt, és János már-már türelmét vesztette vele. De egyszer csak kiderült róla, hogy nem tud meglenni tea nélkül. Micsoda ötlet! Egy éjjel elment teát szüretelni, arra délre.
- UTAS Milyen hideg van maguknál. Brrr! Mindig ilyen keveset tüzelnek?
- SÁRA Hallod, János?
- JÁNOS Érdekes! Hiszen majd szétveti a tűz a kályhát.
- UTAS Talán azért fázom, mert korán keltem.
- JÁNOS Úgy látszik, minden rendben lesz, Sára! Minden hóember kibúvót keres. Oda se neki, uram, fel a fejjel! Majd Manóka hoz fát, nem igaz? Arrafelé van az erdő. Nem hallja a fejszecsattogást?
- UTAS *(Semmi zaj.)* Nem. És erdőt sem látok semerre.
- JÁNOS Annyi baj legyen! Majd minden rendbe jön. Nézze csak, ez itt a negyedik elődje. Látja azokat a nagy, klepa füleit? Esküszöm, néha már úgy tűnt, legyezgetni is tudja vele magát, mint az elefántok. Nap-hosszat itt üldögélt az ablaknál, és pasziánszozott. Banktisztviselő volt, úgy forgott a kezében a lap, mintha pénzt számolgatna.
- SÁRA Mondja, érez valami szagot?
- UTAS Nem. Hacsak hószagot nem.
- SÁRA Na, látja. Ez a banktisztviselő napokon át azt hajtogatta, hogy ibolyaszagot érez, és a szag nyomán valami rejtett kincset talál majd. Alig tudtam távol tartani magamtól. Egy délután azután őt is a domb felé vezette el az ibolya.
- JÁNOS Ő volt az első hóemberünk.
- SÁRA És maga az ötödik.
- UTAS Dehogy vagyok, kérem! Verjék ki a fejükből az ilyesmit! Kereskedelmi utazó vagyok, textillel ügyködöm, kérem. Két koffer mintapéldány van nálam. Ha kíváncsiak rá, tüstént behozom. Kitűnő portéka!
- JÁNOS Behozni, ilyen időben? Hahaha! Túl korán távozna! De természetesen nem tartom vissza. Tessék, menjen! Előbb azonban nézzen ki az ablakon: hol a kocsija?
- UTAS Ne tréfáljon! Mi történt itt?
- JÁNOS Nyugalom! Meg kell őriznie az idegeit. Talán ellepte a hó, vagy befűtta a szél.
- UTAS Hát persze. Nyilván befűtta. Úristen, de hogyan történt? Na, majd kiássuk. Ha eláll a szél.
- JÁNOS A paraszt is akkor kezdett idegeskedni, amikor a lovának csak a füle meg a szeme látszott ki a hóból. Itt ült az ablaknál, és egy álló nap a lova szemébe bámult. Egyszer csak ordítva kirohant, és ázni kezdte ki az állatot, hogy majd bevezeti. De megkérdeztem tőle: talán darabokban akarja behozni?

- SÁRA Hát nézzen oda: befér azon az ajtón egészben egy ló? Semmiképpen. Nem igaz?
- JÁNOS Akkor aztán kurjongatva nekiereszkedett a dülőnek, mintha Pegazuson szárnyalna.
- SÁRA De milyen mocskos szájú Pegazuson! Istenem, ha rá gondolok!
- UTAS És mi lett vele? Úgy értem, a hóemberekkel.
- JÁNOS Hát látott már hóembert, aki túléli a telet? A hóembernek olvadásig meg kell halnia. Na, fel a fejfel! Sára, pálinkát! Nahát, micsoda lekvár ember!
- SÁRA Ébredj föl, gyöngvirágom! Egyem azt a kis nyuszi szívedet! Szentem, de vörös ez a bádogkemény füle.
- JÁNOS Na, mi lesz, térjen már magához! A természet rendje ellen nincs apeláta. Hála istennek, csakha pislog már. Tessék vállalni a sorsát! Férfiasan! Keményen! Hát azt hiszi, jobb kereskedelmi utazónak lenni, mint hóembernek? Hiszen se otthona, se hazája! Ne áltassa magát! Rossz kis szállodákban hányódik, az egyik üzletből kipenderítik, a másikban kunyerál, a harmadikban vesztegetéssel próbálkozik, esténként, fogadni mernék, szendvicset vacsorázik, otthon meg a felesége ki tudja, merre kallódik.
- SÁRA Látott már boldog, ragyogó gyerekszemeket, amikor hóembert csinálnak? Minden évben ezerszer megmintázzák! Magát! A valódi hóembert. Gondoljon a ragyogó gyerekszemekre. Micsoda felmagasztosulás!
- UTAS Elég volt! Kereskedelmi utazó vagyok, értik, és semmi más! Jó szállodákban lakom, tisztességesen dolgozom, és megvagyok a feleségemmel. Semmi közöm a hóemberekhez, azt sem tudom, hogyan csinálják őket! Még egy szót, és inkább kimegyek az autómba!
- JÁNOS Csak semmi izgalom! Hiszen mondtam már, hogy ügyeljen az idegeire. Odakinn nagyon hideg van! Talán nyissam ki egy kicsit az ajtót? Vagy inkább reggelizni megyünk?
- SÁRA Tea, piritóskenyér, vaj, tükörtojás. Nagyszerű reggeli! Egyem azt a kis, nyuszi szívet. Nagy megtiszteltetés ért bennünket ma. Micsoda ünnep! Épp páfördulás van.

II.

- UTAS Mintha távoli álomvilág volna. Pedig a nyáron történt, Hváron, istenemre, még mindig a bőrömön érzem a perzselő napot. Egy félreeső kis öbölben heverészttem, és a messze környéken sehol senki. Egyszer csak a sziklák közül, két vödör lépesmézzel leereszkedett a pincérem. Különbösen szuster volt szegény, vacsora után mindig összeszedte a lyukas cipőket. A kezembe nyomott egy marék lépet, és csak akkor látom, hogy egy szikla mögött ring a csónakja. Folyt a levendulaméz az ujjaim között, mindenem ragadt tőle. Az a szörnyű nap meg perzselte az égen. Hirtelen belémhasított: ha abba hagyom az utazgatást, egy ilyen kis öbölben kell majd megtelepednem. Kicsi házikóm előtt álmosan üldögélni.
- SÁRA Rajongok a tengerért! Hányszor kértem Jánost, hogy pályázzunk el egy világítótoronyba. Valahova a nyílt tengerre. De úgy megszoktuk már a hóembereket! Bár egyre mondom Jánosnak: időnként oda is elvetődne egy-egy hajótörött. Ahh, azok a vad hullámok!

JÁNOS Egy, kettő, három, négy! Egy, kettő, három, négy!

UTAS Hagyja már abba, mert odavágok valamit! És vegyen fel egy inget, mert vacog a fogam, ha félmeztelen látom.

JÁNOS Ohó, barátocskám! Inget, azt még lehet, de semmi mást, mert minden egyebet magára adtunk. Éppen figyelmeztetni akartam, hogy jobban már ne tessék fázni, hisz pokróc sincs több a házban. Megértem, persze, hogy a hőember jobban fázik, mint a közönséges ember, de ha már ilyen áldozatot hozunk érte, gondolom, hálával tartozik. Ezért ne nagyon ugráljon. Hiszen épp áldozatkészséget és hálát kell majd éreznie, amikor üt az órája. Nincs egyedül! Mi magával leszünk! Az emberiség magával van!

UTAS Elég volt! Fogja be a száját!

SÁRA János, túrtőztesd magad. Mindennek elérkezik majd az ideje. Nem hallod, milyen szépen mesél a Nyuszikánk?

JÁNOS Igen, mesélni meg fázni, azt tud. De kötelességérzetből nagyon kevés szorult belé. Mikor fogja már fel, hogy önző lénynek nincs helye közöttünk!

SÁRA Biztos vagyok benne, hogy a döntő pillanatban nem csalódunk benne. Igaz-e, Nyuszika? Na, ígérje meg! Ugyan, nyugtassa már meg! Meglátja, tüstént abbahagyja a tornát.

UTAS Hagyjanak békén, mit nyaggatnak folyton! Mindig minden kötelességemet teljesítettem.

SÁRA Ragyogó! (*Tapsol.*) Édes kis Nyuszika! Na, lám, tudtam én ezt! A végtelen, háborgó tenger! Végtelen, mint a hómező!

JÁNOS Igen, földünk kétharmad részét tenger borítja. Hahaha!

SÁRA És mit gondol, miért nem költöztünk a tengerre? Azért, mert a világítótoronyok kopár szirten állnak, és mi történjék a férjem kertjével? Hiszen voltaképpen kertész! Mit szól hozzá: olyan földieperrel kísérletezik, amelyiknek belül van a magva, egy csomóban, mint a töknek.

JÁNOS A szamóca a rózsafélék családjába tartozik.

UTAS Ahh, a földieper! Egy kanál porcukorral lehintve! Anyáméknál, kinn a kertben, vasárnap délutánonként a körtefa alatt üldögéltünk. Gimnazista voltam, és folyton azt lestem, hogy a szomszéd lány a jázminbokrok között játszadozik a kutyájával. Micsoda trükköket tudott! Majd kiesett a szemem.

SÁRA Szereti az állatokat? Én tanyán nőttem fel, kilencen voltunk testvérek, és fiúk, lányok, egy szál ingben jártunk tízéves korunkig. Ötéves voltam, s már szórén ültem meg a lovat. Fölhúztam az ingemet, s rajta! Egyszer csak elkapja az embert a vágy: egybenőni vele! Istennem, azóta se lovagoltam pőrén.

JÁNOS (*Óraiítés.*) Fél négy!

SÁRA Az ám, János, hozhatnál uzsonnát. Talán ringlóbefőtten. A te ringlódát!

JÁNOS Hát ünnep van ma?

SÁRA Gondolom, ünnep. Elvégre nem tarthat örökké a tél. Hőemberünk a régi szép napokra emlékezik. Amikor még ért valamit az élet.

JÁNOS Ó, igen, a lelkes szándékok! A világ megváltása! És milyen sivár végül a számadás! Milyen kevesen vannak a kiválasztottak! (*Távolodás, ajtócsukás.*)

SÁRA Szegény Jánosom! Már-már ez a betegsége: a sivár számadástól retteg. Letört, elfáradt ember.

- UTAS Inkább azt mondanám, hogy nagyon is életerős. Akár egy ökröt is letaglózhatja. Csak azt nem értem, miért ökrödött tegnap. Hány éves?
- SÁRA Már ötvenöt. De tehetetlen ember. Mit váltott valóra a nagy terveiből?
- UTAS Nem túl szigorú hozzá? Jól élnek, erőben, egészségben, mit kívánhat még?
- SÁRA Ha ennyiből állna az élet! Van valami rendkívüli abban, hogy ma is éppúgy ábrándokat kerget, mint húszéves korában. De mondja, miféle rögeszme ez: földieper, amelynek belül lesznek a magvai, mint a töknek.
- UTAS Igen, igen, de miért veszi komolyan? Tekintsen úgy rá, mintha bélyeget gyűjtene vagy csellóztatna délutánonként. A nők olyan megértőek.
- SÁRA Nem is sejti, milyen szánalmas ember. És mégis milyen hatalmas!
- UTAS Igen, kissé erőszakos, de különben minden rendben van vele. Bárcsak az energiájának a fele az enyém volna.
- SÁRA Csak látná nyáron, amikor fáradtan hazaérkezik az útjavításról. Órákon át nézegeti a kétszáz ágyás földieprét, leszed egy-egy gyümölcsöt, megszámolja a magvait, bejegyzi a füzetébe, metszeteket készít, figyel a képzelt módosulásokat, megintcsak ír, és gondterhelten álldogál. Így megy ez húszéves kora óta.
- UTAS Ne törődjön vele. Egyszer majd megunja.
- SÁRA Mindent megtettem, hogy sikerüljön neki. Végül átbújtam az összes szakkönyveket, és bizonyítani tudom, miért nem lehet a földiepernek belül a magva. Egyszer céloztam rá, hallgatott, s láttam: ha még egy szót szólok, összeroppan. Ez az én keresztem: az elhallgattatott tudás. Megérti a helyzetem?
- UTAS Várjon csak! Valami furcsa dolog kezd derengeni előttem. Ez az ön-feláldozás. Ez az odaadás. Milyen nagyon vágytam én is ilyesmire. Ilyen nagy szeretetre.
- SÁRA Tudtam, hogy megért. Azok a rajongó szemei! Biztos ezt is megérti: mit ér a szeretet, ha tehetetlen? Jánosnak győznie kell, hogy ne hulljon a semmibe a szeretetem.
- UTAS Talán túl sokat kíván, asszonyom. Milliók futkosnak a földön, és ugyancsak semmi sem sikerül nekik. Nézzen meg engem. Éveken át tengődök a végtelen utakon. Ha belegondolok, mi értelme van ennek?
- SÁRA De János rendkívüli tette született! Hát bele lehet nyugodni abba, hogy ennyi munka kárba vesszen? Az emberiség javára ennyi verejték semmivel járjon? Nem, minden munkának siker a jutalma.
- UTAS De hogyan? Hiszen az előbb mondta, hogy lehetetlen.
- SÁRA Valami rendkívüliire hivatott, ezt maga is láthatja.
- UTAS Csakugyan, mintha volna valami lenyűgöző az egyéniségében. Valami, amit nem értek, de ott tüzel a szemében.
- SÁRA Csak segíteni kell neki. Alávetnie magát az akaratának. Minden porcikám érte él. Ki tudja, miben fog nagyot alkotni!
- UTAS Igen, hát miért ne. Mindig segítettem, akinek csak tudtam.
- SÁRA Milyen hálás vagyok magának, Nyuszika!
- UTAS És ha valami másra terelné a figyelmét? Hogy valami mással kísérletezzon? Elérhetővel?
- SÁRA Mindennel próbálkoztam már. Rávettem, hogy ringlókkal bajlódjon, Istenem, két vakarcs fajtát csakugyan kitermelt. Rosszabbak, mint az eddigiek, savanyúak is, keserűek is, aprók is. Maga is eszik majd be-

- lölük, de dicsérnie kell ám őket, mert nagyon odavan értük. Szegény Jánosom! Pedig ő a kiválasztott.
- UTAS Jaj, mindent értek! Ne kívánja tőlem, asszonyom!
- SÁRA Ó, ha igazán megnyílna a szíve! Hát még mindig azt hiszi, hogy elkerülheti a sorsát?
- UTAS Nincs sorsom, asszonyom, értse meg, szürke kis ember vagyok.
- SÁRA Hóember lett magából, Nyuszika! Csak az a kérdés, nyúsítve, ellenkezve, mint az építész mérnök a teaszüretével, vagy önkéntesen, felmagasztosulva.
- UTAS Istenem, hatodik napja vagyok itt, és senki sem keres. Jaj, a feleségem! Ha egy helikoptert küldene utánam!
- SÁRA A gyerekeket minden évben meg kell váltani. Mit ér a tél, ha nincs hóember!
- UTAS Meghalt! Érti? Meghalt a kicsi fiam! Nekiszaladt az anyám cigaretájának, kifolyt a szeme, és ahogy ordítva elrohant, legurult a lépcsőn. Hároméves volt. Az a szelíd kék szeme!
- SÁRA És még maga vonakodik? Hiszen akkor magát a Tűzapó küldte! Ezért fázik olyan szörnyen! János, megvan! Jöjj csak, János!
- UTAS Istenem, mit vétettem a feleségemnek? Hatodik napja itt vesztegelek. Kuttyával játszadozott a jázminbokrokban, a szíve is kutya lett neki.
- JÁNOS Hallgassatok csak!
- RÁDIÓ *(Halkan, távolból.)* Időjárásjelentés. A Duna mentén hatodik napja hóvihár dúl. Az esti órákban a szél erősödött, a hőmérséklet csökkent. Várható időjárás: továbbra is hóvihár, változatlan hőmérséklet.
- JÁNOS Fogytán a fa, holnap csak délben gyújtunk be. Parancsoljatok! Itt a ringló. Saját termésem. Ebből csak a kiválasztottak esznek.
- SÁRA Kitűnő gyümölcs! Nyuszika, mit ígért?
- UTAS Csakugyan, nagyszerű eledel.
- JÁNOS Meghiszem azt! Évente csak egyszer fogyasztjuk. Ez a hóemberek búcsúelege.
- UTAS *(Fuldokolva köhög.)*
- JÁNOS Hallatlan! Eddig még minden hóemberünk fuldokolni kezdett tőle. Vigyázzon a magokra! Hát nem tanult meg gyümölcsöt enni?
- UTAS Köszönöm, nem kérek belőle. Vigyék el innen.
- SÁRA Istenem, még mindig azt hiszi, elkerülheti a sorsát.
- JÁNOS Dehogy, dehogy. Hiszen tudja, ha aludni megyünk, leszedjük róla a pokrócot. Mire kialszik a tűz, megfagy a hóemberünk is.
- UTAS Csak nem akarják elszedni a takarókat?
- JÁNOS Hát mit gondol, maga talán pokróchegek alá bújik, mi meg pőrén heverünk? Miféle önzés ez? Nem szégyelli magát?
- UTAS De hiszen így is majd meg nem fagyok.
- JÁNOS Persze, hogy megfagy. Hatodik napja mondogatjuk már. Ideje, hogy magába szálljon.
- UTAS Hát nincs magukban könyörület? Kuporodjanak mellém, együtt is megférünk.
- JÁNOS Mire megy vele? Nem látja, hogy ahány nap, mindig eggyel több pokrócot kért? Több nincs a házban. Holnap már hat takaró alatt is megfagy.
- UTAS Hát akkor nincs menekvés, sehol sincs menekvés!
- JÁNOS Csak ha elmegy Tűzapóhoz. Nem hallja, hogy odakinn csattog a fejzeje?

UTAS Nem.

JÁNOS *(Semmi zaj.)* Pedig csattog. Attól a naptól kezdve, ahogy maga megérkezett.

UTAS És ki a Tűzapó?

JÁNOS Fogalmam sincs. Magának kell megnéznie. Ő vezérli az útján. Amerre a fejszéje csattog, arra kell mennie.

UTAS Hiszen semmit sem hallok.

JÁNOS Mert nem akarja hallani. Ellenáll. De ha üt a végórája, majd hallani fogja. Csak azt sajnálom, a könyvbe bele kell írnom, hogy gyáva meg önző volt.

UTAS Miféle könyvbe?

JÁNOS A Megváltások Könyvébe. Amelyikben a hőemberek napjait írom le az utókor számára. Hiszen én vagyok a prófétájuk.

UTAS Istenem, ha már nincs más választásom, nem akarok gyáva lenni.

JÁNOS Hát akkor meg kell emberelnie magát. Mert figyelje csak, hogy hangzik ez: „A hatodik nap reggelén egy elhagyott szélmalomról beszélt, ahova gyerekkorában lopott dinnyét járt enni a pajtásaival. Elkérte a hatodik pokrócot is, és amikor a kötelességére figyelmeztettem, rám kiáltott: Fogja be a száját, ha nem akar piszkavasat reggelizni!”

UTAS Nem szeretném, hogy az a szélmalom bennmaradjon. Meg a piszkavasat is kitörülhetné.

JÁNOS Javíthatok rajta, ha maga is úgy akarja. Írhatom így is: „A hatodik nap reggelén egy elhagyott szélmalomról beszélt, ahová rekkenő nyári délutánokon dinnyét vitt szegény sorsú pajtásainak. Elkérte a hatodik pokrócot is, és amikor megkérdeztem, felkészült-e már, hallgatásra intett, a piszkavasat forgatta a kezében, s hosszan elmélkedett erről az ártatlan kisgyerekeknek a szörnyű kínzóeszközéről!”

UTAS Milyen szépen hangzik!

JÁNOS Magától függ, hogy mit írok bele.

UTAS És elejétől kezdve így írná meg?

JÁNOS Így. Ha férfiasan teljesíti a kötelességét. Ha felmagasztosul.

UTAS Hát akkor felmagasztosulok.

SÁRA Nyuszika! Milyen boldog vagyok!

UTAS Mindig is a gyerekeknek éltem, a nyílt, csillogó kék szeműeknek. Hároméves koromban egy szem savanyú cukrot dugtam a földbe, és lo-csolgattam, hogy fa nőjön belőle, és a világ minden gyereke folyton szedje róla a cukrot, amennyi csak a zsebébe fér.

SÁRA Gyönyörű!

UTAS Biztos, hogy elszedik tőlem a pokrócot?

JÁNOS Biztos. Elvégre takaróznunk kell valamivel.

UTAS Felnőtt koromban is a gyerekek voltak a szemem fénye. Az út mentén mindig fölszedtem őket a kocsiba, és elvittem az iskolába.

JÁNOS Majd így írom: a fázósan topogó gyerekeket.

UTAS Istenem, ha becsapnak engem!

JÁNOS Dehogy csapjuk.

UTAS Asszonyom, csakugyan nincs még egy takarójuk a házban?

SÁRA Nincs, Nyuszika. És maga különben sem tűrhetné el, hogy az éjjel ne legyen mivel takaróznom.

UTAS Akkor én vagyok az a bácsi, aki a mozi előtt minden vasárnap délután egy-egy jegyet nyomott az ácsorgó gyerekek kezébe. Mert én

tudom, hogy az emberiség jövője a gyerekek kezében van. És aki a gyerekektől megtagadja a szeretetet, az emberiség ellen vét.

JÁNOS Lassabban! Nem győzöm írni!

UTAS Nem érek rá. (*Mozgolódás.*) Fejszecsattogást hallok. Hív a Tűzapó. Istenem, milyen fény villog ott? Gyerekek, a Tűzapó bíborvörös fény-nyel hívogat. Nagy hóembereket csináljatok, mint amilyen nagy magam is voltam. Ne űzzetek gúnyt belőlem, fazekat rakjatok a fejemre, ne bilit. Értetek dobogott mindig a szívem. Valakinek meg kell váltania a világot: ha már megszülettetek, vidámak és gondtalanok legyetek (*Ajtónyílás, szélfúvás, távolodó hang.*), önzetlenek és áldozatkészek, mint én. És szeretet lakozzék a szívetekben, végtelen szeretet minden ember iránt. (*Rövid szünet.*)

SÁRA Elment.

JÁNOS Csukd be az ajtót.

SÁRA Istenem, de szép volt!

JÁNOS Mit gondolsz, hol találunk majd rá?

SÁRA Aligha jut túl a nádason.

JÁNOS Látod még?

SÁRA Mintha a domb felé imbolyogna. Nagyon zuzmarás az ablak.

JÁNOS Kitűnő voltál, amikor ócsároltál előtte. Hogy is mondtad? Mit ér a szeretet, ha tehetetlen?

SÁRA Hallgatóztál?

JÁNOS Minden szavadat megjegyeztem.

SÁRA Hát ezt megünnepeljük. Tegyé a tűzre.

JÁNOS Valami különös bizsergést érzek. Mondd, honnan ez a rózsaszag?

SÁRA Rózsaszag? Érdekes. Nem érzem.

JÁNOS Megfigyelted-e: azok a bádogg fülei szinte izzottak a tűztől.

SÁRA Nagyszerű voltál a naplóval. Honnan szedted a piszkavasat?

JÁNOS Hát nem vetted észre, hogy a harmadik hóember végnapjait olvastam fel neki?

SÁRA Ó, ez igazán érdekes. Nahát, akkor ma csakugyan lakomát csaphatunk. Az az érzésem, az idén két hóemberünk lesz.

JÁNOS Kettő? Nem értem. Hol a másik?

SÁRA Itt.

JÁNOS Hol?

SÁRA Te vagy az, Jánoska.

JÁNOS Én? Hahaha! Megéred a pénzed!

SÁRA Hát nem figyelte meg? Nyuszika elment, de holnapra is hóvihart jelentettek. Mert még egy hóemberünk van.

JÁNOS Ugyan! Holnapra kisüt a nap.

SÁRA Nézz csak ki az ablakon! Kétszáz ágyás földieper sorakozik itt.

JÁNOS Micsoda beszéd az! Semmit sem látok.

SÁRA Érdekes. Pedig a szél lefújta az ágyásokról a havat.

JÁNOS Most aztán elég legyen! Nagyon jól tudod, hogy útfelügyelő vagyok, s nem hóember.

SÁRA Ó, kérlek, vigyázz az idegeidre. Szeletelj egy kis sonkát is, édes.

JÁNOS Mit akarsz azzal a géppel?

SÁRA (*Kattanás.*) Na, már kész is. Csupa régi fényképed van. Ugyan, ne törődj vele!

JÁNOS Sára, ne járassd velem a bolondját, mert nem állok jól magamért.

SÁRA Miért nyugtalankodsz, édesem? Hozz egy kis borocskát is. Azt a 65-ös ilokit.

JÁNOS Nem értem, honnan ez a rózsaszag. Mióta van a tramin boroknak rózsaszaguk?

SÁRA Képzeld, ha a rózsabokrokon földieper teremne!

JÁNOS Ragyogó! Mindig ilyen különös dolgot szerettem volna kitermelni. Rózsatövisek között puha földieper! Fölfut a karóra, szilárd száron csüngő gyümölcs.

SÁRA A szamóca a rózsafélék családjába tartozik.

JÁNOS Úgy van. Milyen különös ez. Szamóca és rózsa. Az egész világ rózsától illatozik.

SÁRA Hóember lettél, Jánoska! Lásd be, hogy hóember lettél! Na, fel a fej-jel! (*Arccsapkodás.*) Ki hitte volna! Ébredj föl, gyöngyvirágom! A természet rendje ellen nincs apelláta! Csak ha nyitogatod már a szemed. Így, így! Nyugodj meg! Menni fog ez, Jánoska, menni fog! De még mennyire, hogy menni fog!

* * *

Látta az erószakot. Előbb látta, a saját két szemével látta. De alapjában véve már nem volt új dolog a számára. Akkor már megtörtént az, amiről egész életén át hallgatott. Ő már értett a nyelvén, csakhogy akkor látta szemtől szembe és „kívülről”.

Ott volt a söröshordók között.

Az erószak, amiből tanulságot vont le magának, de nem a helyszínen, nem. Már jóval később, amikor a városba költözött. Amikor egy szép nap szükségét érezte a dolgok lényege kibontakozásának. Hogy bontotta, ugyan hogy bontotta ki ezt a csúnya nagy maszatos csomagot, amelyikben a LÉNYEG lapult?

De Vencel látta, és ez fontos, mert más számára ez minden lehetett, csak nem példa, a saját bűnéhez létra vagy hágcső...

A söröshordók közt tántorgott, hempergett... Egész közel a szeméhez, a kezéhez, szóval: egyáltalán közel hozzá.

Majális volt, felvirágozott traktorok, utánfutók döcögtek végig az utcákon, és két zenekar is húzta. Ő, Vencel, ott ment szépen kiöltözve, a többi kisiskolás között. Igaz, ő akkor már nagyocska volt. Ez három évvel azután történt, hogy arra a vakmerő dologra elhatározta magát. Amikor az a szélvihar volt csépléskor. Ez három esztendővel azután történt.

A két zenekar úgy ment a menet előtt és után, mint valami különös idézőjel. Szinte bezárta magába a nagyobbára komor, fekete ünneplőbe öltözött falu népét. Majálisra mentek a közeli községi legelőből leválasztott labdarúgó pályára. Mindenfelé zamárcóroz meg más kellemetlenség a kicsi, mezítelen lábaknak. És itt volt már a sátor. Nem is egy: volt három sátor is, meg asztalok, padok, és volt törökméz meg lacikonyha.

Szólt a két zenekar, a traktorok töfögtek, a falu népe pedig komor volt... Csak az iparosok meg a kereskedők mosolyogtak egy kicsit, egy nagyon kicsit, de a parasztkok komoran ültek az asztalok körül.

Az iskolások szavaltak, énekeltek, táncoltak a kis rögtönzött szabadtéri pódiumon. Még ő is szavalt. Csodálkozott is azon, ahogy mondta: *népért síró bús bocskoros nemes*. Ez olyan kesere volt, mint valami rossz pirula. Ez a bús bocskoros... A nyelve hegyén perzselt a keserű pirula, amikor vége volt a kis műsornak, ő elment az egyik lacikonyha elé, hogy lássa, nem jött-e meg a bátyja. Nem azért kereste a bátyját, mert akart tőle valamit, hanem mert unatkozott és csak azért...

Ott sétált a sátrak körül, krepp-papírt tekert a nyakára, és a bátyját nem látta sehol.

Akkor azt mondta az egyik, vele egyívású kisleány: vegyünk szódát. Vettek. Egy kis félliteres üveget együtt szopogattak ott a szódáskocsi mellett, a fűben.

Szívta a szódát; meleg volt, szinte felforrt a májusi napon... Itta a szódát, és még mindig keserű volt a szája: *bús bocskoros*...

Már délfelé járt az idő, ott lépkedett a padok között, s a söröshordók között, sandítva nézte a parasztokat, ahogy izzadnak a fekete ruhájukban, a szemükbe húzott kalap alatt.

Izzadtak, és néztek a söröskorsójukba.

A banda játszott, egyik a pálya végén, a másik itt a hordók mögött.

És akkor ott közvetlen mellette felállt egy fekete ruhás, ösztövé, negyven körüli parasztember, felállt, és azt mondta:

— Lesöpörtetted a padlásomat!

Az ember hátrafordult, és mosolyogni próbált. Szürke nyúlszőr kalapja volt, mellén valami jelvény. Egy kicsit megütközött a szavakon, de mégis mosolyogni próbált.

Akkor egy öreg, ősz bácsi odalépett hozzá. Az ösztövéhez:

— Gondolod, hogy most kell kérdezni tőle?

— Gondolom — válaszolt az ember.

— Hogy ma kell megkérdezni tőle?

— Ma. Épp ezen a napon. Épp most.

— Egyedül akarod megkérdezni?

— Egyedül.

— Az nem lesz jó ügy. Kérdezzük meg mindnyájan.

Ő még mindig nem sejtette, miről van szó, honnan is sejtette volna, hisz az emberek olyan nyugodtak voltak és oly csendben beszéltek, mintha valamilyen lényegtelen apróságról lett volna szó. Csak azért nem ment el, mert a nyúlszőr kalapos ember mintha megrettent volna. Nem, ezt Vencel nem látta, hanem a felcsattanó hangjából érezte, valahogy túl magabiztos volt ez a hang ahhoz, hogy ne legyen egy kicsit hamis is:

— Nemcsak a padlást, hanem az asztalodat is — mondta —, a vályútokat is, ahonnan esztek!

Az ösztövé most letette a kalapját az asztalra. Homloka egész fehér volt. Ott sohasem érte nap a bőrét. Csak az arcát. Az bronzvörös volt. És a homlokán a ránc mélyén se érte soha a nap, ezt is észrevette a gyerek, hogy elsimult egy pillanatra az arca.

— Ne kérdezd most, Károly! — mondta az öreg harcsabajsú ember, és megfogta a kezét.

— Ma van ennek az ünnepe! — mondta csendben, aztán lefejtette csuklójáról az öreg szeplős, puffadt kezét. A szorítás után még fehér volt a bőre egy percig.

— Én már ismertem ilyen ünnepeket, hallgass rám, Károly.

— A vályútokat is, érted! — kiáltott felé a szürke kalapos, és hátat fordított.

— A télen egy szem zsírunk nem volt!

— Na és?

— Nincs mivel abrakolni a lovakat!

— Ne is abrakold.

— A kisfiam mindennap kérdezi, miért ment el a tarka tehén és miért nincs tej.

— Hát te nem tudod befogni a száját?

— Én nem akarom befogni a száját.

És ő ismét érezte a nyelvéen, már-már mint egy sebet, azt a keserűséget: *bús bocskoros*...

— Akkor majd befogja a proletariátus! — kiáltott feléje, és mohón felhajtotta a sört.

A májusi nap izzott, és a fekete ünneplők egyre szorosabb körbe tömörültek egy korsó köré. Az volt a középén. A korsó. És a csapon át hörögve jött a hab, újból megtelt ez a korsó. A kis tömpe ujjak átölelték.

— A proletariátus? — kérdezte a szikár ember, akit Károlynak szólított az öreg.

Ó, a gyerek, már rég nem volt a faluban, amikor egyszer eszébe jutott ez az eset. És ez a része, amelyik ezután következett:

— Emberek vagyunk mi is! — mondta az öreg harcsabajuszú, és odalépett a szürke kalaposhoz. De visszalépni már nem tudott. A kis tömpe ujjak odakaptak lelógó fehér bajszához, és az öreg vinnyogni kezdett a fájdalomtól.

Akkor a gyerek látta a vért az öreg arcán, és ahogy hátratántorodott, neki az egyik asztalnak...

— Kurva burzsujok! — mondta a szürke kalapos, és újból ivott a korsóból. A hajadonfejű ember aztán közelebb lépett:

— Csak azt mondta, hogy mi is emberek vagyunk, és én is azt mondom.

— Mivel bizonyítod ezt? — szisszent fel az ember, akinek jelvény volt a mellén.

— Azzal, hogy dolgozok, mint mindnyájan itt, csak a dolog érdekel bennünket...

— A falhoz állítani benneteket és kigolyózni, ezt fogom én csinálni veletek. De előbb még egyszer felsöpörtetem a padlásotokat, és az égvilágon mindent kiüríték.

— Most azért jöttem ide, hogy megkérdezzek... hogy megkérdezzek, van-e tebenned vér, és hogy mi van ebben a bőrben, itt a te bőrödben.

— Ne kérdezz most, Károly — mondta az öreg, és feltépett felső ajkát törölgette a zsebkendővel.

Ó, a gyerek, ott volt egész közel, és a levegő szinte perzselt.

Orgonaillat terjengett a levegőben, a temető felől jött az illat, ott sok az orgona. És akkor egy szöcske ugrott át az asztal felett, a két zenekar húzta szakadatlanul.

A fekete ünneplők most még közelebb jöttek. Érezte a naftalin szagát meg az izzadságuk szagát...

És a szürke nyúlászór kalap akkor lecsúszott a kitaposott pázsitra. És a söröshordók közt hanykolódott az ember... Először csak hanyatt esett, de valahogy talpra állt, és csodálkozva körülnézett. Aztán a gyerek újból látta a kést, ahogy a sötétkék csíkos zakónak nekiszaladt, és aztán a szép sárga selyemingnek is nekimegy... És az ember újból elesett. Akkor a hátába is belecsúszott a késpenge... Igen: belecsúszott.

Az emberek nézték, öröm vagy megvetés nélkül. Nézték, hogyan hanykolódik a söröshordók között. Ő látta, amikor kinyílt a szája, mondani akart valamit, de az ember, a magas, szikár ember, akit az öreg Károlynak nevezett, odanyomta csizmája orrát a szájára, és az nem szólt semmit...

Akkor megnyugodott a test, és az emberek visszamentek asztalaikhoz.

Így volt, pontosan így történt, s senki se örült annak, hogy ez az ember meghalt, de nem is voltak megilletődve...

Lassan szállingóztak hazafelé, mert a déli harangszó hívta őket ebédre. A va-

sárnap ebédre. Milyen ebédek voltak azok akkor. Ő, a gyerek, már tán nem is emlékszik rájuk. Pedig emlékezhetne. Akár arra, hogy a poros csizmaorr hogyan ült rá a kinyíló szájra. Mert az mind oly roppant egyszerű volt...

Amikor májusban az a megrázó tragédia történt a faluban, ő már tudta, hogy ez az utolsó alkalom vagy talán az első igazi, hogy valóban elmenjen. Az elnököt nagy cécóval temették el. A tettes még aznap délután jelentkezett a rendőrségen, és bevallotta tettét. A gyerek kezdte érteni az életben uralkodó furcsa logikát, a rendszert, amely át- meg átszövi a köznapokat ideges szálaival. Tudta már a bűnről, hogy nem mindig nevezhető néven, hogy a dolgok furcsa sorrendben következnek egymás után.

A télen, amikor meg volt győződve arról, hogy elérkezett a nagy pillanat, az igazságtétel elmaradt... Még nevetett is rajta később, és szemrehányásokat is tett magának azért, mert olyan naiv volt. Amikor azonban a majálison szemtanúja volt a gyilkosságnak, akkor egy kicsit megnyugodott: így KÍVÜLRŐL teljesen igazságosnak tűnt a dolog. Nem volt benne semmi elvetendő. Sőt, minden mozzanatában igazoltnak találta.

Nem, valóban nem a parasztokkal való ilyen vagy olyan szolidaritás irányította így a gondolatait, ő csupán magát a mozzanatot kísérelte figyelemmel, még a szavak lényegét is elfelejtette, vagy meg se jegyezte. Egyszerűen csak azt látta, hogy az öreg visszaesik az egyik asztalra, hogy az egyik bajsza kitépve... és akkor a söröskorsó következett, ahogy az ember iszik belőle, az a másik pedig odalép, és beledöfi a kést.

A nyarat még otthon töltötte, de ősszel, amikor megeredtek az esők, egy kora hajnalban ő is ott állt a kikötőben, állt a sárban, és várta, hogy a hajón felgyúljanak a lámpák, hogy a hidat leeresszék és beszálljon.

Milyen hajó volt ez?

Cselédesnek nevezték errefelé. Valamikor, még nem is olyan rég ez a hajó vitte fel Temesvárra a cselédlányokat, csak hogy akkor még nem motoros húzta, hanem úgy vontatták lóval, ökörrrel. Hol hogy. Most ott lapult a nagy koporsószerű tákolmány a vízen. A szurkos sötét felületen lapult és aludt, szinte hallani lehetett horkolását.

A gyerek állt a sárban, néha félrelépett, ha tehenet vagy borjút vezettek el mellette, mert a Cselédesen, a dereglyén szállították fel Bereckére a beszolgáltatott állatokat is.

Különös kép volt ez ott a sötét parton, ahogy állnak az emberek, asszonyok elázott gúnyában, tartják a kötelet vagy a láncot, és várják, hogy jöjjön az EMBER, aki felolvassa a neveket, villanylámpája végigpásztáz a jószágon, aztán int, hogy vezessék be.

Járt itt valamikor egy gőzhajó is, de egy váharos nyári délután Bereckéről jövet felfordult a folyó kellős közepén. Azóta csak a Cselédes jár, viszi az embereket és a saját nyomorúságos életét.

Hűvös reggel volt, egész éjjel esett, most is szitált, de legalább nem zuhogott, mint úgy éjfél, egy óra körül.

Vencel kis papírbőröndöt tartott kezében, nem volt nehéz: csak a legfontosabb dolgokat dobálta bele: két inget, alsónadrágot, törülközőt...

A hajó akkor mintha megbillent volna a folyó szurkos vizében.

Egy kicsit oldalra billent, mint aki ébredszik és a hátsó részén egy kis ablakocsán fény gyulladt ki.

„Hamarosan beszállunk.”

A nyirkos kora hajnalban tehenek, borjak bőgése keveredett az emberek csendes beszélgetésébe.

És a sár, ez az otthoni, ez a fekete és kíméletlen: kövér, de még mindig éhes, szomjas, megragadta a lábakat, lassan, szinte észrevétlen körülfogta, aztán, mint a pióca, beleszopta magát, rátapadt a lábra: nem engedte megmozdulni sem.

Vencel kívárta, míg mindnyájan beszállnak, mert úgyse volt senkinek jobb vagy rosszabb helye.

Akkor az acélsodrony megfeszült, a bárka lassan kimozdult és a part meg a fák, és ott valahol mögöttük a felsejlő házak lassan, egyenletesen peregtek, hulltak, mint kézből a kifolyó mag, a búza például.

A hajóban két viharlámpa pislákol, az egyik ott, ahol a tehenek és a borjak álltak és ahol megbújt néhány kofaasszony is a kosarával, a másik pedig a hajó orrában, ahol csendesen diskurált az a néhány szál utas.

A gyerek az orrában érezte a facsaró szagot, az ammóniákat, amit ő különben kedvelt, de csak a hazai istálló egyenes, vágó ammóniákszagát, nem ezt, amelyik a kátrány bűzével és ki tudja, még milyen szagokkal keveredett.

Amikor kivilágosodott, akkor látta meg a sarokban a rendőrt és mellette a legényt.

Egész összezsugorodott, és bambán, álmosan nézett maga elé.

Az emberek igyekeztek nem figyelni rá, így aztán az lett, hogy minden szem titkon őt leste.

A Balaton gyerek volt. Vencel, a gyerek, elég jól ismerte.

A gyerek kis papírbőröndjét odahelyezte a padra, ahol az előbb ült, aztán odament a rendőrhöz meg a legényhez. A rendőr jókedvű volt, épp cigarettára gyújtott, és kínálta őt is, de csak nemet intett.

— Hát te mit vétettél, Balaton? — kérdezte a gyerek.

Balaton nem válaszolt.

Nem is nézett rá.

Csak a cipője orrát bámulta, és úgy tett, mintha nem is hallaná a szavakat.

A rendőr kacintott:

— Az emberünk süket.

— No, Balaton, mondd már, mit vétettél!

— No mit vétett! Ez nem vétett semmit. Jobb, ha hagyod, és nem kérdezősködsz — mondta a rendőr mosolyogva.

— Hosszú az út Bereckéig, addig más is megkérdezi... — vont vállat a legényke. És igaza volt. Mert amikor ő odalépett, már hárman is fölálltak, egy kicsit tévováltak, de mégiscsak odajörtek mögéje.

— Valamit hallottam a kópéról — mondta egy középkorú, karvalyorrú ember.

— Hallod-e, Balaton — mondta a rendőr. — Már a faluban is mesélik. Mert hagyd, hogy meséljék. Hát ne hagyd!

A hajó most megingott, aztán lassan megállt.

Odasimult a parthoz.

Néhány jókedvű karattyoló román asszony szállt be, és Vencel kofferjét le-tették a padról.

Amikor a hajó újból visszatért a folyó közepére, amikor ismét vonulni kezdtek a fák, a házak, meg a part, az ablakon túl, akkor a karvalyorrú megszólalt:

— Nem vezetném én ezt a börtönbe...

— Hanem?

— Ezt itthon kellett volna elintézni...

— Hogyhogy elintézni?

— Mondd már, mit hallottál — bökte meg hátulról egy idősebb ember.

— Nem lenne jobb, ha ezt neki hagynánk? — mutatott a Balaton fiúra egy fiatalasszony, aki ott ült a rendőr közvetlen közelében.

— No hagyják már — szólt a rendőr, de hangjában nem volt egy szemernyi parancsolás sem. Úgy látszik, ő is élvezte a helyzetet.

— Tegnap déltáját történt a dolog — mondta a karvalyorrú. — A kukoricát hordtuk be és épp ebédhez készülődtünk, kifogtuk a lovakat, megmosakodtunk, amikor jön az öcsém: tudjátok-e mi az újság? Nem. No majd én elmondom. Ismeritek a Balaton gyereket? Melyiket? A Pistát. Ismerjük.

— Én nem Pista vagyok! — kiáltott fel most a legény a sarokból, és szinte kaszált a tekintetével.

Mindnyájan meghökkentek.

— Hát akkor?

— Pista, az nekem unokatestvérem.

— De hisz...

— Nekem semmi közöm a Pistához!

A rendőr bólintott:

— Ez a másik Balaton gyerek.

— Ja, persze — mondta a karvalyorrú — neked az anyád is Balaton.

Valamit dünnyögött a legény, és újból a cipője orrát nézte.

Az emberek, mintha megunták volna a kérdezősködést, lassan szétszéledtek.

Volt, aki felment a hajó tetejére (mert fedélzernek ezt a kopár, szurkos deszkateetőt alig lehetett volna nevezni), fölmentek dohányozni, elbeszélgetni a kormányrudat szorongató hajóssal, mintha már egyáltalán nem érdekelte volna őket a Balaton-história.

Csak Vencel maradt ott mellette, le is ült, és megpróbált másról beszélni vele.

— Ennek más nem is jár az eszében, mint az, amit tett... — mondta a rendőr.

Akkor a Balaton fiú felkapta a fejét:

— Engem senki sem ért meg, mindenki csak...

— Mit: mindenki? — kérdezte Vencel.

— ... Mindenki csak azt hiszi, hogy én bolond vagyok.

— Nem hiszi azt senki — mondta a rendőr. — Azt te akarod, hogy higgyék. De különben senki se hiszi. Mindenki azt mondja, hogy te nagyon is jól tudtad, mit csinálsz.

Az utasok egy része újból visszatért, és ott csoportosult a Balaton fiú körül.

— Szóval akkor te az a másik Balaton gyerek vagy? — kérdezte a karvalyorrú.

— Én nem vagyok másik, én ÉN VAGYOK.

— Nono, de te nem vagy...

— Én nem...

— Ne kiabálj, csak csendben, legény! — szólt rá a rendőr.

— Hosszú az út Bereckéig, nem kell sietned vele — mondta az asszony, aki a rendőr mellett ült.

— Csak azt szeretném tudni, hogy az ilyenek, mint ez, különben *férfiak-e*.

— Hogy gondolod ezt, Kata?

— Asszonnyal az ágyban, hogy férfiak-e? Mert azt mondják, hogy nem...

— Hát ilyesmi hogy jut eszedbe?

Vencel ott ült a legény mellett, és várta: talán csak megtudja a titkot, mert eddig senki se akart róla nyíltan beszélni.

— És mit szólsz hozzá, gyerek, mennyire ítélnék el? — kérdezte egy harminc év körüli osztrák parasztember a Balaton fiút.

— Engem senki se ítélnék el. Én... Engem meg kell hogy értsenek...

— Hogy értsenek meg? — kérdezte most a rendőr szigorúan.

— Engem maga ne faggasson, majd faggatnak a bíróságon, maga csak rendőr, hagyjon engem békében.

A kis Balaton magánkívül volt, úgy kiabált, hogy mindenki elhallgatott a hajóban egy percre.

A rendőr elvörösödött: Oszolj! — kiáltotta, és az emberek lassan eloldalogtak. Csak Vencel ült tovább ott a legény mellett.

— Te ugye három évvel vagy idősebb tőlem? — kérdezte egy idő után.

— Nem hárommal, hanem három és félel.

— És hogy történt a dolog? — kísérelte meg kerülő úton megtudni a lényegét.

— Nézd, engem senki se akar megérteni, majd épp neked fogom elmondani... Mit értesz te az ilyesmire...

Vencel fölállt, és elment a papírbőröndért, aztán visszatért vele az előbbi helyére, de egy szót sem szólt tovább Balatonhoz.

— Nem dohányzol? — kérdezte már vagy ötödször a rendőr a rabot, de az csak a fejét ingatta. — Milyen férfi vagy te, ha még csak nem is dohányzol? Csak azt nézed, hogy...

— Nem nézek én semmit, hagyjon békében — kiabált különös orrhangján a legény. — Én nem is néztem, akkor se, sohase...

— Ez az a gyerek, akinek az anyja is Balaton — mondta valaki a padok között.

— Csak azért mondom, mert az igazi férfiak...

— Ne szakírozzon engem, én nem tehetek semmiről...

— Hogy nem tehetsz semmiről? — ugrott fel a karvalyorrú, és tarkójára tolt a zsíros kalapot.

— Hát nem is tehetek, mert mindenki csak *neki* hisz. Nekem... engem meg se kérdeznek...

Újból csend lett.

Alélt, bűdös csend.

Már mindenki a maga dolgával törődött, az előbb félbeszakadt beszélgetések folytatódtak.

A hajó lassan, komótosan csúszott le a folyón... Akkor valaki azt mondta, a fedélzetről hallatszott a hang:

— Látszik Berecke.

Akkor a legény szeme fölizzott egy pillanatra, odafordult Vencelhez:

— Te megértened?

— Meg.

— Te már meg tudnád fogni a dolog...

— Igen.

— Nemsokára megérkezünk.

— Ha mondom: meg tudnám érteni.

— Te tudod, hogy...

— Csak beszélj.

— Ez már nem is mostani, gondolom: nem most kezdődött. Van ennek már több mint egy hónapja. A kicsi azelőtt is átjött, de egy hónap óta egyre sürűbben átjár, hogy: velem akar játszani. Mondtam is: Anni, én nem tudok a kicsikkel játszani. De ő akart, és akart, hogy fogócskázzunk, meg minden...

Meg hogy hancúrozzunk a szalmán. Tudod, mi úgy vágjuk a szalmát kaszával, kaszapengével, és egy ilyen szalmapárkányon a kazal oldalában szeretett a legjobban bolondozni... — akkor elhallgatott.

Vencel az orrában érezte egy pillanatra a szalma szagát, a dohos, a keserű és szalmaszagot.

A rendőr újból rágyújtott.

— És akkor észrevettem, hogy a kicsi mindig úgy fordul, úgy jön, hogy... Akarom mondani, ahogy birkóztunk és ahogy... Szóval mindig odaért a kezével, tudod... És én azt mondtam: Anni, te boszorka, hagyjál békén. Akkor sírni kezdett. Nem mondott az semmit, csak sírt és sírt.

A legény most megint a cipője orrát nézte, és hallgatott.

Valahonnan a motor egyenletes zúgása hallatszott...

Két tehén lefeküdt... Az egyik hajós lapáttal dobálta ki a ganét aluluk a folyóba.

— Mondom: ez már tart egy hónapja, és akkor tegnap reggel ismét ájtött, mondja, hogy szeretne engem látni úgy... Hogy...

Vencel hányingert érzett.

„A hajó — gondolta —, ez az átkozott hajó.”

A gyomra elkezdett sétálni, hol lefelé, hol meg fel a torka irányába. Ilyenkor szinte lélegzethez se jutott.

— És te...

— Én mondtam neki, hogy nem. De ő megint sírt, mert látni akart, és akkor egyre hangosabban sírt. Elhiszed?

— Nem tudom.

— Elhiszed-e nekem?

— De mi a fenéért sírt?

— Majd én megmondom neked: mert én megengedtem neki, amikor hancúroztunk, akkor...

Verejtékcsopek gyöngyöztek a homlokán.

— De mi a fenéért sírt?

A legény most elfehéredett:

— Hát az istenit, hát engem tényleg senki semmit nem kérdez arról, hogy én mit éreztem...

— Mit éreztél?

— Mit éreztem, mit éreztem. Hogy piszkos disznó vagyok, hogy az vagyok...

— De nem ez volt az egész! — mondta a rendőr.

— Csak azt nem értem, hogy nem volt annyi eszed, hogy az még kisgyerek.

— Nem volt eszem? Nekem nem volt eszem? Neki volt?

— De...

— Hát neki volt esze mindenre? Hogy engem úgy akar látni? És akkor remegni kezdett, és én már nem is tudtam...

— Dehogynem tudtad — ugrott fel a karvalyorrú megint, mert eddig ő is figyelte a legény szavait.

— Amikor a kislányt megtalálták...

— Nem tudom! — kiabálta, ordította a legény.

— Amikor megtalálták, ahogy vérzik, amikor lehajoltak melléje, tudod-e, mit éreztek?...

A legény a hajó kátrányos falához verte a fejét:

— Nem emlékszem rá!

— Előbb azt érezték, hogy kreolinszag terjeng a kicsi körül. Mit akartál te a kreolinnal?

— Nem igaz!

— De igaz, ott volt a kreolinos üveg az ablakban, oda tetted, be se csuktad.

— Az azért volt ott, mert egy héttel azelőtt a kocákat... Kivágták őket, és bekenték, és ott maradt...

— De te a lányt kented be, amikor vérezni láttad. Fogtad és bekentet kreolinnal ott...

— Nem!

— És érezték a pálinkaszagot is, és tudod-e, miért? Mert te megittad, és szegényke már nem tudott magáról, amikor te nekiestél...

— Ó akart inni...

— Hogyhogy: akart inni? Honnan tudta ő, hogy van pálinka a házban?

Vencel odalépett a kijáráthoz, a keskeny grádicson felkapaszkodott a fedélzetre, és megpróbált mélyen lélegezni, de nem sikerült, a tüdeje helyett is már a gyomra volt, a mellkasában, mindenhol a gyomra...

„Pedig ez egész más — mondogatta magában —, az én esetem nem úgy történt. Ott nem is történt semmi, csak amikor visszatértünk a csatornáról, amikor az istállóban a viharlámpa fényében néztem a lányt, megfogadtam, hogy kivárom a napot, amikor már nem nevetget rajtam, és nem becsmérelhet. Nem tudtam vele semmi mást tenni, csak elpusztítani... De ez mégis egész más, a Balaton esete egész más...”

Kihajolt a víz fölé, és hányt. Vagyis: hányt volna. Gyomrából nem jött ki a savon kívül semmi.

A hajó akkor befordult a városba. Jobb felől a hajógyár zakatolt, csörgött, csörömpölt. Baloldalt egy másik gyár öntötte savószagú vizét a folyóba.

Távol hidak ívelték át a ködlő vizet, a parton egész idegen világ nyitotta ki nagy, sok ablakos szemét, és nézte a kicsit ott a „koporsó” tetején.

Csak azt ismételte: „Nem, az nem volt ilyen... Egész más eset volt. A lány becsmérelt engem, hogy én még nem vagyok férfi, és valóban nem voltam az, csak a szemem volt nagy és a sérelmem... De az a fontos, hogy mindenki balesetnek véli... Baleset volt! Persze hogy az.”

HOGY ÍZLIK A HATALOM

(VII. folytatás)

LADISLAV MNAČKO

XV.

És ott állt Judit.

Lebarnult arccal, kiugró pofacsonttal, kissé keskeny orral, túl soványan, megőszült hajjal. Drága bunda volt rajta, legalábbis az első pillanatban ilyennek tűnt. Frank meghökkent, amikor megismerte, és feszülten figyelte. A szemén nem látszott semmi, arca is, amelyet mintha márványból faragták volna ki, mozdulatlanul látszott, és nem árult el sem érzelmet, sem indulatot.

Frankot bosszantotta, hogy itt látja. Nem kellett volna ide jönnie. Nem lett volna szabad ide jönnie. Meghalt. Már semmit se tud jóvátenni, már semmit se tud visszaadni. Örülni annak, hogy meghalt, nyomorúságos elégtétel. Nem méltó Judithoz.

Judit egy darabig ott állt a ravatal előtt, szeme se rebbent. Aztán gyorsan, idegesen kifelé indult. A kijáratnál Frank állt elébe.

— Mit keresel itt? — kérdezte rosszállóan.

— Eljöttem... — válaszolta tanácstalanul.

Valaki a hátuk mögött pissegett. Nem ácsoroghattak tovább a bejáratnál.

— Gyere — javasolta Frank —, elmegyünk egy kávéra.

Lementek a lépcsőkhöz.

— Régen nem találkoztunk... — sóhajtotta Judit. Frank gondolatban utánaszámolt. Régen. Tíz éve? Nem, tíz éve még nincs. Utoljára azon az éjszakán találkoztak.

— Miért jöttél ide?

— Nem tudom. Csak eljöttem. Nem tudom.

— Hol élsz Judit?

— Még mindig ott, az odumban.

Franknak ez nem mondott semmit.

— A nyaralóban. A nyaralónkat, tudod, akkor nem vették el. Alighanem elfeledkeztek róla.

— Mit csinálsz? Miből élsz? Amint látom... — Frank végigsimított a bundán.

— Oh, egészen jól vagyok. Nevetni fogsz. Eleinte mindenki nevetett rajtam. Kutyákat tenyésztetek.

Frank megtorpant. Mit csinál? Kutyákat tenyészt? Mit jelent az, kutyákat tenyésztetni?

— Mit tenyésztesz?

— Kutyákat. Tenyészetem van. Fajkutyatenyészetem.

Frank még mindig nem értette.

— Nem értelek. Nem tudom, mi az kutyákat tenyészteni, kutyatenyésztéssel foglalkozni. Az emberek természetesen mindenfélét tenyésztenek, kutyákat, macskákat, kanárikat, papagájokat, de ez mégsem létalap?

— De az, még hozzá nagyon jövedelmező. Nagyon szép kutyafarmom van a hegyekben.

— Ilyenről még nem hallottam.

— Hát akkor most hallasz. Tudod, milyen keresett cikk a fajkutya?

— Milyen kutyák? Farkaskutyák?

— Nem, nem farkaskutyák. Évekkel ezelőtt farkaskutyákkal kezdtem. A hadseregnek és a határőrségnek szüksége volt farkaskutyákra, de ezt már befejeztem. Most már saját tenyészetük van. Én boxereket és pinciket nevelek. Gyere fel egyszer hozzám, meglátod. Tavasszal nagyon szép nálam, és választhatsz magadnak kutyakölyköt. Jó riportot is csinálhatnál. Egy kis reklám nekem sem ártana, és neked is jól jönne egy érdekes riport. Alighanem nem tudod, hogy manapság a pincsik nagyon divatba jöttek. Annyit jövedelmeznek, hogy már attól félek, államosítani fognak.

Frank még mindig a fejét csóválta.

— Valóban nem tudad, hogy nálunk ilyesmi is lehetséges? Hogy nálunk a legkülönbélebb magánvállalkozások lehetségesek? Például vízibolha-tenyésztés a díszhalak számára? Ez még a kutyáknál is jobb üzlet. Tudod, hány akvárium van a köztársaságunkban? Eltűnődteél már egyszer is azon, hogy mivel táplálkoznak ezek a halak? És én? Az én kutyáimmal? Sokáig maga az állam halmozott el jóindulatával. Hozzájárultam az állam védelmi képességének a fokozásához. Nincs olyan fizetés, amely felérne az én jövedelmemmel. Igaz, nagy adókat kell fizessek, de még így is királyi módon élek. Minden exportált kölyökkutyáért tuzex-csekkokban fizetnek. Egész Európából járnak hozzám a kutyaszeretők és a kutyatenyésztők. És én is ellátogatok a nemzetközi kiállításokra. A kuvaszaimért egy arany- és két ezüstérmet kaptam.

— Hagyd abba...

— Mi az, talán nem tetszik? Mihez kezdek volna? Az orvosi diplomát elvették. Még a fűrésztelepen sem hagytak dolgozni. Úgy a nyakamra másztak a kerület urai, hogy sehol se volt maradásom. És ezek között az ebek között jól érzem magam. Kutya is van különféle, de egyik se áru el...

Frank úgy érezte, szemrehányás bujkál a szavai között. De erre még nem akart kitérni. Előbb a kutyákról akart hallani. Még mindig nem tudta, hogy Judit nem akar-e belőle bolondot csinálni.

— Hogy találtad ki ezt az egész kutyahistóriát?

— Nem én találtam ki. Nekem is először abszurdnak és őrülségnek látszott. De nem volt miből élnem, sehol se hagytak dolgozni. Elhagyhattam volna az országot, de azt mondtam, azért se megyek. Inkább felkopik az állam, de nem hagyom magam. Akárhol próbálkoztam állást keresni, mindenütt ígérettek, üdvözöltek, de amint megnézték a papírjaimat, megrázták a fejüket. Sajnálják, azt a helyet már elfoglalta valaki, nincs beralapjuk, nem férek be a szisztematizációba. Valaki a nyakamra ült, valaki kétségbeesésbe akart kergetni. Egyszer egész véletlenül találkoztam Horváttal. Emlékszel rá, ugye? Velünk volt a hegyekben. Amikor összefutottunk, a határőrség tiszti uniformisa volt rajta. Megörült a találkozásnak, meghívott egy kávéra, én meg elmeséltem magamról mindent. Segített nekem. Judit, nekünk szükségünk van kutyákra, mondta. Farkaskutyákra. A mi kutyatenyészetünk kicsi. Tudnék neked szerezni egy pedigérsz szukát. Egy nagyon jó szukát, és egy szép farkaskutyát. Úgy néztem rá, mint ahogy te néztél rám az előbb. Azt hittem, a bolondját járhatja

velem. De ő egészen komolyan gondolta. Te ott, a nyaralód körül ideális kutyatenyészetet rendezhetnél be. Az eladásról nem kell gondoskodnod. Ezt hagyd rám. Megtetszett nekem a gondolat. Örült gondolat volt, de valahogy beleillett a helyzetembe. Horvát azután még sokat magyarázott nekem a kutyákról és a tenyésztésről. Kölcsönt ajánlott fel nekem. Látod, ez egy teljesen néptelen völgy, egész nap csak kutyaugatás hallatszik. A nemzetközi kinelógiai társaság tagja vagyok, kongresszusokra járok, grófok, bankárok és a feleségeik látogatnak, az ilyeneknek nem fáradság Párizsból egy eldugott kis faluba utazni, hogy a tanácsomat kérjék, vagy kutyakölyköt vásároljanak, esetleg párosításra elhozzák a szukájukat. Nálunk is divatba jönnek a kutyák. A mi újdonsült damáink főleg pincsiket vásárolnak.

— És te ezt tudomásul veszed, és adót fizetsz. Számvevőszégi könyveket vezetsz, amelyekben feltüntetted darabszámra a kutyákat, a bevételeket, a kiadásokat, feljegyzed az elhullott állatokat, a veszteségeket? Így van?

— Pontosan így. A magánkereskedelem törvényének az értelmében. De nem erről van szó. Örömet találom benne. Pompás állatok a kutyák. Ők is különböző tulajdonságokkal rendelkeznek, akárcsak az emberek. Tolakodóak, irigyek, bátrak, gyávák, van olyan kutya is, amelyik fél a sötétől. A másik a vihartól. Vannak közöttük erős egyéniségek és szolgáló jobbágylelkek. Mire egy ilyen apróságot felnevelsz, sok mulatságban és gondban van részed. Tudod, néha, ha el kell adnom valamelyik kutyát, amelyik különösen a szívemhez nőtt, szinte sírhatnékam támad. Van két boxerem, azokat sohasem adom el. Gyönyörű példányok, magas pontértékkel, két nemzetközi versenyt is nyertem velük. Sokat ígérnek értük. De én nem adom el. Mindig arra beszélem ki magam, hogy tenyészállatok.

— És mi van a férjeddal, Judit?

— Nincs férjem. Előbb engedték szabadon, mint engem. Még akkor elvált tőlem, amikor én még ültem. És Horvát kitűnő barát volt. Tanácsot adott, segített, nem fordult el tőlem, nem tett úgy, mint mások, akik kikerültek, ha megláttak. Akkoriban sokan elfordultak tőlem, Frank.

Mindezt keserűség nélkül mondta, inkább úgy, mint akit már ez az egész dolog inkább szórakoztat. De bár azt mondta, hogy sokan, Frank érezte, hogy a sokban az ő neve is benne foglaltatik.

— Én csak később értesültem a dolgokról, Judit.

— Ezt hagyd... — legyintett a kezével. — Ennek már vége.

De semminek sincs vége. Semmit se lehet egy kézlegyintéssel elintézni. Az átélt emlékek nem legyek. Annak a napnak, az estének, annak az éjszakának az emléke...

Ez a halott akkoriban egy eldugott völgy városkájában ünnepélyesen lerakta az új gyár alapkövét. Még új ember volt, csak nemrég neveztek ki a kabinet főnökévé. Sokat vártak tőle. A környék lakossága messziről eljött, hogy meghallgassa a beszédét. Az ünnepély után multság volt, amelyet elsöpört a délutáni zivatar. Az előkelő vendégek gyorsan beültek a limuzinjaikba. Frank éppen körülnézett, hogy kinek az autójába üljön, amikor valaki rászólt: Gyere, ülj be...

Beült. Az ünnepély a kerületi városban folytatódott, egy barátságtalan hotel barátságtalan vendéglőjében, kerületi zabálással egybekötve. Frankot megállította a portás. Hová, háová, elvtársacska? Ez rendben van, mondta Frank barátja, az elvtárs velem jön.

Az ebédlőben már meg voltak terítve az asztalok:

— De aztán nehogy lefényképezd a lakomat — fordult Frankhoz a barátja.

Frank megérezte az új, az idegen hangot. Igaz, akkoriban már mindketten elidegenedtek egymástól, csak néhanapján, ilyen és ehhez hasonló alkalmakkor találkoztak. De mégis új, belátó, gondoskodó és némiképpen megvető hang volt ez. Frank legszívesebben ott hagyta volna a díszes vendégséget.

A zabálás sült pisztráanggal kezdődött. Frankot ez is meglepte. Tilalmi idő volt, amire szigorú törvények vonatkoztak. De úgy látszik, a törvény sem érvényes mindig, mindenütt és mindenki számára. Legfőképpen azok számára nem, akik kigondolták és megszavazták.

Frank az asztal végére ült. Nem szerette ezeket a hivatalos ebédeket, amelyeken ugyan pisztrángokat szervíroznak, de ahol egy sereg ostoba, sztereotip pohárköszöntő hangzik el, amelyek elnyomják a jókedvet és a vidámságot, a gyorsan felhajtott italtól elnehezednek a fejek, miközben tulajdonosaik leginkább azon igyekeznek, hogy minél közelebb furakodjanak a ritka vendéghez, hozzádörgölözhesse nek, szót válthassanak vele, esetleg valami házépítési engedélyre ígéretet csikarhassanak ki tőle. Frank nem irigyelte barátjától, hogy ilyen gyakran van alkalma hasonló ünnepi asztalok mellett üldögélni. Rengeteg elcsépeltszamárságot kellett végighallgatnia, s olyan arccal, mintha érdekelné őt mindaz, amit fecsegnek, mosolyognia kellett, meg kellett veregetnie a vállakat, ígéreteket kellett maga körül hintegetnie, amelyekről a következő pillanatban már elfeledkezett, és rettenetesen unalmas lehetett számára mindez.

Frank csak azért tudott kitarítani a bankettek végéig, mert szórakoztatta őt, mennyire unatkoznak mások, mennyire egyszerre akarnak beszélni, és senki se figyel rájuk, hogy fennhéjásznak, milyen arcokat vágnak, hogy fitogtatják saját nagyságukat, s hogy végződik minden zabálás a Kóhn, Grün, Icíg és Sáráról szóló, régen elcsépeltszámítású és rosszul előadott, ostoba vicekkel.

De aznap valahogy nem fülött Frank foga ahhoz, hogy végigülje a bankettet. Felemelkedett az asztal mellől, talán még elérte a vonatot. Amikor félúton volt, az asztalfőn ülő nagy férfiú utána szólt:

— Hová mész?

Frank vállat vont.

— Ne bomolj, vánj, én is mindjárt megyek. Mennem kell, elvtársak. A kötelesség.

Frank maradt. Autóval mégis előbb hazaér, mint gyorsvonattal, azt se tudja, megy-e valami vonat.

Az autóban Frank nem tudta magába fojtani a rosszálló megjegyzést:

— A pisztrángok ebben az időben védettek.

— Hagyd őket, nagy ünnep volt ez számukra, és a pisztrángok kitűnőek voltak...

Alighogy kiértek a városból, a kabinetfőnök utasította a gépkocsivezetőt, hogy a legközelebbi útkereszteződésnél térjen le jobbra.

— Még valahol megállunk. Meg leszel lepődvé...

Frank fanyalogva fogadta a javaslatot, de most már mit tehetett? Egy minden oldalról gyönyörű kerttel körülvett, hatalmas villa előtt álltak meg. A villa bejárata ki volt világítva. Beléptek.

— Két óra múlva gyere értünk — mondta a kabinet főnöke a sofőrnek. A személyi testőrének nem mondott semmit, az amúgy is tudta, mi a teendője. Kinyitották a kovácsoltvas kaput. Frank barátja becsöngetett az ajtón. Az ajtó kinyílt, és Judit állt előttük.

— Frank, ó Frank... Ez kedves... — kiáltotta, és a nyakába ugrott. Frank

úgy érezte, hogy a barátját már bizonyos tartózkodással fogadja, de addigra a többiek is előjöttek, egy fehér hajú dáma és egy szemüveges öregúr, meg valami fiatalember.

A barátját úgy köszöntötték, mint az elveszettnek hitt fiút. A fiatalember Judit férje volt.

Judit fehér hajú édesanyja sugárzott az örömtől.

— Micsoda megtiszteltetés... Micsoda megtiszteltetés...

Az idős doktor gratulált a kabinet főnökének új funkciójához.

— Ezt hagyjuk... — mondta Frank barátja —, itt én még mindig az a régi vagyok. Tudod — fordult Frank felé —, ez az a ház, ahol rejtőztem. Ha nincs Belka, ma már nem élek.

Erről Frank nem tudott. Azt tudta, hogy a barátja ebben a városban, valamilyen orvosnál bujkált, de az eszébe sem jutott, hogy éppen Judit szüleinél.

Egy hatalmas hallba vezették őket, ahol nagyon szépen kiképzett falépcső vezetett az emeletre. Látszott, hogy várták őket. A hall közepén bőségesen terített asztal állt.

— Már ettünk... — tiltakozott Frank barátja.

— Hát csak nem adnak kosarat — méltatlankodott Judit édesanyja. Kénytelenek voltak vacsorához ülni. Judit szolgált fel. Vacsora után a hall egyik sarkába húzódtak. Frank örült, hogy láthatja Juditot. A háború befejezése óta nem találkoztak, mindössze annyit tudott, hogy Judit Prágában végzi az orvosi egyetemet. Nagyon kellemes környezet volt ez, Frank ritkán érezte magát ilyen jól, bár sejtette azt a feszültséget is, amelyet Judit szintén orvos férjének konok hallgatása okozott. Az öreg Polonec doktor ragyogott. Egy pillanatra kiment valahová, s hamarosan poros borosbutéliákkal megrakodva tért vissza, s huncutul valami dalt dünyögött a foga között.

— Ilyen bort — jelentette ki patetikusan —, ilyen bort nem találtak sehol sem ebben az országban. Emlékszel még? — fordult az államférfiúhoz —, amikor utoljára kóstoltuk, még fiatal volt. Most éppen a kellő korba értet.

— Ilyen sok van belőle?

— No, olyan sok sincsen, de ilyen vendégünk sincsen mindennap. Már két éve nem mutatkoztál.

Igen, Frank barátja itt otthon érezhette magát. Lehet, hogy még több is volt ez számára, mint otthon. Az öreg orvosnak kitűnő hangulata volt. Öröm volt ránézni, milyen fiatal lelkesedéssel nyitogatja az üvegeket, hogyan nyalogatja a szája szélét, miként fordítja poharát a világosság felé, milyen gusztussal kóstolgatja, hogy ízlelgeti nyelvén a folyadékot, milyen megleléssel kortyolgatja, és milyen megkönnyebbülve állapítja meg: Hát ami igaz, az igaz...

— Szellőztetőberendezést szereltettem fel a pincében, a bornak állandó hőmérsékletre van szüksége.

Felelegették a régi időket. Aztán az orvos a vendégének hosszadalmasan magyarázta, mennyire szükséges annak a kórháznak az átépítése, amelynek az igazgatója. Nem is vették észre, a házigazda már a negyedik üveg bort nyitotta ki. A beszéd akadozott, meg-megbicsaklott a nyelvük. Az államférfi többet ivott, mint a többiek. Valamiféle transzba esett, hallgatott, nem is figyelt oda, nem is érzékelt semmit, gondolatban valahol messze járt. A szemei különös fényben égtek, állkapcsa megmerevedett. Ivott. Exre ivott minden poharat, partizán módra.

Aztán hirtelen feltápáskodott. Holdkórosként felkapaszkodott az emeletre vezető lépcsőkön. A házigazda másfelé akarta irányítani, de ő nem hallgatott rá. Végigbaktatott a falépcsőkön, s bement az egyik ajtón.

— Az Judit hálószobája . . . — kiáltott utána az orvos. Nem tudták magyarul adni, mi történt. Magukba fojtott kérdéssel meredtek egymásra.

— Felöntött a garatra — mondta Frank.

Judit felállt, és gyorsan felszaladt a lépcsőn.

A házigazda csendesen magyarázta Franknak:

— Akkoriban ez az ő szobája volt . . .

Fentről váratlanul Judit sikítása hallatszott. Frank felrohant a lépcsőkön, s felrántotta az ajtót. Az ajtóban megállt, mint akit letaglóztak. A barátja szűzmeztelen. Juditon feküdt az ágyban. Judit kétségbeesetten védekezett. Az ágy mellett az asszony széttépett ruhái heverték. Frank összeszedte magát, és hozzájuk ugrott.

— Mit csinálsz, te állat?

Nagy nehezen leráncigálta Juditról a meztelen férfit. Judit kihasználta az alkalmat, és kiszaladt a szobából. A nagy férfiú is kitepte magát Frank kezéből, s az asszony után rohant. Pucéran rohant le a lépcsőkön. Judit sikított. A többiek dermedten bámultak a látványos színházi jelenetre.

Judit bezárta magát a vécébe. A pucér őrvjögő be akarta törni az ajtót, amely mögött az asszony rejtőzködött.

Először a házigazda szedte össze magát.

— Konyak. Konyakot öntünk bele . . .

Állati adag konyakot kényszerítettek belé. Köhögött, kifulladt, s egyszeriben kezes báránnyá változott. Engedte, hogy Frank fölvigye. Mindent lehetett vele csinálni.

— Öltözz fel . . . — mondta neki Frank.

De aztán maga segített neki, mert a barátja már nem volt képes egyedül felöltözködni.

— Trauma — magyarázta az öreg orvos. — Exhibicionista roham. Sokat ivott. Ez nehéz bor. De semmi különös, az ilyesmi előfordul.

Frank vezette le a lépcsőkön. Judit, a férje, s az öregasszony már nem voltak ott.

— Bocsánat . . . — mentegetőzött Frank. — Elmegyünk . . .

A barátja váratlanul megbotlott, és lehányta a szőnyeget. Frank az öreg orvos segítségével bevonszolta a fürdőszobába, megmosták az arcát, letörölték a kabátját és a cipőjét. Több szó már nem esett. A kapu előtt várt az autó. Frank a személyi testőrrel végigfektette a részeg a hátsó ülésen. Abban a pillanatban elaludt. Frank még visszament a kivilágított bejárathoz.

— Ez nagyon kellemetlen . . . — mentegetőzött a házigazdának.

— Ez trauma, alighanem nem is tudja, mit csinált. Teljes transzban volt.

Frank búcsúra nyújtotta a kezét.

— Jöjjenek máskor is. Jöjjenek bármikor . . . — Nem hangzott valami nagyon őszintén, de miért is hangzott volna.

Frank alvó társa mellé ült. A történeteken-töprengett. Az orvosnak bizonyára igaza van. Traumatikus állapot, exhibicionista roham. Több mint két hónapig lakott abban a szobában, Judit hordta oda az ételt és az italt. Egyszer magához húzta az ágyba. Odaadta magát. Alighanem az első volt, akinek odaadta magát. Mindig tetszett a nőknek. És Judit előtt titokzatos, romantikus hős is volt, akit gárdisták, rendőrök, a Gestapo keres. A szülők alighanem tudtak róla — és eltűrték. Évek múlva, a tökrészegség állapotában ezek az emlékek alkoholtól átítatott agyában felelevenedtek. Talán valóban nem tudja és nem is fog visszaemlékezni rá, mit művelt. Frank nem fogja emlékeztetni, és a háziak se juttatják az eszébe. Persze, így is kellemetlen, kínos és ostoba dolog volt. Egy ilyen

helyzet... Persze soha se tudott inni, nem ismert mértéket. Szerencsére az öreg orvos már sok mindent látott életében. Nem vette nagyon szívére az ügyet. Ilyesmi előfordulhat. Kellemetlenebb eseteket is megemlíthetett volna.

A sofőr előbb Frankot vitte haza. Az alvó még mindig nem tért magához. A személyi testőr Frankhoz lépett.

— Mi történt?

— Semmi. Sokat ivott, kikészült...

Éppen a te orrodra fogom kötni, hogy mi történt, gondolta Frank.

A legközelebbi találkozásukkor hosszasan vizsgálta az államférfi arokifejezését. De nem tudott róla leolvasni semmit. Világos, hogy nem emlékszik semmire, legalábbis nem mindenre.

Körülbelül két év múlva utazott át ismét Frank azon a bizonyos kerületi városon. Fent a dombtetőn az újonnan felépített kórház világított.

Frank megörült. A barátja mégiscsak betartotta a szavát. Franknak kedve támadt, hogy Judittal beszélgessen. A főútról az első keresztútnál, ott, ahol azon az éjszakán is, letért jobb felé. Igaz, akkor sötét éj volt, de azt a házat könnyen megtalálja. Nagy, lombos fák álltak előtte. Frank lefékezett. Úgy érezte, helyben van. Kiszállt az autóból. Valami nem tetszett neki. Ez az a ház? Vagy mégse?

Nem az. A házból hároméves gyerekek csoportja jött ki, óvónő kísérte őket. Bölcsőde. Frank kifejtett tájékozási képessége ezúttal cserbenhagyta.

Végigment az egész utcán, fölfelé és lefelé, de egyetlenegy olyan házat sem talált, ami egy kicsit is emlékeztette volna arra a házra. Ez volna az az utca? Nem tért le egytel lejjebb? Megállt a trafiknál. Cigarettdát vásárolt, s az öreg trafikostól megkérdezte, hol lakik doktor Polonec. De az asszony süket volt, nem hallotta. Nem válaszolt. De hogy adhat el cigarettákat, ha süket?

Megismételte hangosabban a kérdést.

— Én semmiről se tudok. Engem hagyjon ki ebből... — tiltakozott.

Egy ilyen vén banya. Igazán barátságosabb is lehetne. De az is lehet, hogy még nem ismeri ki magát.

A hároméves gyerekek a kertben játszottak. Frank megállt a drótkerítés közelében. Odahívta az óvónőt.

— Doktor Polonec? Maga bizonyára az ismerőse?

Frank bólintott.

— Jó helyen jár. Nem tévedt el. Csakhogy már két éve nem laknak itt.

— De hiszen ez teljesen lehetetlen.

— Ugyan kérem. Mi lehetetlen manapság?

— De hiszen ez az ő villájuk volt.

— Most, amint látja, az államé.

Frank rosszat kezdett sejteni. De nem akarta végiggondolni, tiltakozott el-lene.

— Lehetséges, hogy átköltöztek a kórházba?

— A kórházba? Igen. Egy olyan különleges, rácsos kórházba...

— De miért? Tudja, miért?

— Én nem tudok semmit. Kérdezze meg azokat, akik tudják.

Otthagya Frankot, és hátat fordított neki.

A vendéglőben a pincér, akitől hosszas huzavona után megkérdezte, tudja-e, mi történt doktor Poloneccal, hirtelenében faképnél hagyta.

Alighanem spiclinek tart, gondolta Frank. Úgy látszik, az egész város a félelem állandó pszichózisában él.

Franknak eszébe jutott, hogy a városban van egy jogász ismerőse. Felkereste.

— Mi érdeke fűződik ehhez? — kérdezte óvatosan az ügyvéd.

— Judit, az a fiatal nő, velünk volt a hegyekben. Egyszerűen nem tudom elhinni, hogy valami aljasságot követett volna el. És az apjáról sem hiszem el. A jogászon látni lehetett, hogy habozik. Megmondja? Ne mondja? Aztán kitört.

— Nagy disznóság ez. Az ítélet felháborította az egész környéket. Poloncéket szerették az emberek.

— Mikor zárták be őket?

— Erre már pontosan nem emlékszem. De ha akarja, meg tudom állapítani. A kolléga, aki védte őket, jó barátom. Ha akar valami közelebbit tudni róla...

— Részletes információra nincs szükségem. Én csak... Legalább azt szeretném tudni, miért ítélték el őket.

— Tudom, hogy gyalázatos ügy volt. Az ellenséges kémelhárítóval való együttműködéssel vádolták őket.

Frank nem lepődött meg. Sejtette, hogy valami ilyesmiről lesz szó.

— De hiszen ez fantasztikus, nemde?

— Igen. Itt nem lehet szó semmiféle kémelhárítóról. Az orvos igaz, kissé elővigyázatlan volt. Egy Izraelbe emigrált régi barátjával levelezett. A levelekben őszintén tájékoztatta mindenről, ami nálunk történik. Ha ismerte őt, tudja, hogy nagyon ironikus is tudott lenni. Naivan abban bízott, hogy nálunk tiszteletben tartják a levéltitkot. Természetesen a leveleit elfogták, lemásolták, azt hiszem, minden levéllel ezt művelték, amelyik abba az országba ment, vagy onnan jött. A bíróság előtt bizonyos kiragadott mondatok valóban rosszul hathattak, és nem tagadhatta le, hogy ő írta. Hiába védekezett, hogy a teljes levél egészen más értelmű, mindig letorkolták. Maga írta? Beismeri, hogy maga írta? Ez nekünk elegendő.

— No jó, az orvos leveleket írt. Csakhogy Juditot és a férjét is bezárták. Azok pedig nem leveleztek. Védekezhettek volna azzal, hogy az apa levelezéséről nem tudtak semmit...

— Őket nem is állították bíróság elé. Vizsgálati fogságban voltak. A fiatal orvost hamar elengedték, de Judit még mindig ül. Vele valami olyasmi van, amit nem ismerünk.

— És az öregasszony?

— Az öregasszony gutaütést kapott. A felháborodástól.

— Szörnyű.

— Persze hogy szörnyű. Disznóság.

— Tehát nem tud rá visszaemlékezni, hogy mikor zárták be őket?

— Nem, arra már nem tudok visszaemlékezni. Valamikor a nyár végén lehetett, annyit tudok.

— Segíték magának. A nyár végén volt itt valami ünnepély. A szövögyár alapkövét rakták le...

A jogász elgondolkozott.

— Az lehetséges... Várjon csak... Úgy gondolom, már emlékszem rá. Igen. Emlékszem. Az az ünnepély vasárnap volt. És a rákövetkező hét végén zárták be őket. Miért olyan fontos ez magának? Valami konkrét dologgal függ össze?

— Gondolja, hogy segítene, ha ki lehetne hámozni azt a motívumot, amiért likvidálták őket?

— Aligha. Nekem erről ugyanis megvan a magam véleménye. Csak egyet nem értek. Nagy hatalmú baráttal rendelkeztek. Olyannal, aki nekik köszönhette az életét. Hogy ő nem segített nekik... Persze erről maga jobban lehet informálva, mint én...

— Perújrafelvételre nem lehet gondolni, ugye?

— Nem. Ő azokat a leveleket valóban megírta. Rábizonyították. Beismerte. A jog szempontjából törvényellenes cselekedet. Ilyen a törvény. Gondolhat róla, amit akar, de ez a törvény érvényben van. A városban nagy volt a felzúdulás, de tudja, milyenek az emberek. Hamarosan hozzákezdtek az új kórház felépítéséhez, a villából bölcsőde lett. Az igazságtalanságokhoz valahogy már hozzászoktunk. Senkit se gyötörnek túlságosan sokáig.

Frank mérlegelte magában a helyzetet. Elmondja az ügyvédnek mindazt, amit a dologról tud?

— Amennyiben, jól értsen meg, doktor úr, amennyiben új összefüggésekre lehetne rámutatni, amennyiben, mondjuk, be lehetne bizonyítani, hogy az egész ügynek izléstelen politikai háttere van, amennyiben, mondjuk, azért végeztek velük, mert tudtak valamiről, amiből közbotrány lett volna, ha kiszivárog, és, mondjuk, ártott volna egy nagyon magas állású egyénnek... Ebben az esetben lehetne valamit csinálni?

A jogász felfigyelt.

— Maga tud valamiről?

— Lehet, hogy tudok valamiről. De maga nem válaszolt a kérdésekre. Ebben az esetben lehetne valamit tenni?

— Így vaktában erre nem lehet válaszolni. Maga egy magas állású férfit említ. Nagyon sok függ attól, hogy az illetőnek hogy áll a politikai csillagzata.

— Maga nem hallott semmit? A városban nem beszéltek arról, hogy mi játszódott le a villában?

— Nem tudom mire céloz, a városban csak arról beszéltek, hogy Polonecnek nagy mennyiségű kitűnő bora van, s hogy időnként mulatságokat rendeznek náluk.

Frank rászánta magát.

— Ön jogász. A kliensekkel szemben titoktartásra és diszkrécióra van kötelezve.

— Ebben ne nagyon bízson. Ma sok minden nem érvényes. Én egyúttal, a mai rendelkezések értelmében, köteles vagyok együttműködni az osztályellenség leleplezésében és likvidálásában.

Ez elég nyílt beszéd volt. Franknak tetszett.

— Én mégis megkockáztatom, doktor úr. Talán mégis használ, ha a maguk soraiból is tudomást szerez róluk valaki.

Frank elismételte a Polonec villában történeteket.

— Hát... — sóhajtott fel hosszú hallgatás után a jogász. — Mindannyian éreztük, hogy hiba van a kréta körül, hogy itt még valami van a háttérben. Csakhogy hamisan értelmeztük a fejleményeket. Arra gondoltunk, hogy ez az egész szégyenteljes ügy éppen Polonecék gyámolítói ellen irányul. Hosszú harc folyt a kórházigazgató kinevezése körül. Polonecnek erős ellenjelöltje volt. Az illető nem volt orvos. Mondjam meg a nevét, vagy kitalálja egyedül is?

— Ne fáradjon, doktor úr.

— Mi azt hittük, hogy presztízs kérdéstről van szó. Természetesen, amit maga mondott, az mindent megmagyaráz. Ha nem tévedek, ön szemtanúja volt az eseményeknek.

— Ott voltam, doktor úr. Én öntöttem konyakot a szájába, hogy végre készüljön. Mit gondol, ha így állítanánk fel a dolgokat...?

Az ügyvéd a fejét csóválta.

— Semmit se érnek el vele. Kinek akarja az esetet elmondani? A bírácoknak? Azok reszketnek az egzisztenciájukért. Galovićnak? Bizonyára kapva kapva

rajta. Lehet, hogy hozzásegítene holmi trónfosztáshoz, de Polonecnek nem segítené. Semmilyen körülmények között sem. És még az is lehet, hogy végül maga is ráfizetne. Egyedül maga. Polonecen csak egy segíthet. Kegyelmi kérvény. Kegyelmi kérvény és feltételes szabadlábra helyezés. Bár ennek a lehetőségében is erősen kételkedem. Juditot hamarosan szabadlábra kell helyezniök. Hiszen őt el sem ítélték, és nincs ellene semmiféle vád. Ha tanácsolhatok valamit, azt ajánlom, hallgasson róla. Én hallgatni fogok. Én már olyan régimódi fiskális vagyok, számomra még érvényesek bizonyos előírások. Csakhogy mit tehetünk mi manapság?

Az ügyvéd széttárta karjait, hogy ezzel is kihangsúlyozza saját tehetetlenségét.

— Igen. A legokosabb, ha az egészet elfelejtí. Ismerem a mai praktikákat, nem is foglalkozna ezzel senki.

A jogász furcsa szemeket meresztett Frankra.

— Oszinte lehetek én is önhöz?

— Parancsoljon, doktor úr.

— Hogy lehetséges az, hogy maga szabadlábban van?

Frank meghökkent. Erre mindedig nem gondolt.

— Nem tudom ugyanis elképzelni, hogy ha a maga feltételezése helytállóak, megállt volna félúton. Vagy mégis?

— Semmi esetre se.

— Hátha mégis valami más áll a dolgok háttérében? Az időpontok összeesése lehet véletlen is. Más is tudomást szerezhetett róla. Talán éppen annak az éjszakának a történetét akarták kicsikarni Polonecból?

Franknak eszébe jutott a személyi testőr kérdése, amikor a részeg a kocsiba tették. Mit csinálhatott egész idő alatt odakint? Láthatott vagy hallhatott valamit?

— Erősen kétlem, doktor úr. Ha valaki még tudott volna a dologról, azt is tudta volna, hogy én is ott voltam. És ebben az esetben aligha hagytak volna békén.

— Jól össze van keverve, mi?

— Minden össze van keverve.

Igen. Minden össze van keverve. Ezzel váltak el...

— És te egyedül élsz azokkal a kutyákkal? Teljesen egyedül? — kérdezte Frank, amikor már a kávéházban ültek.

— Apám Kanadában van.

— Kapott útlevelet?

— Kapott. Rögtön azután, hogy szabadlábra helyezték. Nekem is akartak adni, de én nem kértem. Mit kezdjek Kanadában? Akkor már megvoltak a kutyáim.

— És a férjed?

— Oh az... Az csak olyan volt, tudod. Hogy is magyarázzam meg neked? Frank megértette.

— Mondd, Judit, hogyan lehetséges az, hogy olyan hirtelen elmentél a fel szabadulás után?

— Nem akartam az útjában állni. Nős volt, gyereke volt. A hegyekben az más. És ő szerette a feleségét, és én ezt tudtam. Az ember megérzi az ilyesmit.

— És most pincsiket tenyésztesz.

— Ostoba vagy. Miért ne nevelnék pincsiket? Ismerek undorítóbb foglalkozásokat is. Mi van azon nevetséges, ha valaki egyedül érzi magát, és élő, érző teremtményekről gondoskodik?!

— De miért jöttél ide?

— Miért... Meghalt... Szerettem volna még egyszer látni. Mindnyájan elhagytátok. Én sajnálom. Te azt állítod, hogy megváltozott. Számomra nem változott. Számomra olyan maradt, amilyennek megismertem. Erős, egyenes férfinak. Kár érte. Nem egyedül ő az oka mindennek. És rajtunk nem segíthett. Ellene használták volna fel. Apám még a börtönből is írt neki, de a levelet alighanem nem kézbesítették. Ha tehette volna, segített volna.

Uram teremtőm, ilyen naiv? Így magyarázza az egészet?

— Judit, sohase gondoltál arra, hogy minden egészen másképp is történhetett?

Gondolta. Természetesen, hogy gondolta, idegesen rága a körmeit.

— Nem tudom, mire célszol.

— Tudod, nagyon is jól tudod.

— Az nem igaz... — tört ki felháborodva. — Ilyesmire sohase lett volna képes. Hogyan állíthatsz éppen te ilyesmit róla?

Szereti őt. Egész idő alatt szerette. Ő volt az első és talán az egyetlen szerelme. Nem akarja elismerni, hogy első szeretője, az ő egyetlen szeretője aljas is lehet. Ismerte őt. Ismerte mint erős, egyenes férfit. Ilyen maradt az emlékeiben, tekintet nélkül arra, hogy mi történt vele később. Téved. Nem őt hagyták el, hanem a halott rúgott el magától mindenkit, azokat is, akiknek mindent jelentett, akik szerették, akik nagyra becsülték. Nem különös, hogy a legnagyobb elhagyatottságnak a napján éppen azok gondolnak jó szívvel rá, akiknek ártott? Juditnak ártott. Fondának ártott. Martinnak ártott. Margitnak ártott. És neki? Franknak? Neki nem ártott. Franknak eszébe jutott az ügyvéd kérdése, azé az ügyvédé, akivel doktor Polonec tragédiájáról beszélt. Miért nem történt vele semmi? Talán mégis Juditnak van igaza. De ezt már sem Frank, sem más nem fogja megtudni sohasem. Alighanem így lesz. Lehetséges, hogy valóban a véletlenek játszottak közre. Lehet, hogy Polonecék ügyét tulajdonképpen ellene akarták felhasználni. Egy hazaárulóval érintkezett, tökrészegre itta magát a villájában.

Frank nem tudja. Lehetséges. Minden lehetséges. De veszni hagyni a barátját, akit ismert, akinél evett, aki az életét kockáztatta érte, hagyni elpusztulni a feleségét, s veszni hagyni egy nőt, aki szerette, akivel a hegyekben szeretkezett, semmit se tenni értük, nem segíteni, ez éppen elég gyalázatos. Nem. Judit állítson, amit akar, és még ha igaza is van, Frank arról a halotról nem tud már másképp gondolkozni. Mindenkit elrúgott magától. Ezzel, legfőképpen ezzel siettette a bukását. Ezzel siettette a dicstelen vég bekövetkezését, amely elől csak a halál szabadította meg.

— Tudod, mit csinál most Cígel Fero?

— Fero? Az a kőműves, aki a hegyekben volt velünk? Akit Klakkáról sebesülten vittünk?

— Az.

— Mit csinál?

— Kőműves.

— De hiszen ez rendben van, vagy nem? Miért jutott éppen ez az eszedbe?

— Ez nagyon is rendben volna, Judit. Sőt azt is mondhatnám, hogy a legeslegnagyobb rendben van. Csakhogy ő nem volt mindig kőműves. Egy ideig a legnagyobb hotel igazgatója volt abban a bizonyos kerületi városban.

— Még mindig nem értem. Mások is voltak igazgatók, akik a hegyekben voltak. Egyesek még most is azok.

— Fero már nem... Lehet, hogy most ugratják a munkatársai, hogy neked aztán szép barátod volt, szép kis partizánparancsnokod, amikor bent voltál a

szarban, a kisujját se mozdította. És ő makacsul ugyanazt hajtogatja, mint te. Semmit se tehetett, nem lehetett, erős ellenségei voltak, ellene használták volna fel... Én egyszer összetalálkoztam vele a városban, ahol él, és körömszakadtáig védelmezte.

— Nem értem az összefüggést.

— Összefügg ez, Judit. Abban az időben, abban a kerületben minden hónapban volt valami konferencia, gyűlés, ünnepély. Ezzel járt természetesen az is, hogy: Fero, adjál, kétszáz embernek vacsorát. Fero, két napra igénybe vesszük a vendéglőt... Fero húzódkodott. Egyszer jelen voltam, amikor megkérdezte: De ki fogja mindezt kifizetni? Tudod, mit felelt erre a mi barátunk? Hiszen te kommunista vagy, vagy nem? Hát akkor mit kéredezősködsz annyit? Nos, Fero kommunista volt, nem kéredezősködött többet. Aztán jött az állami ellenőrzés. Fero sugárzó arccal járt-kelt, őnála aztán ellenőrizhetnek. Hát le is ellenőriztek mindent, és a nyakába varrtak vagy egymilliónyi hiányt. Mit, hogy kommunista? Annál rosszabb. Gyalázatosan visszaélt a párt bizalmával. Tizenhét év, Judit. Tizenhét évet kapott. Kétharmadát leülte. És a mai napig azt állítja, hogy nem segíthetett, mert ellene használták volna fel...

— De hiszen fel is használták volna ellene, vagy nem? Mit tehetett?

— Egy dolgot tehetett volna, Judit. Egyetlenegyet. Megjelenhetett volna a bíróságon, mint tanú. A kerületi bíróságok abban az időben úgysis alája tartoztak. Megmagyarázhatta volna, hogy keletkezett az a hiány. Csakhogy őt egyetlen ügyész sem merészelte nem ildomos kérdésekkel háborgatni. Ő pedig hallgatott, mint a sír. Természetesen tehetett volna valamit, Judit. Szögre akaszthatta volna a tisztességét, amikor látta, hogy mivé fajulnak az ügyek. Hatalmában állott, hogy megakadályozza ezt a pert. És ha már nem akadályozta meg, oda kellett volna állnia, és felelősséget kellett volna vállalnia.

— És te? Ha te mindezt tudtad, te miért nem csináltál semmit?

— Én akkor már nem voltam a kerületben. És nem is tehettem semmit. Csak ő bizonyíthatta be, hogy hova tűnhettek azok a milliók. Én szándékosan elmentem arra a tárgyalásra, amikor tudomást szereztem róla. A bíró szóhoz sem engedte jutni Ferót. Amikor elkezdett magyarázkodni, azonnal letorkolta, és figyelmeztette, hogy ez nem tartozik a tárgyhöz. Amikor megfenyegette, hogy a bírósággal szemben tanúsított tiszteletlenség miatt elvezetteti, és hogy távollétében hoznak ítéletet, nem bírtam tovább, és felkiáltottam, hogy ez dicsőnőség. Rögtön kivetettek a teremből, és elég nagy galibába kerültem. Így volt ez, Judit. Senkiért se állt ki.

Frank megérezte, hogy fájdalmas húrokat érint. Judit magába zárkózott. Könyörtelenül birkózott valamivel, amit szeretett volna kiűzni magából, de mégse tudta teljesen kiűzni.

Csak amikor már felálltak az asztaltól, akkor szólalt meg.

— Tudod, én boldog vagyok a kutyáim között. Ott jobb nekem...

Frank megígérte, hogy majd meglátogatja egyszer, és megnézi a kutyákat is. De nem tudta, örömet okoz-e ezzel az ígérettel... Elvitte Juditot a repülőtérré, mert az asszonynak már sietnie kellett a kutyáihoz. Frank már nem ment vissza a gyászterembe. Minek?

(Folytatjuk)

SZEMLE

HŰSZ ÉV IRODALMA

Sveta Lukić: *Savremena jugoslovenska literatura (1945—1965)*. Prosveta kiadás, Belgrád, 1968

Ha ennek a könyvnek a vizsgálatában abból indulunk ki, amit a szerző művének céljáról mond, hogy tudniillik „bizonyos anyagot” kívánt szolgáltatni, sőt elvégezni „egy jövőd irodalomtörténet előmunkálatainak egy részét”, akkor megállapíthatjuk, hogy Lukić bizonyos dolgokat — irodalmi irányzatokat, jelenségeket, műveket, alkotókat — igyekezett a megfelelő helyre tenni, megkereste helyüket egy átfogó vázlaton, amely már majdnem körképe egy korszak irodalmának. Ezzel megkönnyítette a munkáját azoknak, akik egyszer majd felméri e két évtized jugoszláviai irodalmát, azoknak, akik már nem mint kortársak, hanem irodalomtörténeti távlatból értékelik ezt az időt és irodalmát. Persze az ő feladatuk lesz annak eldöntése is, hogy Sveta Lukićnak mennyire sikerült véleményével, ítéleteivel megközelíteni az igazságot a maga korának irodalmáról.

Sajátossága ennek a könyvnek, hogy kortárs szól benne a kortárs irodalomról, s természetes, hogy nem lehet teljesen objektív, elkerülhetetlen, hogy ebben vagy abban a tekintetben elfogult legyen. De valószínűleg ennek köszönhetjük, hogy kimond néhány eddig elhallgatott vagy csak halkán kimondott igazságot a mai jugoszláviai irodalmakról, az irodalmi életéről, a jelenleg alkalmazott kritériumokról. Erénye ennek a műnek a merészsége is, a kísérletező kedve, a maga külön mércéje. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a könyv kísérlet, próbálkozás egy irodalmi helyzetnek és egy időszaknak a felmérésére. Sok adatot és tény tartalmaz (habár adatainak egy része téves, pontatlan, s amit közöl, az részben hiányos), figyelme mindenre kiterjed, s megpróbálja elvégezni a háború utáni jugoszláv irodalmak periodizációját, ami azért is jelentős, mert erre még senki sem vállalkozott. Sok szempontból tehát úttörő munka Sveta Lukić műve.

Ezzel szemben áll, hogy Lukić sokszor egyszerűsít, kategorizációja helyenként téves (pl. a szerb irodalomba csak a Belgrádban kiadott művek íróit sorolja), több megállapítása vitatható (pl. hogy a háború utáni jugoszláviai irodalom semleges), irodalmi jelenségek megítélésében egyoldalú, felületes (pl. két év jugoszláv prózájának bemutatásához csak a belgrádi Prosveta kiadásában megjelent könyveket veszi tekintetbe.) Ami egy ilyen

mű esetében nagyon fontos, majdnem döntő: apparátusa nem megbízható. Nagyon hiányos könyve jelentősnek és érdekesnek ígérkező része, az 1945 és 1965 közötti jugoszláviai irodalmi élet naptára. Pontatlanok az írók életrajzi és könyvészeti adatai. Sok neves író kimaradt a bio-bibliográfiai részből. (A jugoszláviai magyar írók közül Ács Károly, Gál László, Major Nándor, Fehér Ferenc és Sinkó Ervin szerepel itt, részben téves adatokkal, hiányosan, egy Bori Imréről, Herceg Jánosról vagy Szirmai Károlyról pedig nem tud Lukić — hogy a fiatalabb írónemzedék tagjairól ne is beszéljünk. Az előbb említett naptár, habár 1965-ig megy el, nem említi az *Új Symposiont*, amely épp abban az évben indult meg: a Híd-*díjról* sem tesz említést a könyv.)

Abban a törekvésében, hogy az irodalomnak a provincializmustól, regionalizmustól való szabadulása fontosságát, szükségszerűségét hangsúlyozza, Lukić szem elől téveszti nemcsak a jugoszláviai irodalmak közötti árnyalati különbségeket, hanem a lényeges dolgokat, tényeket is, amelyek ugyan nem irodalmi jellegűek, de döntő módon hatnak az irodalomban. Közben általánosít, és eléggé meg nem határozott fogalmakkal (pl. „jugoszláv perspektíva”) operál. Kiindulópontja és kritériumának elvi alapja egyébként helyes, mint ahogy elfogadhatjuk bizonyos irodalmi ambíciókról mondott elmarasztaló bírálatát is.

A *Savremena jugoslovenska literatura* minden mulasztása, tévedése ellenére érdekes könyv. Vonzó könyv. Vitára, ellentmondásra ingerlő, kutatásra serkentő mű. Már csak hibái miatt is hasznos, tanulságos munka. Néha igazat kell adnunk neki, máskor felbosszant egyoldalúsága, felszínessége. Helyenként ragyogó esszé magaslataira emelkedik, néhol a publicisztika színvonalára süllyed. Hangja, állásfoglalása egyéni, értékrendszere különös, sokszor szélsőségesen szubjektív. Lukić ebben a könyvében — eddigi műveivel ellentétben — sokszor vétkesen felületes, de sohasem rosszindulatú. Amennyire fel kell neki rónunk hibáit (akármilyen jellegűek), el kell ismernünk, hogy ötletei, gondolatai, értékelései nemcsak eredetiek, hanem munkára, kutatásra, elmélkedésre ösztönöznek.

Ha már eddig is születtek volna a Lukićéhoz hasonló művek, ennek a könyvnek is kevesebb hibája volna. S az ilyen könyvekre szükség van. Nélkülük sohasem érünk el a szintézishez.

(TL)

K O R K É P É S A R C K É P E K

Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968

Kodolányi János majd öt évtizede aktív és jelentős szereplője a magyar irodalmi életnek. Az irodalomban való föllépésétől az ötvenes évek végéig terjedő időszakról mondja el emlékeit, élményeit ebben a könyvben. Visszatekint arra, amit maga mögött hagyott, múltjára, élményeire s azokra, akikkel életében találkozott; barátaira, munkatársaira, ellenfeleire — kortársaira. Eseményekkel zsúfolt a kor, melyről szól: történelmi idők voltak — élhetnék a frázissal. Kortársai az új magyar irodalom nagy alak-

jai: Móricz Zsigmond, József Attila, Szabó Lőrinc; kiemelkedő közéleti férfiak, politikusok, publicisták; egy történelmi személyiség: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Az idő s az emberek tehát izgalmas anyagot szolgáltatottak a visszaemlékezőnek.

S ő mindent elmond, amire emlékszik, apró, magánjellegű esetektől történelmi jelentőségű eseményekig. Emlékeit egy-egy névhez, alakhoz fűzi. Móricz Zsigmondról, Bajcsy-Zsilinszkyról, József Attiláról, Szabó Lőrincről s egy seregnyi más emberről, a magyar közélet és irodalom többé vagy kevésbé kiemelkedő alakjairól emlékezik meg. Mindezt egy olyan keretbe állítja, hogy a kort, a közállapotokat is körvonalazza, éreztesse, jellegzetes vonásait hangsúlyozza. Korkép is tehát, amit fest, s ebben a korképben, melyet néhány újságcikkyszerű írás tesz teljesebbé, igen sok az arckép. A *Visszapillantó tükör* egyik értéke épp az, hogy megtaláljuk benne négy évtized ismert alakjainak portréját — és a szerző önarcképét is. Mint minden arcképfestő, Kodolányi is a maga módján ábrázol, s ezért az olvasó nemegyszer csalódik, kiábrándul vagy lelkeseedik egy-egy portré láttán.

Kodolányi emlékezéseit nagy érzések és indulatok hatják át: a szeretet, a szenvedélyes ragaszkodás és az ellenszenv. Csodálatos lelkesedéssel ír Bajcsy-Zsilinszky Endréről vagy Szabó Lőrincről; de néhány ember iránti ellenszenvét nem tudja leplezni. Portréit talán épp ezért nem tekinthetjük eléggé hiteleseknek. Hisz ha tudjuk — s tőle magától tudjuk meg —, hogy Móricz Zsigmonddal hogyan végződött barátsága, kétségessé válik az, amit róla ír. Ha tudjuk — s ezt is ő közli velünk —, milyen összetűzéseit voltak Zilahyval, tárgyilagosnak tarthatjuk-e, amit róla mond? S nemcsak a nagyokkal van így, a kevésbé jelentős alakokkal még inkább.

Ezért aztán önarcképét sem fogadhatjuk fenntartás nélkül. Amennyire kritikus másokkal szemben, amilyen kegyetlenül le akarja leplezni kortársait s elmondani róluk a maga igazságát, annyira túlzottan szép színekben festi a maga szerepét, munkásságát, jellemét, üldözöttnek, már-már vértanúnak tüntetve fel önmagát. Bármennyire tiszteljük Kodolányi irodalmi munkásságát, akármilyen nagyra értékeljük alkotásait, s habár elismerjük a *Visszapillantó tükör* erőnyeit, amit ebben a könyvben önmagáról és műveiről mond, azt túlzottnak kell tartanunk. Ilyenkor patetikus, önmagát igyekszik igazolni, megvédeni tetteit, és elveit — melyekről nem mindig volt kedvező mások véleménye — helytállóknak bemutatni, túlságosan el van ragadtatva magától és műveitől. („Az *Égő csipkebokor* nemcsak anyagban gazdag mű, hanem szellemiekben is egyike a legkiválóbb munkáknak, nemcsak, amelyeket én alkottam, hanem, amelyeket egyáltalán az európai irodalom alkotott.”) S van még néhány hasonló példa a könyvben.

Amellett, hogy valóban érdekes adatokat tudunk meg Kodolányitól írókról, irodalomról, közállapotokról, vannak dolgok, amelyek mégsem a nyilvánosság elé valók. Leír olyan eseteket, amelyeknek szereplői — az egy Kodolányi kivételével — már nem élnek; s épp rájuk nézve roppant kellemetlen dolgokat tudunk meg — az egyetlen élő részvevőtől. Tanú nincs. A halottak nem védekezhetnek, nem bizonyíthatnak, nem cáfolhatnak.

Ami ebben a könyvben érték és érdekesség, ami leköti az ember figyelmét, s ami méltó is a figyelemre, az egy általános kép a két háború közötti magyar irodalomról, az írók helyzetéről, az a kép, mely az egyes

írások háttereként szereplő részletekből, mozzanatokból áll össze. A másik — egy egész írás, Finnországról. Finnországi tartózkodásáról Kodolányi remek útirajzban számol be. Az útleírás műfajának gyönyörű példája ez. Kodolányinak sikerült nemcsak szemléletes, igazán élvezetes leírást adni a finnek életéről és hazájáról, hanem megragadta és kifejezte a lényegest, megérezte a finn nép sorsát, szellemét, s megörökítette az ország színeit és levegőjét.

Amikor A csend országában című útirajzot vagy Az utolsó romantikust olvassuk, vagy a Chohnokyról vagy a Szabó Lőrinc lírájáról szóló írással ismerkedünk, a meglegedettség érzése tölt el bennünket. Vannak azonban mondatok, bekezdések, egész cikkek is, amelyek a tárgyilagosságot kedvelő olvasóból elégedetlenséget, rosszallást váltanak ki. Ez a két szélsőség jellemzi Kodolányi emlékezéseit, s valószínűleg ebben nyilatkozik meg legjobban egyénisége: a torzításokból így áll össze szemünk előtt az ő arcképe is.

(TL)

KRÓNIKA

BURANY NÁNDOR

A SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZ márciusban mutatta be Deák Ferenc *Afonyák* című drámáját, amelyet könyv alakban az újvidéki Forum is megjelentetett. A kritika egybehangzó véleménye szerint Deák drámája Virágh Mihály rendezésében jól sikerült előadást eredményezett. Noha a darab értelmezését, az előadás koncepcióját illetően olvashattunk egymástól eltérő nézeteket is.

Az *Afonyák* cselekménye egy kolostorban játszódik: az elvetemültségig ember-telen viszonyok között élő barátok közé bekerül egy tiszta lelkű fiatal, aki elhatározza, hogy „megtéríti” őket. Mi lehet a sorsa? Egyedül száll szembe egy csoport megcsontosodott életformájával. Mi lehet a csöppnyi tisztasággal, ha belepottyan a tengernyi szennybe?

Noha a történet, mint imént mondtuk, kolostorban játszódik, a tanulság, az írói mondanivaló azonban arra pretendál, hogy általános emberi érvényűnek tekintsük. Az írónak ez a törekvése, s az eszközök is, amivel ezt elérni igyekszik, a modern drámairodalom egyes irányzataival tart rokonságot. A darab színpadi megvalósítása is igyekezett ezeknek az írói koncepcióknak a szolgálatába állni, a rendezői és a játéktípus, amit ez az előadás hozott, egyelőre még nem mondható megszokottnak a szabadkai színpadon. Egyes vélemények szerint azonban az előadás — ez elsősorban a díszletekből és a jelmezektől látszik — indokolatlanul inkább egy letűnt történelmi korszak viszonyainak ábrázolására szorítkozott, s az írói mondanivaló veszített időszerezéséből és élességéből.

Mint ismeretes, a társulat ezzel az előadással pályázott, azaz nevezett be a Sterija Játékokon való részvételre. Mivel a magyar együttes évek óta nem szerepel a jugoszláv színházak legjobbjainak újvidéki szemléjén, érthető, hogy nagy reményekkel készítették ezt az előadást, s a bemutató után is igyekeztek javítani rajta. Jelentős rendezői beavatkozásra is sor került. Az előadás tulajdonképpen befejező részét, amely az író szövegében nincs is benne, s amelyet sokan kifogásoltak, az első előadások után elhagyták.

Április hetedikén a szelektor közzétette döntését, amelynek értelmében a Szabadkai Népszínház magyar együttese több évi szünet után ismét szerepel a Sterija Játékokon. Az *Afonyák* tehát újabb sikert aratott.

*

A NÉMET DRÁMA legújabb évkönyvében három főtéma dominál: kimerítően foglalkoznak az év legjobb előadásával (Beckett: *A játszma vége*), amelyet maga a szerző, Beckett rendezett; az évkönyv részleteket közöl Michael Haerdter próbanaplójából; ezenkívül teljes egészében közlik az év legjobbnak minősített darabjának, Peter Handke *Kaspar* című drámájának szövegét s a róla szóló méltatást; a színház és a revolt — kétségtelen, hogy ez a színházi évad főtémája, hangzik a

megállapítás, hivatkozva az ifjú német értelmiség tavalyi lázadására, amikor is a színházakat politikai tüntetésekre használták fel, s szembefordultak a nem politikus színházzal.

Az évkönyvben közölt szövegek különféle megvilágításba helyezik a kérdést. Beszélgetést közölnek két ismert rendezővel — Peter Zadekkel és Peter Stein-nal — és más színházi szakemberekkel. A beszélgetés egyik központi kérdése a színháznak mint intézménynek a demokratizálási lehetősége. A fiatalok körében megjelentek olyan követelések, hogy a színházat az arisztokratikus ünnepélyesség falai közül ki kell hozni az utcára, közvetlenül a tömegek közé. Ezzel kapcsolatban Stein bizonyos aggodalomnak ad kifejezést. Attól tart, hogy ez egyúttal a művészi, az esztétikum végét jelentené, mert csak arra lenne jó, hogy lehetőséget nyújtson bizonyos embereknek, hogy a színházat politikai agitációs célokra használják fel. Kétségtelen azonban, hogy ez a követelés ki fog hatni a színház munkájára. Stein szerint azonban a színházi intézmény gyökeres átszervezése, a munka lényegbevágó demokratizálódása csak nehezen vagy sehogy sem képzelhető el, mert a mostani intézményes formára rendkívül erős hatást gyakorolnak azok a bürokratikus szervezetek, amelyek a pénzt adják.

Csupán arra lehetőség, hogy egyéni akciókkal a kapitalista rendszeren belül szervezetektől és a bürokráciától független pénzt szerezzenek, lehetőleg minél többet, hogy azon egy színházat létesítsenek, amely aztán egybegyűjthetné a haladó színházi alkotókat. Ez azonban a legnehezebb, ezt a pénzt megszerezni.

*

A SZÍNHÁZ DEMOKRATIZÁLÁSÁRA irányuló törekvések Olaszországban is visszhangra találtak, a csoportokba tömörülő színművészek megpróbálnak szabadulni a különféle bürokratikus-politikus beavatkozásoktól, sokak szerint velük, kísérleteikkel, a művészi alkotói munka egy újabb szakasza kezdődik.

A Gruppo teatro e azione — a színház és akció csoport — egy sajátos színész-csoport, amely nemrég a római Teatro Quirinóban mutatta be Peter Weis *Lusitanének* című drámáját. A társulat szigorúan kollektív alapon dolgozik, a próbák költségeit részben a színház előlegéből, részben a színészek saját pénzéből fedezik.

A kritikusok már a bemutató előtt megjelentek, s részt vettek a próbákon, amelyeket rendszerint este hattól reggel hatig tartottak, s megállapították, hogy nem véletlenül szerepel az akció szó a társulat nevében, a próbákat irányító Strehler és a színészek valóban leírhatatlan lelkesedéssel igyekeznek megvalósítani az akciószínház eszméjét.

Több kritikus szerint ez az előadás, illetve ezzel ez a társulat új lüktetést visz az olasz, de lehet, hogy a színházi életbe általában. Külön érdekessége ennek, hogy nem a fiatal színművészek akcióihoz fűződik, hanem elsősorban a milánói Piccolo Teatróból kivált, harmincévi gyakorlattal rendelkező rendező, Strehler nevéhez.

*

SZABAD SZÍNHÁZNAK nevezik azt a kísérletet, amelyet tizenöt dahomeji fiatal kezdeményezett. Elhatározták, hogy ezután nem fognak csak külföldi darabokat játszani, hanem maguk írják az afrikai témájú drámákat. A cotonoui francia művelődési központban jöttek össze, s itt kezdtek hozzá a viszonylatukban mindenképpen forradalmi vállalkozáshoz.

A csoportot vezető Lazare Houetin javasolta azokat a témákat, amelyeket fel kellene dolgozni előadás végett. A témagazdagságban domináltak a hagyományos és a korszerű közötti ellentét ábrázolására irányuló törekvések, ez okozza a nemzedékek közötti ellentéteket.

A szabad színház jelleg éppen abban jut kifejezésre, hogy a színészek a darabbal való ismerkedésük közben elmondják róla véleményüket, szerepük játéka közben

együttal véleményt is nyilvánítanak róla. A színész és szerep szimbiózisából így létrejött rendkívüli őszinteség sokak számára meglepetést jelent. Mivel nem hivatásos színészekről van szó, a színpadi kifejezésformának egy olyan letisztult „deatralizált” változata jön létre, amely különös meggyőző erőt kap.

•

A NÉMET POLITIKUSOK, úgy látszik, nincsenek kibékülve az írókkal, s mintha ez valamiféle német betegség lenne — írja a *Die Zeit* cikkírója, aki szerint a politikusok igen ritkán nyilatkoznak a német irodalomról, de ezek a kalandozásaik is rendszerint igen szerencsétlenek. A cikkíró egyéven von Brentanóig nyúl vissza, megállapítva, hogy a sötét pontok egész láncolatát találjuk. Legutóbb Kiesinger folytatta ezt a hagyományt. Egyik sajtóértekezletén az egyetemista zavargásokról szólva megvádolta „a mai német irodalom ultrabalos pozícióját”. A lapok első oldalukon hozták a kijelentést, ezzel politikai súlyt adva neki. A kancellár szerint más országokban is vannak ugyan baloldali írók, de nem ilyen egyoldalú beállítottsággal. Nyilatkozatát azzal zárta, hogy tudja, most darázsfaszekbe dugta a kezét, azonban „ez sem tart vissza, hogy megállapítsam a tényt”.

A cikkíró gúnyosan kérdezi, vajon melyik íróra, melyik könyvre gondolt a kancellár, a sajtóértekezletről szóló jelentések ugyanis senkit sem neveznek meg konkrétan. A kérdés után maga sorol fel néhány nevet, akik esetleg számításba jöhetnek, akikről azonban mégsem állítható, hogy ultrabalosak, majd így folytatja:

Ah, vagy ezt nem gondolta olyan komolyan, ahogy én értelmezem? Talán inkább az egész irányzatra gondolt a kancellár, amely számára fatális? Nem tetszik neki az irányzat? Át kellene rendezni. Talán benne cseng ebben a panaszban az a mélyebb panasz is, hogy mi nem vagyunk építő jellegű, kereszténydemokrata párti, pozitív irodalom, amellyel azt tehetné, mint Ulbricht az ő szocialista realizmusával? Erre gondolt talán? . . .

Át kellene rendezni. A mi irodalmunk valóban nem államdicsérfő. Ebben igazan van. Irodalmunk szkeptikus, kritikai, ironikus egy hatalommal szemben, amelyet Németországban hagyományosan maradian gyakorolnak. Az én szememmel ez így fest: az irodalom ma mérsékelten baloldali, ahogy minket egy mérsékelten jobboldal kormányoz — ma még. Az ilyen feszültségek természetesek. Ez egyszerűen a szerepek játékában rejlik.

Amilyen határozott itt a cikkíró, olyan aggódo a következő mondatában: vajon nincs-e fenyegetés a kancellár szavaiban? . . .

•

A BAJOR IRODALOM története — nemrég jelent meg két kötetben, több mint nyolcszáz oldalon. Érdekes és az utóbbi időben nem egyedülálló jelenség, hogy egy országon belül egy kisebb közösség a saját irodalomtörténetét írja meg. Magától adódik most a kérdés, vajon miért volt szükség arra, hogy az egységes német irodalomtörténet mellett most a bajort is megírják. A könyv egyik ismeretője így ír erről: A bajor irodalom éppen abban mutat bizonyos tekintetben hasonlóságot a német—svájci irodalommal, hogy itt is kifejlődött a szóbeli irodalmi tradíció, ami egészen az újabb időkig eleven hajtásokat hozott. Az, hogy meg lehet kockáztatni a „bajor irodalom történetének” az általános, egyetemes német irodalomtörténettől való elválasztását, az eltérő történelmi fejleményekből következik. Mint Svájcnak, Bajorországnak is a korai időktől kezdve sajátos sorsa és történelme van. Évszázadokon keresztül ugyanattól az uralkodói háztól kormányozva, kevésbé szétforgácsolva, mint a többi német területek . . . mindez bizonyos állandóságot nyújtott az irodalmi tradíciónak is. Aztán a poroszok és a német

Dél közötti ellentét csak fokozta a bajorok nemzeti öntudatát és önállósági törekvését.

A kritika szerint ez a könyv újabb eleven példája a regionális önállóságra való ráeszmélésnek.

*

ÚJ, A KÖNYV és az olvasó kapcsolatát szorgalmazó kiadói vállalkozás indult el a lausanne-i Centre d'information et d'Art graphique házában. Egy új könyvsorozatról van szó, amelyet nemcsak a könyvkereskedésekben terjesztenek, de a klubesteken is. A sorozat címe: A hónap könyvei, s ebből arra lehet következtetni, hogy itt egy állandó, rendszeres ritmusú vállalkozásról van szó, ezt szavatolja többek között az is, hogy erős grafikai és lapkiadó vállalatok állnak mögötte.

A svájci lapok jelentős helyet szenteltek ennek a vállalkozásnak, ez pedig elsősorban azért van, mert egy határozott irodalmi célt kíván szolgálni. Szerkesztői, elsősorban Bertil Galland újságíró, szeretnék létrehozni a svájci írók kollekcióját (Collection d'auteurs suisses). Ezzel újabb lehetőséget fognak teremteni Svájc különböző nyelvtérségeinek irodalmi közeledéséhez. Hasonló célt szolgál a Bernben megjelenő Bibliothek der romanischen Schweiz című sorozat is.

Az új lausanne-i sorozathoz már készül a kiadási terv, a fordítók dolgoznak, és Robert Walser, Meinrad Inglin, Max Frisch, Dürrenmatt művei hamarosan megjelennek. Belátható időn belül összeállítják a svájci olasz és rätoromán írók kiadási tervét is. Az egyik cikkíró így fejezi be tudósítását: egy terv, melynek minősége elvitathatatlan, s amely hozzá fog járulni a svájci irodalom hagyományainak és jelenének a bizonyításához, ismeretek terjesztéséhez és elmélyítéséhez, az előítéletek ledöntéséhez s újabb kapcsolatok létrehozásához.

Nem hiszem, hogy magyarázni kellene, miért adtunk mi is helyet ennek a hírnek: a példa önmaga is elég beszédes.

*

DIETER WELLERSHOFF, az új realizmus, a „kölni iskola” teoretikusa nemrég újabb regényt jelentetett meg. A *Schattengrenze* igen nagy visszhangot váltott ki, az irodalomkritika kimerítően foglalkozott vele, párhuzamosan egy másik jelentős fiatal német író, Günter Herburger *Die Masse* című regényével.

Wellershoff néhány évvel ezelőtt leszögezte: „A lét univerzális modelljének helyébe, s általában ember- és világképzetek helyébe az érzékelhető, konkrét tapasztalati részlet lép, a mai hétköznapi élet egy meghatározott területe... Mivel az általános képzetek és fogalmak már nem uralkodnak, mindenütt előretör a konkrétum, helyenként bekövetkezik az érzékelhető részletek inflációja.”

Egyes kritikusok véleménye szerint Wellershoff újabb regényével szembekevert teoretikus önmagával, s a regényírónak szerencsére sikerült is felülkerekednie a teoretikuson. Ezt újabb nyilatkozataiban maga a szerző is beismerte. Kérdés persze, hogy akkor mi maradt a „kölni iskolából”? Adjunk igazat azoknak a kritikusoknak, akik szerint: a könyvek mindig fontosabbak, mint az iskolák és elméletek, azok a könyvek persze, amelyek kérlelhetetlenül kényszerítenek bennünket, hogy megszokottságunkból kilépjünk, tapasztalatainkat felülvizsgáljuk...

Herburger regénye, a *Die Masse* is a részletek kimerítő leírását adja, különösen szembetűnik ez — a kritika szerint — az utolsó fejezetben (egy bútorkiállítás leírása), az író a tárgyleírás eltúlzásával akarja kinyitni az olvasó szemét. „Akárhova nézünk, mondta egyszer, jégsekreányek, eszmék, autók, statisztikák, napalm-bombák, ideológiaiak halmozódnak...” Az utalás világos: az író figyelmeztetni akar arra a veszélyre, amit az anyagi bőség, az önmagába fulladó fogyasztói társadalom jelenthet. A kritikusok közül azonban többen nem egyeznek írói módszerével, úgy vélik, hogy az unalmat keltő, túlzásba vitt részletezéssel az író nem éri el célját. A válasz? „Nekünk nincs több időnk az esztétikára.” Már ez az egy mondat is

kifejezi a német fiatal értelmiség egy részének álláspontját az irodalommal és a valósággal kapcsolatban, noha, mint Wellershoff s mint Herburger könyve kapcsán is többen rámutatnak, az elméleti megfogalmazás és a gyakorlati megvalósítás között nincs meg mindig az összhang.

*

A SVÉD TANÜGYI hatóságok és ifjúsági szervezetek széles körű hadjáratot indítottak a kábítószeres élvezete ellen. Különböző anketók útján ugyanis megállapították, hogy az ifjúság igen nagy számban élvezi a kábítószereseket, s ez alól a diákifjúság sem kivétel. Érthető, hogy ez a helyzet igencsak nyugtalanította a hatóságokat.

Ezért már a helyzet kivizsgálásakor is folytatták a felvilágosító munkát az ifjúság és a szülők körében. Egy füzetet is kiadtak, amelyben vegyészek, orvosok, pszichológusok hívták fel a figyelmet a kábítószeres élvezetének káros következményeire, ezt az információt rövid tévéfilmek egészítették ki, a tanítók és tanárok számára előkészítő tanfolyamokat szerveztek: hogyan kell a kérdést a tananyag keretében tárgyalni? Az iskolák ezenkívül egy filmet is kaptak, amely nem oktató jellegű, inkább az a célja, hogy vitára serkentsen.

Legújabbán a kormány egy szakemberekből álló bizottságot nevezett ki, ennek a célja, hogy egy nagyszabású akciót készítsen elő: a fiatalokat a lehető legalaposabban világosítsa fel a kábítószeres élvezetének káros következményeiről, s így tegye őket immunissá velük szemben. Ebbe a munkába bevonják az ifjúsági szervezeteket és klubokat is.

A civilizált, a jóléti társadalomnak ez a rákfenéje borzalmas pusztításokat végez az ifjúság körében is, óriási a veszély s a felelősség is. Vajon milyen eredménnyel járnak majd a svéd kormány rendkívüli intézkedései? . . . — vetődik fel a kérdés, s mondani sem kell, a válasz nemcsak az ő számukra érdekes. Ugyanis az európai országok közül a svédek a fejlődés tekintetében a legtovább jutottak, mások számára tehát fontos a tanulság: talán megelőzhetik azt, amit a svédek gyógyítani kénytelenek.

*

KIÉ NJEGOŠ? — Bármennyire hihetetlenül hangzik, de erről tárgyalt a szövetségi alkotmányvédő bíróság is. Valószínűleg ez az első eset, hogy egy klasszikus költő nemzeti hovatartozásáról, ennek az eldöntéséről folytatnak nálunk bírósági tárgyalást. De ha hihetetlen is, megtörtént.

A Matica srpska és a Srpska književna zadruga kiadásában megjelent *Srpska književnost u 100 knjiga* c. sorozat a szerb költők közé sorolja Petar Petrović Njegošt. Noha a sorozat mintegy tíz éve jelent meg, s azóta többen méltatták, állítólag senki sem kifogásolta Njegoš ilyen minősítését. Nemrég azonban — most készül a sorozat második kiadása — Crna Gorából tiltakozás érkezett. A bírósághoz intézett beadványban úgy vélik, azzal, hogy Njegošt szerb költőnek nyilvánítják, valójában tagadják a Crna Gora-i irodalmat és a Crna Gora-i nemzet létezését.

Érdekes, amit ebből az alkalmából Živan Milisavac, a sorozat főszerkesztője egyik napilapunk munkatársának mondott. Többek között leszögezte, hogy Njegoš Marko Miljanov és Stjepan Mitrov Ljubiša munkásságukkal világosan állást foglaltak a szerb irodalomért. Senki sem tagadja őket mint Crna Gora-i írókat, és senki sem akarja őket elvenni Crna Gorától. Semmi ok sincs arra, hogy Njegošra ne mint crnogoracra tekintsünk, noha a tudomány még nem tisztázta, ki a Crna Gora-i és ki a szerb író. Eddig azt tartották, hogy a szerb és a Crna Gora-i irodalom egy egész, s ha nem így van, ezt az irodalomtörténészeknek kell megvilágítani.

*

A KÉTNYELVÜSÉGRŐL és az anyanyelvhasználatról egyre több szó esik nálunk mostanában. A vele kapcsolatos kérdések tárgyalását időszerűvé teszi, hogy közéletünkben és iskoláinkban is mind kifejezettebben érvényesül az anyanyelvi nyelvhasználat elve. Több negatív, károsnak minősített jelenség is a mellett szól, hogy napirenden tartzuk a kérdést.

Már ezért is figyelmet érdemel, ha hasonló kérdésről más országban jelenik meg véleményt kifejező írás. Legutóbb az *Előrében*, a romániai magyarok napilapjában olvashattuk Márton Gyula egyetemi tanár A nyelvi hatás-kölcsönhatás és a kétnyelvűség című cikkét. Ebből idézünk néhány gondolatot:

„A nyelvi hatás-kölcsönhatás kutatásának eredményessége feltételezi a kétnyelvűség (bilingvizmus) tanulmányozását is, mivel a hatás igen gyakran kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában megy végbe.”

„Kétnyelvűnek általában azt az egyént tekintjük, aki anyanyelve mellett egy másik nyelvet is ismer. Egyesek szerint elegendő egy másik nyelv ismerete, mások azonban hangsúlyozzák, hogy valóban csak az tekinthető kétnyelvűnek, aki a második nyelvet éppen olyan jól ismeri, mint anyanyelvét, gyakran használja is a társadalmi érintkezésben (nemcsak olvas a segítségével), sőt az illető nyelven is gondolkodik, tehát nem anyanyelve segítségével formálja meg a mondanivalóját (és fordítja le), hanem egyenesen a második nyelven.”

„... A kétnyelvűség tanulmányozása fontosságának azonban ez csak egyik oka. Kutatását indokolja az is, hogy napjainkban az emberek jelentős hányada kétnyelvű. A földkerekség számos részén kétnyelvű az egész lakosság, vagy a lakosság jelentős része...”

„Egyesek úgy vélik, hogy a kétnyelvűség veszélyezteti az anyanyelv épségét, gondozott, minden szempontból kifogástalan használatát. Ilyesméről szó sincs. Mindössze az fontos, hogy a gyerek alaposan sajátítsa el anyanyelvét szóban és írásban egyaránt, tegyen szert az iskolai oktatás folyamán megfelelő nyelvi műveltségre, olvasson minél több szép- és szakirodalmat később is, forgassa a szótárakat...”

•

HERCEGSZÁNTÓRÓL, azaz az ottani délszlávokról közöl írást a *Kiskunság* utóda, a Kecskeméten megjelenő *Forrás* márciusi, első száma. „Hercegszántónak ma 3500 lakosa van — írja —, ennek 40 százaléka horvát és sokác. Az utóbbiak szoros kapcsolatot tartanak fenn a Jugoszláviában lévő Béreg községgel, szinte minden családnak van ott rokona. Ugyanis a sokác legény nemrég még csak sokác leányt vett el, még szerbvel sem házasodott össze. Ha saját falujában vagy a környéken nem akadt hozzáillő, messze földre is elment menyasszonyért. Ma már összeházasodnak magyar vagy német leánnyal is, sőt már a vagyont sem igen nézik, lévén mindenki termelőszövetkezeti tag.”

Érdekes az alábbi megállapítás is: „Dr. Jankó János azt írja, hogy a töröktől kergetve jöttek a bunyevácok, a sokácok. Szántóvára a sokácok telepedtek le az akkor pusztá faluba, ahonnan ugyancsak a törökök pusztították ki a magyar lakosságot. A kánaán gazdaságú földre aztán visszazárlingóztak a magyarok is. »1894-ben Szántován már sok a magyar család, de az öreg sokácok emlékeznek még arra az időre, mikor itt magyarok nem voltak« — írja Jankó János.”

A hercegszántói képet egészíti ki a következő adalék is: „Minden falunak megvan a maga krónikása, Hercegszántón is megtaláltam Bognár József tanár személyében. Bemutatkozásakor hangsúlyozta, hogy ő a magyar iskolában igazgatóhelyettes. Itt ezt meg kell szokni: délszláv iskola, magyar iskola. Érdekes a tanulók aránya. A magyar iskolában 293 gyerek tanul, a délszláv iskolában 95, noha a falu lakosságának 40 százaléka délszláv, s náluk sincs kevesebb gyerek. Ez már a vegyes házasságok eredménye, vagy az egyes délszláv családok tudatosan inkább magyar iskolába íratják gyermeküket? Erre nem kaptam választ, s azt sem

állíthatnám, hogy a továbbtanulás érdekében történik így. Az igazság az, hogy a hercegszántói fiatalok közül kevés választja a gimnáziumot, de még a szakközépiskolát is, inkább ipari tanuló lesz.”

A cikk ezután a falu gazdasági és kulturális körülményeivel foglalkozik, majd végül megállapítja: „Szomorú kulturális kép a magyar Bácska gazdag falujában. Nem vizsgálatásul, de hadd mondjam el, hogy legutóbb a gyöngyösi könyvtárban végzett vizsgálódásaim során pontosan ez volt a kép ott is. A tsz-tagok igen kis százalékát találtam az olvasók között, azok sem olvastak szakkönyvet, csak Jókait. De hát mindez természetes számunkra, akik láttuk a termelőségvetkezeti paraszt-ság erőfeszítéseit, alkotó munkáját. Most jutottak el az anyagi biztonsághoz, egy részük felépítette és berendezte már az új házat is. A következő lépés: felkelteni a kulturális igényeket, tartalommal tölteni meg a szabad napokat.”

*

HID IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TARSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT. — 1969. APRILIS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ
VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD,
VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADOORAK:
MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös
FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETESKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A
HID NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—,
FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE
EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY
ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A
FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON

gerold lászló

**HATVAN
MAGYAR-
TANÁR**

(Művelődés-szociográfiai pillanatfelvétel)

GEROLD LÁSZLÓ

hatvan
magyartanár

(Művelődés-szociográfiai pillanattfelvétel)

Ennyinek küldtem körlevet (1.) és kérdőívet (2.) a mintegy százötven magyartanár közül, ahány Vajdaság elemei, illetve különböző középiskoláiban dolgozik. A 46 községben élő 60 magyar szakos pedagógus közül huszonnéggyel — 17 községből — kerültem kapcsolatba. Ennyien voltak ugyanis hajlandók a szociográfus lencséje elé állni, s ezért mondanám tabló helyett csak pillanatfelvételnak a róluk készített írást. Hogy a címben mégis mindannyiukra hivatkoztam, annak egyetlen magyarázata: a hallgatás, az érdektelenség is egyféle magatartás, amelyet nem hagyhattam figyelmen kívül.

A kérdőív minden kérdésére tizenkilencen, első részére pedig ezenfelül még ketten válaszoltak. Ezek és még egy magyar szakos levélben közölték, hogy inkább beszélgetni szeretnének a felvetett kérdéscsoportokról. Összesen tizennégy tanárral, előadóval találkoztam személyesen, beszélgettem, köztük két olyannal is, akik semmilyen formában sem válaszoltak a kérdőívre vagy a levélre.

Szándékom: a pangó, aggasztó kulturális állapotok, a művészetek és a közönség — eltávolodó — kapcsolatának oksági vizsgálata. Az egymásra hatás igen bonyolult és sokágú, de benne mindennél nagyobb szerep és feladat jut a magyar szakosoknak, mert munkakörük és kétirányú kapcsolatuk révén mintegy közvetítők, mind a művészetekhez, mind a közönséghez szoros szálak fűzik őket. Ezért választottam művelődés-szociográfiai nyomozásom tárgyául a magyartanárokat, s kísérem meg felvázolni szellemi természetrajzukat és lelki világukat, úgy, hogy egymást kölcsönösen kiegészítve jelenjen meg előttünk az egyén és a háttér, az egyéni és a társadalmi valóság. A két részre osztott kérdőív 50 kérdésére várt az indikátor szerepe, hogy felfedje a való helyzetet, az esetleges elváltozások rejtett indítékait. A japán Rasomon-történet mintájára arra kértem a magyartanárokat, hogy ugyanazt mondják el mindannyian: valljanak önmagukról, érdeklődési körükről, ízlésükről, munkájukról, munkakörülményeiről, a vajdasági kultúráról, ehhez való viszonyulásukról, valamint környezetükről, az értelmiség, a községi vezetők viszonyáról a művelődéshez, a magyar szakosokhoz.

Még előljáróban hangsúlyoznám, hogy írásomat a jóindulat, a segítő szándék hívta életre. Ellenkezőjét az egyes jelenségek elmarasztalása, a keményebb, bíráló szavak sem igazolhatják, mert épp a kérdésekre érkezett válaszok, amelyeket minden változtatás nélkül, a tévedéseket sem javítva, vettem át, a levélrészletek — amelyek, mivel magyarázó-kiegészítő jellegűek, nem minősíthetők magán-termesztűeknek —, a hitelesen lejegyzett beszélgetések, vallomások — amelyek mind a tárgyiasnak, a valóság műfajának nevezett szociográfia eszközei, kéllékei — önmagukban bizonyítanak jót és rosszat, mindennél félreérthetlenebbül — igazabbul.

Célom: ráébreszteni és ösztönözni, s ezért külön köszönöm a válaszadó, beszélgetésekre is hajlandó magyartanárok készséges, önmagukat sem kímélő, sem szépítő, őszinte segítségét.

1.

MIT JELENT KÖZSÉGÉBEN MAGYARTANÁRNAK LENNI?

A magyartanárnak az iskolán kívül jelentős szerepe van a falu kulturális életében. A kultúr csoportban a drámai csoport, a szavalókórus vezetője, a helyi moziműsort meghatározó bizottság tagja, minden ünnepi akadémia egyik szervezője, a helyi könyvtár kibővítésére szánt könyvek vásárlásának tanácsadója stb.

A községben nem jelent különösebb kitüntetést magyartanárnak lenni. Ugyanis sem a magyar, sem a más szakos tanárokat nem értékeli.

Dolgozni távoli célokért.

Erre a kérdésre nem óhajtok felelni, a „tanügyből” való távozásom a felelet.

Megtartani heti 19 órát.

Munkát látástól vakulásig. Bővebben élő szóban.

Íródiáknak, fordítógépnek lenni.

A magyar nyelv, az irodalom tanárainak azt hiszem kötelessége nemcsak az iskolában, hanem a községben is vezető szerepet játszaniok a kulturális élet irányításában. Ezt én is szem előtt tartom, sajnos egy ember nehezen ér el eredményeket, különösen akkor, ha érzi, hogy magára marad. A nagy sötétségben egy-egy fáklya nem elég.

Azt, amit tanítónak lenni, gyűlölik és lenézik, bármit is tesz, csak egy naplopó, megvesztegethető alakot látnak benne, akikkel mindig baj van. Az egyik helyi „nagyfő” szerint: „A plébánossal és tanítókkal mindig baj van”.

Egy kicsit azt is: „Neve dolgozz és ne láss bért!”, egy kicsit a nemzeti egyenjogúság megvalósításának harcosát, egy kicsit a mai írók ismertetőjének lenni, de mindenekelőtt azt jelenti, hogy olyan embernek kell lennie, aki szükségletté tudja tenni tanulói számára az olvasást, olyan szükségletté, amit akkor is érez a diák, ha például a gimnázium elvégzése után akár matematikára iratkozik. Tehát nem álom-könnyű foglalkozás.

A „nép napszámosa”.

Lap- és könyvterjesztőt, rendezőt az iskolai ünnepélyeken, zsűritagot a vetélkedőkön, munkatársat a színházi közönség szervezésében, iskolai könyvtárost, példás életű pedagógust, sokoldalú műveltséggel rendelkező m i n d e n e s t.

Kissé furcsa kérdés, ezt ki kellene próbálni, mindenestre azt, hogy az ember egy kis túlzással m e g s z á l l o t (egy t-vel) prófétája legyen hivatásának, mert egyébként jobb, ha átadja helyét másnak, aki erre képes, mert különben többet árt, mint használ.

Nem nagy örömet. (Az iskolánk kétnyelvű, és ebben a kétnyelvűségben olyan „csúcsokat” értünk, hogy a naplóban a beírások lassan már csak egynyelvűek lesznek, s a gyűléseken is csak szerbhorvátul beszélünk, mert hát ez így illik.)

Nálunk sok magyartanár van. Az új nemzedékekkel megszerettetni anyanyelvét és az irodalmat.

Azt, amit mindenütt: kitartó, önfeláldozó, lelkiismeretes munkát.

Községe válogatja. Néhol missziót, néhol csupán keserűséget.

Olyan tanárnak lenni, aki legtöbbet dolgozik, s eredményt alig tud felmutatni, hiszen a nyelv és a helyesírás nem tudás, hanem készség. Szép és nemes foglalkozás, hivatás, ahol a lelkiismeret sokszor fontosabb mint a tudás. Akire nagyon sok feladat vár, s ennek csak egytizedét tudja megvalósítani élete folyamán.

Minden nívón tanítani, gyerekeket, felnőtteket, meg aki az alkalmi szövegeket írja a helyi politikusoknak — ezt jelenti.

Jól vagyok a könyvtárossal, és megkért hogy segítsek könyveket vásárolni. Tagja vagyok egy papíron létező kulturális bizottságnak és egy régiesen dolgozó színházi bizottságnak.

Elvárja a község, hogy te legyél, aki megváltod, aztán ha próbálkozol valamivel, gyorsan kedved szegik az „objektív” körülmények.

Egy gépirónő a városházán több, semmint egy magyar szakos tanár. Nem kérdez minket senki, az egyvilágon senki se.

A magyartanárnak óriási szerepe van az iskolai kollégiumban is, meg a gyerekek között is. Feladata, hogy összefogja a szétfutó szálakat. Ehhez óriási energia kell, számos kellemetlenséggel jár, s mégsem kapjuk meg azt az elismerést, amely megilletne; nem ismerik el automatikusan sajátos szerepünket. Harcolni kell érte és ilyenkor a kollégáknak úgy tűnik, hogy dominálni akarunk, pedig végső soron mindent a gyerekekért teszünk.

2.

EGY „KÍVÜLÁLLÓ” VÉLEMÉNYE

Majd két évtizede foglalkozik pedagógusképzéssel. Több évig élt falun, ismeri a körülményeket, az embereket, a magyartanárokat.

— Milyen emberek a magyar szakos tanárok? — Túl korán megalkuszunk a környezettel, elvesznek, igénytelenné válnak, ami a szellemi javakat illeti. Ezért természetesen nemcsak ők a felelősek, de ha figyelembe vesszük, hogy ma már a kommunikációs lehetőségek határtalanok, hogy a könyvet minden tanyára elviszi a posta, akkor mégiscsak azt mondhatjuk: az igényeken múlik, belesimulnak-e abba az életformába, amelyet az „objektív” vidéki tényezők jelentenek körülöttük (álmos, tespedt falu, tunya, irigy és pletykázó társaságok). Nem sorsszerűen kötelező az „akklimatizáció”. Egy nagyon fontos momentumot mégsem szabad elfelejteni: a falusi pedagógus a társadalmi ranglétra aljára került. Valaha egy tanár, egy tanító volt valaki. Az újonnan előállt helyzetnek egyik kiváltója, hogy a társadalom nem adta meg azt az elismerést a tanügyben dolgozóknak, ami föltétlenül megilletné őket. Azzal, hogy jövedelmük igen alacsony, kihúzták alóluk a talajt, az értelmiség proletariátusa lettek. Ezzel magyarázható az is, hogy a tanítóság ma a régi falusi intelligencia levettközött manírjait tanulta el, beleolvad környezetébe, ha nem — megszökik. Nem lehet feledni viszont, hogy rettenetes űrt kellett betölteniök, 45 után itt alig volt diplomás tanár, emellett pedig sokáig, még az utóbbi években is, pedagógusi pályára sokszor a máshová alkalmatlanok kerültek. Talán ezért rekednek meg a reprodukálás fokán és hiányzik belőlük a kreatív erő. A helyzet mégis érezhetően javult, 20 év alatt hatalmasat léptünk előre. Még nagyobbat léphetnénk, de tanárainkat állandóan injekciózni kell, mert akik igyekeznek függetlenek lenni környezetüktől, náluk is felfedezhető a kisebbséggel párosuló maradi ízlés. Hiányzik egy szervezet, amely összetartaná a magukra maradt, s könnyen elvesző pedagógusokat. Talán egy pedagógiai folyóirat lenne erre a leghivatottabb. Ez óvhatná meg, hogy a világtól való elzárkózás a gondolkozástól is elzárja őket.

3.

VALLOMÁSOK, RIPORTOK, INTERJÚK, LEVELEK — SORSOK

„Minden nívón tanítani, gyerekeket, felnőtteket, meg aki az alkalmi szövegeket írja a helyi politikusoknak — ezt jelenti magyartanárnak lenni.”

— Gyűjön, keresi egy legíny!

— Ah, bocsánat, maga az, ne haragudjon, csak addig várjon kint, míg rendet teszek, most bújtam ki az ágyból.

Várok. Tarkára mintázott folyosó, az ajtó mellett konyhaszekrény könyvekkel, folyóiratokkal. Köztük: *A magyar parasztság története meg az Irodalom-történeti Közlemények* néhány száma. Tudom róla, hogy a tanyavilágból került ebbe a faluba. Mindössze két éve dolgozik, közben tanul is, havi nyolcvanezret keres. S azt írta: „rövid munkám alatt, úgy érzem érdekes tapasztalatokat szereztem a helység kulturális életével kapcsolatban... esetleg beépíthető egy teljesebb, összetettebb képbe... magam is érdekesnek tartanék egy beszélgetést... várom.”

— Ne haragudjon, hogy a folyosón álldogált, ilyen az albérlet...

— Hogy érzi magát n?

— Jól, jobb, mint a tanyavilágban, ez mégis falu. Csak zavar, hogy az emberekben még mindig él a rendi, a kaszti felfogás, sarkított a véleményük, hajlítani, tanítani, nevelni, szoktatni kell őket. El vannak ájulva, ha meglátnak: miniszoknyám csak nekem van, divatosan öltözök, kisasszonyoznak. De ez nem akadály, tudni kell csak velük bánni, közeledni hozzájuk. Őzletlenség láttán megváltoznak, megnyílnak. Behívnak, s a legintimebb gondjukat-bajukat is elmondják, meggyónnak. Érzik, hogyha hozzájuk közelednek, mesterséges, erőltetett-e vagy őszinte, érdeklődő-e ez a közeledés. Még irodalmi rendezvényekre is eljárnak, ha nem felülről kezelik őket. Egyszer Petőfiről, egyszer meg Dürrenmattról tartottam előadást. Nem, nem, ez túl komolykodó, fellengzős: csak beszéltem nekik. Ilyenkor nem a tudományosság a célom, hanem a közönség

figyelmének a tárgyhoz, az író mondanivalójához való odaláncolása. Ilyenkor eltűnik az emberek szorongásérzete, azt hiszik, hogy az ő mércéjükkel mérik az irodalmat, pedig dehogy. Nagyon tetszett nekik a közvetlenség, a spontanéitás. El voltak ájulva. Elvem: spontán, ösztönös kapcsolatot teremteni az irodalommal. Nekem nem könyv az, amelyik nem ököllel vág fejbe... Mindkét irodalmi esten voltak vagy hatvanan-hatvanan... A kollégák? felőrlődnek a családi problémákban, házat építenek, rengeteg munkát vállalnak, kell a pénz, még újságot olvasni sincs idejük... Mit csinálók, ha nem vagyok az iskolában? Olvasok, sokat, Dürrenmattot eredetiben, meg oroszul olvasok, lengyelül szeretnék megtanulni, vizsgázni kellene az egyetemen is... Rendezni szeretnék a helyi amatőröknek. Mit szól, tetszene nekik egy Lorca?... Színházba? Itt még egyszer sem voltam, blőd komédiákat hoznak csak, ez nem érdekel. Pedig tudom, hogy illene elmennem, ha nem is csak azért, amiért az egyik kolléganőm mondja: ki nézi őket, ha nem mi... Mit szeretek? Szeretek tanítani. A múltkor is az egyik lurkó kihoz egy almát az asztalomra, a boltban vették, nekem... Elmennék-e innen? Igen, csak nem mindjárt.

- „Íródiáknak, fordítógépnek lenni.”

Részletek a levélből:

- Vásárolja-e a *Hidat* és az *Új Symposiont*?
 - Nem.
 - Véleménye a hazai magyar tv adásairól, s külön a *Körképről*?
 - Lehetne jobb is — az első magyar tv-adás különösen tetszett, a 2., 3. már kevésbé, azóta nem is nézem.
 - Milyennek tartja a helyi moziműsort, kiktől függ és van-e beleszólása ennek alakításába?
 - Nem érdekel.
 - Véleménye a Szabadkai Népszínházról, ennek műsoráról?
 - A színjátszásuk nehézkes, szövegmondásuk förtelmes. Eleinte látogattam az előadásokat, de már régóta feléjük sem nézek.
 - Milyen szerepe van községe kulturális életében?
 - Semmilyen.
 - Mit tesz ennek fellendítéséért?
 - Semmit.
 - ... milyen a község lakóinak viszonya a művelődéshez és mennyiben változott ez a viszony az utóbbi években?
 - Passzív vezetés, szervezés után csakis passzív lehet a magatartás is.
 - Milyen a községi vezetők viszonya a művelődéshez?
 - Gondolom, kampányszerű.
 - Min múlik a művészetek és a közönség viszonya helységében?
 - Szervezésen.
- Ezek a válaszok leptek meg a legkellemetlenebbül. Tudtam, tehetséges, sőt átlagon felüli érdeklődésű emberről van szó. Kutató lélek, nyelvész-ambíciókkal. Mi van vele? Mi rejtőzik a válasza mögött?
- Mindig fizikát akartam tanulni. Egy évig voltam is az egyetemen, abba kellett hagyni, nem volt lehetőségem a továbbtanulásra. Ígértek tartományi megjárású ösztöndíjat is, nem lett belőle semmi. Itt titkári állást hirdettek, dolgozni kellett, megpályáztam. A tantestület felülről kezelte, lenézett. Ennek ellenére minden társadalmi tevékenységből kivettem a részem, — gondoltam az iskola

titkárának mindenütt ott kell lennie, mindenhez értenie kell. Váratlanul ösztöndíjat ígértek, de csak magyar szakra. Elfogadtam. (Kiváló eredménnyel diplomált.) Már pedagógiával is felruházott emberként kerültem vissza. Igazgatóhelyettes voltam, de továbbra is titkári munkát végeztem, néha helyettesítettem. Nem ezért tanultam. Tanítani akartam, már képesítesem is volt. Átvettem a magyart... Ha a gyűléseken valaki nem támogatja az elhangzó nagy szavakat, az ilyen kisebbségben marad; én meg ezenkívül hangadó is voltam. Olyan idők járták éppen, amikor a kommunák önállósága volt a belpolitikai irány. Nálunk is terveztek; milyen jó lesz, önállóak leszünk, még külfölddel is kereskedünk majd. Azt mondtam: kicsik vagyunk mi ilyesmire. Reakciónak mondtak, mellőztek. Visszavonultam. Bezárult a világ körülöttem, még próbáltam volna ugyan folytatni az elkezdett lépéseket, de magamra maradtam; láttam, egyedül az ember nem ér semmit sem. Maradtak a diákok, velük foglalkoztam. Meg halotti búcsúztatókat és ünnepi szónoklatokat írtam a helyi vezetőknek. Még meg se köszönték... Hívtak az egyetemre. Itt irigykedtek, s ezért rossz válasz, rossz jellemzés ment rólam. Aztán úgy gondoltam, az embernek mégis mindegy, hogy mit csinál, csak dolgozzon valamit. Újságot, folyóiratot terjesztettem. Így vezettem le főleg energiámat. Majd váratlanul újabb lehetőség bukkant fel: külföldi továbbképzés. De kis falu vagyunk, az emberek ismerik egymást, minden lépésedet számon tartják. Ismét megfúrtak... Majd házat építettem, a szülők is segítettek, akárcsak a kollégáknak vagy az igazgatónak. Csak engem jelentettek föl. Azt hittem, valamelyik szülő, mert szigorú vagyok. Megtudtam — nem szülő volt. Furcsák a törvények, ha lopok, valakit megütök — bűn, de ha valakinek a lelki világát törlik össze — az nem bűn, azt szabad. Végképp elhatároztam: menni, menni, menni innen. Nem mehettem, nem kaptam volna lakást, maradtam, most meg már lehet, hogy nem is kellek többé sehol. De azóta javult is a helyzet, normalizálódott, más emberek vannak körülöttem, szót értünk: nyíltan, őszintén megmondunk mindent egymásnak, s nem taposnak le gőzhenger módjára. Ez a humánus szocialista bánásmód. Újra kezdek magamra találni. Disszertációt írtam, doktorálni szeretnék. Csak még anyagilag nem válhatom ezt az áldozatot, külföldre kellene utazni. Segítséget kértem, de eddig még — nem kaphattam. Majd... Múzeumot is szeretnék csinálni, de eddig csak a gyerekek segítettek. Képtárat, fiatalok művésztelepét akartam létesíteni, még a csurgóiak előtt, nem sikerült... Halva születik itt minden ötlet. A magyartanárt csak lexikonnak tekintik a kollégák. Nincs bennük tűz, érdeklődés. Pedig minden csak a szervezésen, összefogáson múlik. A kultúregyesület is csak papíron létezik, gyér munkát végez. A falusi pletyka, az irigykedés mindent megöl. Aki még érzi, hogy tenni kellene valamit, visszahúzódik, magának tesz, magával törődik. Kisebb csoportokba tömörülnek az emberek, magánlakásokba húzódik vissza a kulturális élet. De van olyan tanító is, aki végzése óta egyetlen könyvet sem olvasott. S ha valaki valamit akar, kimarja a csorda. Örülök, hogy úgy élek, ahogy élek. A tanteremben aztán elfelejttem minden bajomat. Majd tíz éve dolgozom, de ma is két-három órát vesz igénybe egy-egy felkészülésem. Megéri. Diákjaim nemrég kilenc iskola vetélkedésén a legjobbak voltak...

— ...mi az irodalom szerepe ma?

— Hogy foglalkozzék a társadalmi kérdésekkel, ne elrugaszkodott, elvont elménckedés legyen, hanem a mindennapi ember mindennapi gondjának, bajának, vívódásainak tükrözője, segítője.

— Kívánja-e, hogy a... kérdésekről élőszóval is beszéljünk?

— Nemigen mondhatnék többet, esetleg keserűbben.

Elmondta.

Levele záradéka: Érdekelne hányan válaszolnak... Talán 10 évvel ezelőtt magam is szétküldtem tizenvalahány kérdőívet egy tanulmányhoz, de egyre sen kaptam választ.

„Tagja vagyok egy papíron létező kulturális bizottságnak...”

— Hatvanötben kerültem ide. Szavalóversenyt rendeztünk, szép számmal jelentkeztek a diákok, színvonalasnak ígérkezett a döntő. Alkalmi beszédet állítottam össze, és több mint száz meghívót küldtünk szét. A meghívottak — községi vezetők, társadalmi munkások, értelmiségiek — közül senki sem jött el. Így kezdődött. S a folytatás sem volt külön, biztatóbb. Az alkalmi akadémiaakra azóta sem jön el más, csak a kollégák a tantestületből. De ha szólnuk valamit, ha kiállunk valaki mellett, aki joggal szavát emeli a kultúra pangása ellen, azonnal ránk szólnak, „rendreutasítanak”. Most már csak a szigorúan szakmai vonatkozású megjegyzésekre korlátozódik ténykedésünk. A feliratok helyesírását ellenőrizzük, javítjuk, s a helyi közösség keretein belül egy, csak egy papíron létező kulturális bizottság tagjai vagyunk. A kulturális élet pénzen, szervezésen és lelkesedésen múlik. Nálunk lassan már egyikből sem lesz.

„Dolgozni távoli célokért.”

— Mit értesz távoli célokon?

— Azt, hogy csak a jövőben kamatozik a munkám. Most csupán tanítgatok, gyomlálgatom a helyesírási hibákat; a nyelvápolás is ilyen távoli cél.

— Milyen szereped van a kulturális életben?

— Nem nagy. Iskolai keretben, ha felkérnek, szervezek valamit. Úgy tartom, nem kell könyökölni. Kívánatos volna-e valamit tenni vagy nem, nem is tudom. De tény, hogy kevés hasznomat látják. Esetleg eljárók egy-egy előadásra a falusi könyvtárba.

Egy hang a tanári másik végéből:

— Gyerekek, mikor lesz az a virágkiállítás?

— Virágkiállítás? Na, látod, ezt sem én szervezem.

— Főiskolás korodban minden megmozdulásban, vitában benne voltál, mi lett veled? Kitégtél?

— Főiskolás szemmel mások voltak az elképzeléseink: mások, mint itt. Tudtommal, amióta itt vagyok, még sem a Szocialista Szövetségben, sem a pártalapszervezetben nem vették fel napirendre a község kulturális helyzetét, életét. Itt minden ahogy sikerül, úgy puffan. A községi vezetők érthetően gazdasági, pénzügyi dolgokkal vannak elfoglalva. — Te, mennyiben akard feltüntetni a nevedet? Nem? Akkor megmondom: a helyi vezetők nem értenek a kulturális kérdésekhez, s ezért nem is értékelik a kultúrát. Esetleg, ha létezne egy felsőbb utasítás, akkor törődnének ezzel is. A politikusok a számok bővületében élnek. A kultúra szempontjából általában válságos időket élünk. Talán ez az erőgyűjtés időszaka? A szükségletek ma még más irányúak?

Az utolsó mondatot már az iskola előtt mondta, elbúcsúzott, moziba sietett a gyerekekkel. Hosszan néztem utána: barátságosan, kedélyesen beszélgetett a mellette rohanó kisdiakokkal. Szeretik. Valódi, s azt hiszem, nagyon jó pedagógus. De elég-e ez, amikor bevallása szerint „nagyon ritkán” vásárol vajdasági

könyvet, „hézagos ismeretei” vannak csak arról az irodalomról, amely itt születik, ha ízlése, kora ellenére, meglepően öreguras: „általában a klasszikusok a kedvenceim, a mai moderneket nem olvasom”. Ha a falu társadalmi életében csupán névleges funkciója — egy körzet Szocialista Szövetségének titkára — révén van „szerepe”? Elég-e, ha saját bevallása szerint érdeklődése sokrétű, ha szereti a pedagógiát, ha becsületesen végzi a munkáját, ha Bach, Vivaldi, Haydn, Beethoven a kedvencei?

Vagy nemcsak ő a hibás, mert magába zárkózott, mert félreáll?

Levelét így zárja:

— Abban a reményben jegyeztem le röviden válaszaimat, véleményemet, hogy egy kicsit hasznára lehetek annak az ügynek, amelynek mindketten szolgái vagyunk — a vajdasági magyarság kulturális felemelkedésének.

„Elvárja a község, hogy te legyél, aki megváltod.”

— Próbálkoztam az Ifjúsági Szövetség keretein belül, az eredmény — nulla. A faluban főleg csak utazó középiskolások vannak. Ezeknek túl kevés a szabad idejük. Talán nyáron lehetne dolgozni velük, akkor a diákok többsége itthon van, de ilyenkor meg én utazom haza. Nem szívesen járnak a fiatalok az ifjúsági otthonba, állandóan összetűznek, hadakoznak a magyarok és a szerbek. Gondoltam arra, talán a népegyetemen kellene irodalmi előadásokat szervezni, mondjuk összehasonlító irodalomról, így is közelebb lehetne hozni egymáshoz a két népet. Meg a vajdasági irodalomról is kellene beszélni az embereknek. Erre Borit szeretnénk megkérni. Pénz is lenne ilyesmire, így ígérték utoljára. Gondoltam már irodalmi vetélkedők rendezésére is. Ez vonzó és igen tartalmas lehet... Mit csinálók különben? Gyűlésekre járok, sokszor gyűlésezünk a tanterületben, évente tízszer moziba megyek, ennyiszor vetítenek jó filmet, sokat olvasok és még többet javítom a dolgozatokat, az iskolai és házi füzeteket... Az értelmiség? Tévéznek, autózik. Nem olvasnak. Amikor idejöttem, megrökönyödve kérdezte az egyik kollégánál: — Te járatod a *Symposiont*? Nálunk minden *Symposion*-könyv megvolt a könyvtárban, de senki sem olvasta őket. — Mit mondhattam neki, hallgattam. Utoljára a *Helikon Világirodalmi Figyelő* strukturalizmusról készült számát olvastam. A gyerekeket is, a helyesírás mellett, főleg az olvasásra szeretném ránevelni. Csak kevés könyve van az iskolának. Mindössze 450 kötet. Nagyon kevés. Pénzt meg alig kapunk újabbak vásárlására. A múltkor minden könyvre tervezett pénzt elköltöttem magyar művek vásárlására. Letámadtak, még nacionalista is voltam, pedig több a magyar, nekik kevesebb könyvük van az iskolakönyvtárban. Ezen a lehetetlen helyzetben szerettem volna változtatni. Nem izgat, ha utána szavalnak is a kollégák.

„Munkát látástól vakulásig. Bővebben élőszóban.”

— Mondja el legkellemesebb és legkellemetlenebb emberi élményét abban a környezetben, ahol él.

— A legkellemesebb a gyerekekhez fűződik. Tőlük kapja a magyartanár a legőszintébb, legszponatánabb elismerést. Ha például a továbbtanulók rászorulnak valamire, mindig felkeresnek. Tudják, hogy segíték rajtuk, könyvet szerzek, szemináriumi vagy diplomadolgozatot nézek át, javítok. Ilyenkor nem bánom meg, hogy tanár lettem, megint erre a pályára mennék. Az sem baj, ha az ilyen szí-

vesség munkaszaporodást jelent. Ez csak egy csepp a tengerben. Úgyis sok a munkám. Ha a más anyanyelvet tanító kolléga dolgozna ennyit, biztos négy-szeresen nagyobb elismerésben lenne része. Így csak féltékenykednek, azt mondják, megint produkálom magam.

— Ez a legkellemetlenebb élménye?

— Ne írja ki a nevem: megmondom — ez. Az ilyen jellegű konfliktusok sok energiát vonnak el az embertől, mert nehéz ellenállni, ha a dőfések olyan helyen érik, ahol védekezni sem tud. Ez komoly megjegyzésem. Elszomorít, kedvem szegi az ilyesmi. De fáj az is, hogy sokan elszakadnak attól a nyelvi közegetől, amely az anyanyelvük. Aggaszt néha a kultúrkörünk helyzete is. Szerencsére jelenleg kedvező szelek fújnak. Kaprunk egy kis pénzt beruházásra, rendbe hoztuk az elhanyagolt régi házat, új székeket, függönyöket vetünk. Aggaszt, hogy a gyerekek közül sokan kimaradnak az iskolából, vagy lemorzsolódnak, megrekednek. De ez — úgy tudom — országos probléma. Talán sokat akarunk a gyerektől: napi hat órája van az iskolában, hármát kell tanulnia másnapra, emellett iskolán kívüli foglalkozásokat is tartunk. Időben is sok. Ezért arra törekszem, hogy az önképzőköri előadások érdekesek és szórakoztatók is legyenek. Ehhez meg az ötletek hiányoznak. Évekkel ezelőtt vetünk ugyan a hulladékból vadonatúj könyveket, s ezekből még ma is jut ajándékra, jutalomra... Mindenes az ember, nincs ideje ötleteken törni a fejét. Esetleg többször kellene találkozunk, kicserélhetnénk tapasztalatainkat. Ezzel elkerülhetnénk, hogy az ember negyven évig csak kísérletező legyen... Elszomorít, ha látom, hallom, hogy a vajdasági közönség és a vajdasági irodalom kölcsönösen elidegenedik egymástól. Hiányzik olyan író, aki olvasóközönséget teremt, felvillanyozza az embereket. Nagyon szeretem például Örkényt, világhépeért, stílusáért, mert többet ír meg, mint amit szabad... A gyerekek mellett a kultúregyesület jelent még némi örömet. Egyetlen előadásunkat, tizenhétszeri színrevitel alkalmával, tizenkétezer nézték meg. De itt is voltak és vannak bajok. Amikor egyesítették a két egyesületet, mind a kettő haldoklott, aztán mi talpra álltunk. És senkire sem haragszunk. Normális együtt, de az áskálódás abnormális.

„... a »tanügyből« való távozásom a felelet”.

— Miért mentem el? Sok minden összejött. Nem helyeslem a teljesítmény utáni javadalmazást, mert a középiskolában több mint tízéves gyakorlattal kilencvenhatezer a fizetés, az elemiben százötezer. A középiskolába kerülő kezdő nyolcvannégyezret kap, egyes elemikben kilencvennél is többet, sőt havi száz-húszezret keresnek. Tudom, a kommuna gazdasági erejétől függ a tanárok fizetése, nem a tanár munkáját fizetik meg, mert a tanár nem részese a közvetlen termelésnek, de azért nem is rövidíthetik meg. Anyagiak vagyok? A családom nem fizethet rá, hogy én szenvedélyes tanár vagyok. Rossz, mostoha körülmények között lakom, kis fizetésből sohasem vehetek lakást. Eddig hallgattam, dolgoztam, most két évben magas községi kitüntetést kaptam az iskolai munkámért. Gondoltam egyet, beállítottam az illetékesekhez, zsebemben a két kitüntetéssel, lakást kértem, azt mondtam — különben elmegyek innen. A válasz: Menjek. Volt az iskolának is két lakása, ott sem kaptam semmit. Az iskolában különben is sok kellemetlenség ért. Kétszer nem engedtek el szemináriumra, ugyanakkor a történelem mindig mehetett. Hat év alatt egyszer kaptam magyar könyvekre pénzt, kétszázézer dinárt. Azért, mert már nem bírtam tovább, ki-

borultam. Mindig azt mondták, nincs pénz könyvekre. De a másik anyanyelv szakos háromszázezer kapott meg mellé napidíjat Belgrádba. Állandóan elnyomtnak éreztem magam. Évente — szégyen! — két-ötezer dinárt juttattak könyvekre. Az iskola szerveinek politikájával is sok baj volt. Eltűrték, hogy két hónapig is egyes osztályokban ne legyen magyar óra. Ajánlkoztam, hogy kisegíték. Azt üzenték, ne a tanügy hátán gazdagodjak meg. Tudod, mennyi jár egy honoráris óráért? Hétszáz dinár. Nevetséges, ezzel senki sem gazdagodhat meg, még a beléölt idő árát sem térítik vissza. Az ifjúsági tribünnel is megjártam. Jól dolgoztunk, sokan jártak a rendezvényeinkre, hiszen valójában nyilvános önképzőkori előadásokat tartottunk a tribünön. Egyszer szóltak, csináljam két nyelven. Azt válaszoltam, nem vagyok annyira biztos, stabil a másik nyelvben, hogy igényesebb szinten dolgozhassak, de ha a kolléga segít, együtt szívesen. A kolléga hallani sem akart arról, hogy ő is dolgozhatna, még a fordításaimat sem akarta kijavítani. S engem mondtak nacionalistának. Ezért hagytuk félbe a munkát. De a falu többi kulturális intézménye is pang, gyengébben dolgozik, mint kellene. A kulturális élet nálunk is pénztől és színvonalától függ. Aki tudná a közönség igényeit helyes irányba terelve kielégíteni, azt nem fizetik meg, akit megfizetnek, az nem azt csinálja, és nem úgy, ahogy kellene. A művelődési központot, a múzeumot, az amatőrszínházat tanítók vezetik. A levéltár igazgatója nagyérettségivel rendelkezik, pedig egyetemi végzettségű ember is dolgozik ott. A munkásegyletem vezetőjének sincs nagyobb végzettsége a középiskolánál. Nemcsak a gazdasági vállalatok juthatnak csődbe, mert szakképtelenek az igazgatók. Emellett a könyvtár igazgatója még magyarul sem tud.

A helyi vezetők részéről is jelentéktelen a segítség. Szavakban lelkes támogatás, pénzben kevés, tettekben jóformán semmi.

Azt mondják, passzívak a tanárok, gyorsan kiégnek, eltunyulnak? Láthatod, okuk is van rá.

„Olyan tanárnak lenni, aki legtöbbet dolgozik . . .”

Esős, sáros délelőtt. A magyartanár a falu végén lakik, a régi tanítólakásban. Az ágyból keltem fel.

— Ne haragudjon, az éjjel sokáig olvastam, a feleségem meg már reggel korán bement az iskolába, ő délelőttös. Különben is elkészülünk innen, azért van ilyen felfordulás.

Fölöttünk a falon Glatz Oszkár Birkózó fiú- és Szinyei-Merse Pál Majálisa, reprodukcióban, a földön könyvek, a kályhában most kezd pattogni a tűz.

— Azt írta: hogy valaki megértse, átélhesse és élvezhesse a mai vajdasági irodalom oroszánrészét, ahhoz legalább középiskolai végzettségre van szükség. Miért?

— Válaszom falusi szempontból adódik. Tünetszerű, hogy újabban kevesen fejezik be az elemi. Lemaradnak, lemorzsolódnak, munkások, napszámosok lesznek. Ha ilyen ember kezébe vesz egy modern hangvételű könyvet, mondjuk a *Sirálymellcsontot*, kér-e máskor is hasonlót? Aligha. Egy-egy modern verset én is csak többszöri olvasás után fejték meg. Ezért nem is vállalnám, hogy a gyerekeknek beszéljek róluk. Az elemi esetleg Gelléri Andor Endréig ad alapot.

— Miért maradnak ki a gyerekek az iskolából?

— Egyszerű, a szülőknek még mindig a föld a mindenük, kifizetődőbb, ha a gyerek otthon marad dolgozni. A kihágási bíró pedig még nem bünteti elég szigorúan az ilyeneket. Tavaly például egy tizenöt holddal rendelkező földmű-

ves ötszáz régi dinárt fizetett, mert a fia nem járt rendszeresen iskolába. Neki megéri. Az idén is beadtuk a névsort, de eddig egy gyerek sem jelentkezett újra. Sokaknak persze anyagi lehetőségük sincs iskolába járni. Drágák a tankönyvek, de ehhez az áldatlan helyzethez hozzájárul a szülők nemtörődömsége is. Meg élő példákön látják, iskola nélkül is lehet érvényesülni. Akinek végzettsége van, nem tud álláshoz jutni, a falusi hivatalokban viszont teljes elemi iskolai végzettség nélkül dolgoznak, s havi százhuszezret kapnak. Az ilyesmi ellen küzdeni, ezt jelenti magyartanárnak lenni. Mégis: a környezetünknek nem sokat jelentünk, az iskolában pedig azt, aki csiszolja a gyerekek beszédét, íráskészségét, megismerteti őket az irodalom egy-egy kiemelkedő alakjával. De mindenre időnk sincs, kevés óránk van egy-egy osztályban. Ezért abszurdum a teszttel felmérendő teljesítmény utáni javadalmazás. Egy tanítónő például csak azt tanította, amiről tudta, benne lesz a tesztben. A testnevelést meg még néhány tantárgyat teljesen elhanyagolt. Mégis az ő osztálya volt a legjobb, az ő munkáját találták a legjobbnak.

— Milyen a községi vezetők viszonya a kultúrához?

— Nem csinálnak semmit. Egyedül a falu felszabadulásának napján tartanak kétnyelvű beszámolókat a községházán, megkoszorúzzák az emlékművet. Minden mást az iskola csinál. Mi adjuk a közönséget is, az akadémiákon szintén csak a diákok és tantestület tagjai vannak jelen. Hiába küldünk meghívókat. A vezetőség és az értelmiség egyforma: passzív. Az orvosokat sem lehet sehohláttni. Színházba a tanárok sem járnak, elfoglaltak, meg lusták, s nem is érdeklőket.

— Milyenek a nemzetiségi viszonyok?

— Nincs ellentét. Régóta fele-fele összetételű a falu, megszoktuk egymást.

„Megtartani heti 19 órát.”

Tipikus maradi, passzív, minden újtól irtózó, minden nyilvánosságtól elzárkózó, felfogásaiban régi vágású tanár — gondoltam a kérdőívre küldött válasza alapján. A vajdasági könyveket és folyóiratokat nem vásárolja, színházba nem jár. A környezetére, helysége kulturális életére vonatkozó kérdéseket válasz nélkül hagyta. (Vagy válaszra sem érdemesítette?) Miért ilyen ez az idestova két évtizede pedagógusi pályát taposó kolléga, akinek nincs egyéb célja, mint megtartani heti 19 órát, és aki szerint egy gépíró a községházán több, semmint egy magyar szakos tanár: „Nem kérdez minket senki, az égegyvilágon senki se.”

— Miért vagyok passzív? — kérdezi tágra nyílt szemekkel. — Valamikor nem voltam, és a fejemre koppintottak. A mi községünkben a vezetőknek nem szívügye a kultúra. (Csak a legutóbbi időben történt némi változás.) Névtelenül merem állítani, hogy vezetők célja eljutni nagyobb központokba, politikai karriert csinálni. Ilyen légkörben természetes, hogy elhallgatunk, örülünk, hogy az állásunk megmaradt... Néhány évvel ezelőtt megnyílt egy új iskola, én voltam az a szerencsétlen, aki ott magyart tanított, s aki egyszer egy értekezleten az anyanyelvén szólt. Reagált is azonnal egy kolléga: ő nem hajlandó tovább ott ülni és ott dolgozni, ahol nem az ő nyelvén beszélnek. Természetes — mondta az igazgató. Ez volt talán pályafutásom legkellemetlenebb élménye. Ezért vagyok ma már csak egy tanár. Hasznosabb, biztonságosabb a passzivitás páncéljába húzódni, ami ma erény, holnap bűn lehet. Volt erre példa... Mosolyog? Persze civilizált környezetben élő embernek ez idegen, mert itt már a

legelemibb humanizmus hiányáról van szó. Mindamellett még azt is érzi az ember, hogy az irodalmi műveltség hiánya a legkevésbé sem izgatja, bántja az embereket. Ellenkezőleg, a jól szituált, a jól kereső vezetők és a műszaki értelmiség egyszerűen átugrotta a civilizáltsághoz, a kultúrához szükséges szakaszt: nem olvas, nem jár színházba, nem jár moziba, — szakbarbár lesz, s lenézi a szürke kis pedagógus egeret, aki egy kis mellékesből azonnal könyvet vesz. — „Ennyi pénzt könyvre?” — mondják megrökönyödve. Nekik autójuk van, de nem múzeumba járnak rajta, hanem mulatni. Ezenkívül a gyerek sem látja igazolva, amit a magyartanár mond neki: légy jó, becsületes, rendes. Mégis a gyerekekhez fűződik az ember minden kellemes, szép élménye. — „Úgy szeretem az osztályfőnököt, hogy majdnem azt mondtam neki: anyuka.” Ez a ragaszkodás pótol mindent. (Szobájának falán három gyerekrajz is található.) A pedagógus olyan ember, akivel nem történnek nagy dolgok, s ezért talán könnyebben is meghatódunk, érzékenyebbek vagyunk. Legfrissebb példa: szólta a gyerekek, ne csak havonta egyszer legyen önképzőkör. Vannak önálló munkáik, szeretnék felolvasni... Mondhatja, hogy süllyedőben van az egyéni világképem. Lehet, de engem a gyakorlat tett ilyenné, a praxis igazol. Persze mindenki arról a környezetről beszél, amelyben él, én erről, s higgye el, nagyon őszintén, eddig nem kérdeztek, nem beszélhettem, főleg nem ilyen őszintén.

„...egy kicsit a nemzeti egyenjogúság... harcosát, egy kicsit a mai írók ismertetőjének lenni...”

— Szeretek politikai témájú dolgozatokat íratni, hiába viszolyognak tőlük a gyerekek. Mondom is nekik: nem kell ettől félni, tudni kell, milyen jogaink vannak, tudni kell ítéletet hozni, tudni kell kiállni; erre tanít bennünket Jugoszlávia emberi politikája. Engem is megvádoltak már, hogy pártoskodó vagyok, s hazahúzó. Azt válaszoltam: nem az a nacionalista, aki feszegeti a problémákat, hanem aki eltussolja. Sohasem nemzetiségi síkról közelítem meg, taglalom, tálalom a problémákat, mindig csak emberi voltukat keresem, hangsúlyozom, és szinte egyszer sem tapasztaltam, hogy ellenállnak, hogy megszegülnének azzal, ami a legáltalánosabban emberi. József Attilával vallom, hogy mindenütt helyt kell állni, ez a generációm erénye is, ezt szeretném továbbadni, megtanítani. A gyerekekkel meg kell éreztetni a problémákat... Szabad generáció vagyunk, van bennünk vitatkozó kedv, kezdeményezés, s nem is tetszik, sőt gyanús, ahol minden rendben van, mert nyilvánvaló, hogy igencsak súlyos problémákkal küzdünk. Ezért szeretem Gál László vasárnapi rovatát, a Böngészőt, vagy a friss hangot hozó, kiállást bátorító *Új Symposium*-t. Úgy érzem, hogy bizonyos fokú, mondhatnám, lappangó érdeklődés a fiatalok körében fennáll.

Ő Vajdaság legjelentősebb középiskolás megmozdulásának vezetője, irányítója.

„A nép napszámosa.”

Levél:

...kérésének eleget tettem, a kérdőívet kitöltöttem, de úgy érzem, hogy levéllel is tartozom.

Igyekeztem őszinte lenni, így nem a legjobb képet alkottam a magam és a mai irodalom, azaz kultúrélet kapcsolatáról.

Nálunk a kultúra rendkívül drága. Magyar szakos tanár lévén nagyon szeretem a könyveket, de sajnos könyvtáram nagysága nem áll arányban könyvszeretetemmel. Szegény diák voltam, a tankönyvre is alig jutott, azóta meg mint tanügyi munkás, fizetésemből szintén nem sok jut könyvekre. Mindamellet lehetőségeimhez mérten gyarapítom könyvtáram. (Átutazom Szegedre, és mindig megrakodva könyvekkel térek vissza.) A vajdasági irodalmat nem olvasom olyan arányban, ahogy illene. Ennek is két oka van; csak egy példát említek. A tavasszal szépolvasási versenyt tartottak Novi Sadon. A záróünnepségen Jugoszlávia magyar lakta területeinek sok-sok tanára és kisdíákja ott volt. Az írók közül, akiknek meg kellett volna jelenniük egyedül Kopeczki (i-vel) jelent meg. Tehát az író és olvasók között nincs kapcsolat, az írók erre nem is törekednek. Mindenki igyekszik egyénieskedni, újat keresni. Írói estet csakis busás honorárium fejében hajlandók megtartani. Móricz bejárta Magyarországot ingyen, József Attila lelkesedett, ha előadást tarthatott a közönségnek.

Másik ok, hogy az újat nem becsüljük: az iskola. Klasszikusokat tanulták, tanultuk és tanítjuk mi is diákjainkkal...

Itt nem járok színházba, de ha elutazom valahová, feltétlenül elmegyek színházba. Voltam Temesváron (magyar adáson), Szegeden. Azonkívül abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy megnézhetjük a pesti tv adásait. Ennek a műsornak köszönhetjük, hogy mi falusi értelmiségiek nem élünk szellemi tespedtségben...

Eddig a válaszokhoz csatolt kiegészítő-magyarázó levél.

A válaszai csak igen rövidek. Sokszor tagadók. Nehéz eldönteni: tartózkodó-e vagy tájékoztatlan.

Felkerestem. Ő volt az egyetlen válaszadó, aki nem akart elbeszélgetni a kérdőívben felvetett kérdésekről.

— Összeírtam mindent, azt hittem, nem találkozunk — mondta, amikor felkerestem. Majd hozzátette: — Az igazgatóm is olvasta a válaszaimat és megmondta: ő bizony nem küldené el.

Lehet, hogy ezért írta a levelet, lehet, hogy úgy érezte, válaszai magyarázatra szorulnak.

— Azt írta: nincs ideje részt venni a község kulturális életében...

— Igen. Nem közvetve, hanem közvetetten, a gyerekeken keresztül van csak részem a falu kulturális életében. Semmiféle irányító szerepem nincs. Férjhez mentem, gyerekem van. Emellett pedig már, amikor idejöttem, furcsa légkör fogadott. Itt főleg tanítók dolgoztak. Idegenkedtek a főiskolát végzett új kollégáktól. Az akkori igazgatóm sem tudta elfelejteni, hogy magasabb fokú képeztésem van, mint neki. Rengeteg borsot törtek az orrom alá. Nyolc éve egyszer sem hívtak a pártba, talán így akartak kizárni, most már nem is mennék. Noha tudom, hogy nagyobb betekintésem lenne a falu életébe. Így csak a gyerekeken keresztül meg a szülők útján van kapcsolatom a faluval. De látom, lebecsülnek bennünket is, meg az iskolát is. Sok itt a gazdag paraszt, új, fürdőszobás házuk van, mi meg csak régi iskolalakásban élünk.

„Azt, amit tanítónak lenni, gyűlölik és lenézik, bármit is tesz...”

Az egyik legérdekesebb levél írójával többszöri próbálkozás után sem sikerült találkozni. Beszélgetés helyett álljon itt néhány válasza meg a kérdőívhez csatolt utóiratszerű vallomása:

— Az irodalom szerepe ma emlékeztetni és gondolkodásra készíteni az embereket.

— A tankönyvek mindig jobbak, azonban, különösen a verseknél van még javítani való, vannak úgynevezett „nehéz” versek (pl. ötödikes könyvben az Üvegöntők, Egy gondolat bánt engemet, a hatodikosban Fölszállott a páva), melyeket a tanulók ebben a korban még nem értenek meg, mivel nincs annyi történelmi tudásuk. Hiányzanak egy-egy ünnepre... való olvasmányok és versek.

— Évente kb. ötven könyvet veszek „kampányszerűen”, ha itt a könyvbusz, és amennyit a költségvetésem megenged.

— Vásárolja-e a vajdasági irodalom új könyveit?

— Nem.

— Mi a véleménye Burány Nándor, Herceg János, Bori Imre, Major Nándor, Tolnai Ottó, Varga Zoltán, Csépe Imre vagy Végel László legutóbbi könyvéről?

— Egyiket sem olvastam, Tolnait iki nem állom.

— Rövid jellemzése a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának:

— Ami keveset tudok róla, az a véleményem, hogy nagyon ellaposodott. A „modernisták” (pl. Tolnai, Végel) már nem tudják milyen zagyvaságot írnak össze. Bocsánat, ha valakit megsértek, de ezt már rég szerettem volna elmondani valakinek. Nem is tudom, kinek írnak ezek az emberek, a vajdasági magyarság nem ilyen könyveket kíván, ezt nem értik meg. A modernség nem azt jelenti szerintem, hogy mindent összeírunk, minél szemérmetlenebbül. Igaz, ez is van az életben, de nemcsak ebből áll a világ. Valaki álszeméremességgel vádolhatna, nem vagyok az, igazán, van egypár akt festményem, sőt Moraviát is olvasok, hanem azt a nyers modort kifogásolom, ahogy mindezt leírják. Csak távolról figyeltem ezzel kapcsolatban a zentai vitát, de én is elítélem (pedig nem hallottam) Tolnait és a többit. Ő egy szélsőséges irányzatot (ha van egyáltalán ilyen) követ, melyet rajta kívül senki sem ért meg, még a korosztálya sem. Hogy kívánjuk akkor, hogy egy Pista bácsi vagy Kati néni megértse, pedig ezek is vajdasági magyarok, olvasók. De ők ezt távol érzik maguktól, én is és velem együtt még nagyon sok más is. Eltávolodtak valóságunktól, nem élnek közöttünk, ezért megszakadt velük a kapcsolat.

— Kik a kedvenc írói, miért?

— Az igazat megvallva nincs is. Sok író-t kedvelek, mindent a maga módján, az egyiket ezért, a másikat azért. Valaha Móricz volt a kedvencem, majd Tamási Áron a magyar írók közül, a külföldiek közül Balzac, Zola, Tolstoj (s-sel), Irwin Shaw, Steinbeck. Ezeknek a műveit élvezettel olvasom.

— A mai magyar irodalomból is keveset ismerek. Legjelentősebbeknek tartom Juhász Ferencet, Német Lászlót (h nélkül), Illyés Gyulát. A legújabbakat nem ismerem (az egyetemen nem tanultunk modern magyar irodalmat — József Attila volt az utolsó, itt nincs alkalom megismerni őket) —

— Ugyanezt mondhatom a világirodalomról is. Talán Sartre az, akit még ismerek, más most nem is jut eszembe, a többi, akit kedvelek (Hemingwai — i-vel, — Maugham) már halott.

— Azokat az újságokat olvasom, amelyeket a könyvtár járát, *Magyar Szó*, *Hét Nap* (betűvel). Érdekel a politika bár nem foglalkozom vele.

— A *Hídat* várásoltam még tavaly is, de az idén elhanyagoltam. Épp a felsoroltak miatt. Az *Új Symposium*ot ugyanezért nem olvasom.

— A moziműsor rettentő, mind cowboj filmek (j-vel), pornográfia, limo-

nádé, hogy tovább ne is soroljam. Ide nincs senkinek beleszólása, mert azokat a filmeket küldik, amelyek ...ban „jól mentek”.

— Amilyen műsorral a szabadkaiak vidékre járnak, nem a legjobb. Természetesen ők is nézik a kasszasikert, ezért könnyű darabokkal jönnek. Merem állítani, hogy ha az Ember tragédiájával vagy az Isten, császár, paraszt-tal jöttek volna, lett volna olyan sikerük, mint a Luluval. A falu sem olyan elmaradott már, különösen itt, ahol lehet nézni a magyar tv adásait és van sok komoly darab. Végül már unalmassá vált a sok limonádé, és csak hetvenen jelentek meg az előadáson.

Lakásomban reprodukciók vannak Veronesetől, Paul Saban-tól, Leonardo da Vincitől, Mikelangeltól (k-val).

— Ha betévedek ...ba és van tárlat, benézek. A régi festők közül tetszik Gogen (o-val és e-vel), Van Gogh, a modernekből Picasso, a magyarok közül Benczúr Gyula.

— Semmilyen szerepem sincs a falu kulturális életébe, bár benne vagyok a kultúratanácsban, sohasem éltem „tisztiséggel”. Nincs mikor.

— Nem tehetek semmit, nincs aki meghallgatna.

— A községi vezetőknek előbb el kellene végezni a nyolc osztályt és azután basáskodni mások felett és válogatni meg a művelődés útjait. Szerintük legyen az jó sikamlós, krimi minél több halottal, minél több trágársággal és netek, művelődjétek!

— A tanítókon kívül nincs is valójában értelmiség, mert akik a szövetkezet irodájában vagy a községházában dolgoznak, még nyolc osztályuk sincs. Amelyiknek pedig van, nem idevaló, hanem utazik. Az itt maradottaknak az a kedvenc szórakozása, hogy beülnek a tizenhat kocsmá egyik zugába és isznak meg kártyáznak, ezerekre, hadd lássa a világ, mennyi van.

— Úgysem beszélek ilyen dolgokról senkinek, és most szinte jólesett mindezt leírni, amin eddig csak magam rágódtam.

Most bizonyosan lefestettem magam valami begyepesedett falusi pedagógusnak, aki csak a csirkeneveléshez ért (lásd falusi entelettüell — végén a két l-lel! — vita), de szeretném, ha ezt a véleményt eloszlatná rólam. Nem vagyok én éppen olyan maradi, csak nem tűröm és nem is értem a modern művészeteket. Érdekel minden, ami körülöttem történik, mindent elfogadok, ami új, de nem válogatás nélkül. Van sok modern vers és próza, ami nekem is tetszik, van modern festményem stb. Én is a huszadik században élek, és ezt tudomásul is veszem, nem sírom vissza Jókayt (y-nal), de azért nem ünnepelem Tolnaiékat sem. Valahogy ezt nem tudom bevenni. Néha már erőszakkal olvastattam magammal egy-egy ilyen művet, de nem sokáig tudtam elszenvedni, olyan voltam, mint a gyerek, akit spenóttal tőnnek erőszakkal. Nem tudtam megérteni és főleg élvezni, hiába próbáltam mindenképpen figyelni és beszügerálni (egy g-vel) magammak, hogy az szép és élvezetes. Nem sikerült. No, de most már nem tartom fel az én filozófiámmal van más levél is az enyémen kívül.

4.

ÉRDEKLŐDÉSI KÖRÖK, ÍZLÉS

Ezek voltak a lélek vonulatai, melyek után — a teljesség, az emberi természetrajz teljes bonyolultsága érdekében — a szellem izohipszáinak kell következnie. A lélek argumentumai és a szellem birodalma együttesen teszik lehetővé vizsgálódásunk pontosabb, több oldalról szemlélt és megmutatott összképét.

A fentebb leírt, csiszolás, szépítés, de ugyanakkor egyes mozzanatok célzatos hangsúlyozása nélküli vallomások, legkellemetlenebb és legkellemesebb emberi élmények — a háttér — és az itt következő érdeklődési körök, igényszintek kiegészítik egymást meg a művelődés szempontjából a legfontosabb poszton álló emberekről, a magyartanárokról alkotott összképet, melynek megrajzolása érdekében a könyv, az olvasmányok, a kedvelt és becsült írók, a vásárolt és olvasott újságok meg folyóiratok, a tévé-, rádió-, mozi- és színházműsor követésének grafikonjait használjuk fel. Olyan terület feltérképezését vállaltuk ezzel, amelyre nem a tananyag kötelező parancsa, hanem az egyéni, művelődési érdeklődés, az önképzés belső imperatívusa vezeti a magyartanárt. Azon szférák ezek, melyek másoknak talán kizárólag szórakozást jelentenek, a magyartanároknak pedig ezt is, és ennél többet is: biztosabb alapot, tudást, magabiztosságot, sokoldalúságot, lehetőséget, hogy többet nyújtsanak az előírt tantervnél, hogy sohasem legyenek a szellem nyomorékjai, és nem utolsósorban, hogy szinkrónban legyenek a világgal, a szellem történéseivel, közvetítsenek a művészetek és „fogyasztói” között; a kérdezőnek viszont, hogy belenézhesen azokba, akikről pillanatfelvételt készít.

a) Generáliák

A kérdőív első részének néhány kérdésére érkezett — látszólag — személyes vonatkozású adatokból kitűnik: a tizenhat községből jelentkező huszonegy (az említett 24-ből hárman nem válaszoltak az ált. kérdésekre) magyartanár átlag

életkora 32,75 év. A legfiatalabb 23, a legidősebb viszont 47 esztendő. A hét nő és tizennégy férfi közül heten tartoznak a 25—30 évesek csoportjába, négyen a 30-tól 35 évesek közé, hárman-hárman pedig 25 évnél fiatalabbak, a 35 és 40 év közöttiek, illetve a 40 évnél idősebbek közé.

Átlag munkakoruk 8,60 év. Az egyéni munkaévek szélső pontjai, az egy és a huszonöt, köztük tizenegynek van tíznél rövidebb, hétnek tíz és húsz év közötti, kettőnek húsz évnél nagyobb munkakora.

Érdekes megemlíteni, hogy a huszonegy magyartanár 7,85 éve tanít abban a helységben, ahol jelenleg tartózkodik, és ez összevetve a 8,60 munkakorral azt is bizonyítja, hogy főleg olyan emberek, akik nem hívei a költözködésnek, a vándorlásnak, sőt kissé talán könnyen vernek gyökeret, vagy talán inkább nehezen szánják rá magukat a gyökerek feltépésére.

Heti óraszámuk középtértéke 22,7 óra, a szélső értékek viszont a 19 és a 30. (Ez az adat csupán arra szolgál, hogy lássuk, mennyit töltenek osztályban a magyartanárok, hiszen elemi és középiskolában, szakvizsgával és anélkül dolgozó tanárokról egyaránt szó van.)

Ezért az óraszámért a húsz magyartanár összesen 1 922 000 dinárt kap egy hónapban, ami a 74 ezerben és a 115 ezerben feltüntetett extremitások középtértékeként 96 100 dinárt tesz ki. Hárman keresnek hetven és nyolcvanezer, heten nyolcvanezer és kilencvenezer között. Nyolcuk fizetése kilencvenezer és száz-ezer dinár között mozog, míg mindössze ketten kapnak százezernél nagyobb fizetést.

A kérdezettek közül tizennégy nem foglalkozik írással, közülük ketten „már nem”. Kettő időnként, négy magyartanár pedig rendszeresen ír. (Együkük így ír: Lenne néhány témám, de fölélem magam, írásra sem időmből, sem erőmből nem telik.)

b) Tanárok, könyvtárak, könyvek, írók . . .

Mind a húsz magyartanárnak van magánkönyvtára. Ezekben szakirodalom, ismeretterjesztő művek és szépirodalom egyaránt megtalálható. A szépirodalom van túlsúlyban. A legnagyobb könyvállományt beíró tanárnak háromezer, a legkisebbet bejegyzőnek pedig százötven kötete van. Az átlag ezer könyv. A legnépesebb az ötszáztól ezer kötetig terjedő könyvtárak tulajdonosainak táborá.

A tanárok magánkönyvtáraikat évente átlagban mintegy ötven, havonta pedig valamivel több mint négy könyvvel gyarapítják. Tehát fizetésükből körülbelül négyezer dinárt költenek havonta könyvre. (Ennek a megbízhatósága jelentős mértékben függ a szolgáltatott adatok pontosságától.) Többen említik, hogy vásárlóképességüket nagymértékben befolyásolja alacsony havi jövedelmük. Egyik a szűk lakást említi, hogy korlátozza a könyvtár bővítését, másik pedig nem tudja meghatározni, hány könyvet vesz; amennyi tellik rá (így, két l-lel).

Legtöbbjük arra a kérdésre, hogy mi alapján válogat a könyvek közül — érdeklődési körét jelölte meg. Találunk ilyen megjegyzéseket is: szükségletük szerint, amihez hozzájutok, ötletszerűen, ismertetőik alapján, ami tetszik, kampányszerűen, írók, nevek szerint, ajánlás alapján, milyen könyv nincs meg az iskolakönyvtárban, fel tudom-e használni a tanításban, ami nélkülözhetetlen a korszerű irodalomtanításhoz, nevelési elveim megvalósításához, a hasznosság, időszerűség szerint. Sokan vásárolnak lexikonokat, antológiákat, kézisztórákat. Az új könyvekről a kiadói-bolti jegyzékekből, újságmelléletekből, a *Könyvtájékoztatóból*, a *Könyvbarátok Híradójából* vagy a rádióból értesülnek.

Könyveket főleg akkor vásárolnak, ha falujukba érkezik a könyvbusz, ha nagyobb városba utaznak, ahol van könyvkereskedés. Különös előnyben van

részük azoknak, akiknek községében könyvesbolt van. Ezek vásárolják a legtöbb könyvet, míg azok, akik a könyvbuzsra várnak, főleg „kampányszerűen” gyarapítják könyvtárukat, és lényegesen kisebb választékból kénytelenek szükségleteiket kielégíteni. Többen rendelnek új könyveket közvetlenül a könyvosztálytól, vagy vásárolnak ismerőseik, barátaik útján. Néhányan említik, hogy magyarországi kirándulásaik alkalmával vesznek könyvet, így olcsóbb.

A válaszadó magyartanárok kedvelt írói között az ábécé minden betűjére akad több magyar és idegen ajkú alkotó. A legtöbbször Németh László, Déry Tibor, József Attila, Radnóti Miklós, Tamási Áron, valamint Hemingway és Steinbeck neve fordul elő. A vajdaságiak közül Sinkó Ervin, Major Nándor, Fehér Ferenc és Csépe Imre áll a ranglista csúcásában. De egyszer-egyszer Sartre, Jevtusenko, Zilahy, Szakonyi, Sánta Ferenc és Bori Imre neve is megtalálható. Teljes mértékben hiányzanak a modern hazai és világirodalom képviselői meg a jugoszláv írók. Többeknek nincs kedvelt írójuk, vagy nem tudnak határozni — „sokat kedvelek” —, egyik pedig rossznak tartja a kérdést, de azért kimerítő választ ad.

A „miért”-ekre ilyen válaszok érkeztek: „tetszik állásfoglalásuk, a problémákkal való bátor szembenézésük, a hagyományokkal sem szakító modernségük” (Illyés Gyula, Déry Tibor, Hemingway, Shaw), „rámenős verseiért” (Majakovszkij), „fájdalmas lírájáért” (Lorca), „merészségükért” (Orkény István és Mocsár Gábor), „valóság üstökön ragadásáért” (Németh István), „maró gúnyáért” (Swift), „Németh László, mert szerzteágazó érdeklődésével, kutató, elemző szellemével rokonának érzem magam” (!), Illyés Gyula, Váci Mihály, Nagy László „sok engem is izgató kérdésre válaszolnak, kérdést boncolgatnak”, „stílusáért” (Fekete István), „azok, akik használni merik a dinamitot” (Petőfi-től Némethig).

Arra a kérdésre, hogy műfajok szerint állítsák össze a mai magyar és világirodalom legjelentősebb képviselőit, így rangsoroltak:

Mai magyar irodalom:

Költészet: Illyés Gyula, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László, Váci Mihály (hol így, hol Váczy!), Benjamin László, Simon István, Kassák Lajos, Csoóri Sándor, Buda Ferenc, Garai Gábor.

Próza: Déry Tibor és Németh László egyforma pontszámmal, majd utánuk Sánta Ferenc, Tersánszky Józsi Jenő, Tamási Áron, Fejes Endre, Veres Péter, Szabó Magda, Cseres Tibor, Sinkó Ervin, Fekete István, Mesterházi Lajos, Illés Béla.

Dráma: Illyés Gyula és Németh László vezet, de itt található Tabi László, Hubay Miklós, Csurka István, Zilahy Lajos, Háy Gyula, Dobozy Imre, Gyárfás Miklós, Tamási Áron, Orkény István, Mesterházy Lajos, Darvas József, Karinthy Ferenc neve is, sőt Sarkadit is említi egyikük, de nem Imrének, hanem Ferencnek. Néhányan a kért öt-öt író helyett csupán két-három drámaírókat említenek.

Értekező próza: Itt a legnagyobb a zűrzavar: Németh László után Czine Mihály, Bori Imre, Lukács György, Abody Béla, Kardos László, Király István, Bóka László, Pándi Pál, Féja Géza, Trencsényi-Waldapfel Imre, Fenyő István, Bányai János, Komlós Aladár, Sötér István neve bukkan fel szinte véletlenszerűen.

Többen senkit sem említenek. Nem ismerik ezt a területet?

Világirodalom:

Néhányan említenek csak több nevet, adnak komplett öt-öt alkotóból álló névsort. Egyetlen magyartanárról sorolt fel értekező prózával foglalkozókat; Jean-Paul Sartre, Stefan Zweig, Luis Aragon, Lukács György, Ernst Fischer, Roger Garaudy (!).

Költészet: Jevtusenko, Auden, Grass, Dylan, Enzensberger, Jeszenyin, Cocteau, Aragon, Eluard, Becher, Neruda, Eliot, Frenaud.

Próza: Hemingway, Camus, Steinbeck, Moravia, Sartre, Faulkner, Solohov (egyszer így: Solochoy), Traven, Andrić, Duras, Zweig, Mauriac, Perl Back.

Dráma: Arthur Miller, Sartre, Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt, Ionesco, Tennessee Williams, Shaw, O'Neill (egyszer egy l-lel).

Így okolják meg részleges (hézagos?) vagy teljes válaszaikat, az egyéni ízlés alapján felállított jegyzéküket: „Jártasság híján nem adhatok érdemleges választ.” „Döntsek el a kritikusok.” „Annyira nem ismerem a mai világirodalmat, hogy állást tudjak foglalni (Brecht, Sartre, Solohov és Jevtusenko nevét említ).” „A mai világirodalom képviselőit még nem nagyon ismerem, csak néhányat említenek, akikről olvastam és tetszettek: Artur (h nélkü) Miller, Tennessee Williams, Jean-Paul Sartre, Camus, Moravia, Max Frisch, Dürrenmatt.” „Talán Sartre az, akit ismerek, más nem is jut eszembe, a többi akit kedvelek (Hemingway, Maugham), már halott.” „Az utókor dönti el majd, kik a legnagyobbak, a lírában elolvasom, ami a kezembe kerül, de nem foglalkozom különösképpen vele. A prózairodalom jobban érdekel. Kedvelem Steinbeck, Hemingway, Sartre, Faulkner, Solohov írásait, ezeket sorolom a legnagyobbak közé. A drámában Arthur Miller, Tennessee Williams, Brecht a kedvencem.” „Nem szeretem, ha vizsgáztatnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem olvasom a világirodalom nagyjait. Könyvtáramban — nemcsak mint szellemi cicoma — ott sorakoznak a legmodernebb költők és írók könyvei, de hogy ki a legnagyobb közülök, erről őszintén soha nem gondolkodtam.” Egyikük megelégszik Johannes Becher, Franz Werfel, Bertold Brecht, másikuk Sartre, Moravia, Miller, Remarque, harmadikuk pedig Brecht, Jevtusenko, Moravia, Dürrenmatt nevével.

Nem nehéz észrevenni, hogy főleg a köztudatban forgó nevek kerültek bejegyzésre, néhol meglepő, hogy csak a kötelező olvasmányok szerzőit sorolják fel (ismerik?). Ritkán fordul elő egy-egy kevésbé használt, befutott név. Kétségbeejtő az a káosz, amely iskolás felkészültségről, tudásról vall („dicséretes, hogy fel kívánja térképezni az irodalom és a közönség közötti senki földjét a jelzett művelődés-szociográfiai tanulmányában, de hogy ez a szóban forgó kérdőívre adott feladatok alapján lehetséges lesz-e, illetve reális lesz-e az a kép, az más kérdés, mert ugyebár mi sem könnyebb, mint elővenni az Irodalmi Lexikont vagy egyéb szellemi segédeszközt és megválaszolni az indiszkrétébb kérdéseket, hisz ki bolond magáról szándékosan kiállítani a szellemi szegénységi bizonyítványt akkor, ha jólfelkészült és a kultúra ügyéért élni-halni akaró kultúr apostol pózában is tetszeleghet — mások előtt”). A világirodalom sztereotip, illetve nem-ismerete már-már krónikus. Mivel magyarázhatjuk ezt: tájékozatlansággal, lustasággal vagy azzal, hogy a főiskolai, egyetemi oktatás valóban nem adott teljes „műsort”? (De itt kívánczok emléítésre, hogy a válaszadó magyartanárok közül mindössze ketten vásárolják — olvassák? — a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóiratot.) Hogyan értik meg az ilyenek a modern verset, az abszurd drámát? Miért nem érdeklik őket a modern értekező próza új irányzatai? Hallottak-e már a strukturalizmusról, az ontológiáról stb.

Mit mutatna még a filozófiai irodalom ismeretének kutatása? Vagy mindezért talán a magyarországi fordítóirodalom viszonylagos lemaradása vagy inkább tartózkodása okolható, mert valószínűleg főleg anyanyelvükön olvasnak, követik a világirodalmat a magyartanárok?

Érdekes megfigyelni, milyen válaszok érkeztek ebbe a kérdéskörbe tartozó utolsó kérdésre: milyen könyvet olvasott utoljára?

A válaszok (az alábbiakban, az eddig és ezután is minden belső — irányzatokat, értékeket, egyéb beosztást követő — csoportosítást nélkülöznek): Steinbeck: *Érik a gyümölcs*; Déry Tibor: *Ítélet nincs*; Szabó Lőrinc verseit; Gyárfás Miklós: *Tanuljunk könnyen és gyorsan drámát írni*; Somogyi-Tóth Sándor: *Próféta voltál, szívem*; a *Jókedvű magyar irodalmat*; Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat*; Kazantzakis: *Zorba, a görög*; Stefan Heim: *Keresztes vitézek*; Maugham: *Színház*; Végel László: *Egy makeró emlékiratai*; Illyés Gyula: *Dőlt vitorla*; Horváth Mihály: *Romantika*; szakkönyveket: *Az irodalom tanítása, Az irodalomelmélet tanítása az általános iskolákban*; *Szép magyar szó*; *Helyesen, szépen magyarul*; Sartre drámái; éppen Dante volt a kezemben legutoljára; módszertani szakkönyveket; Makai Gusztáv: *Irodalomtanítás*; *Körkép 1967*; Remarque: *Szerelem és halál órája*, Roger Gal: *Hol tart a pedagógia*; Weöres Sándor: *Merülő Saturnus*; Szerb Antal: *A világirodalom története*; Gilber Kuhn: *Az esztétika története*.

Ez a kép is éppen olyan vegyes, mint az előbbieket. Hiányzik ugyan Mikszáth és Jókai, Balzac, Tolsztoj és Zola, de még nem található meg Beckett, Ionesco, Pinter, Updike, Kerouac, Salinger, Semprun, Capote, Mrozek, Rozewicz, Grass, Krleža, Popa, Bulatović, Konstantinović, Füst Milán, Kassák, Pilinszky, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Hernádi Gyula neve vagy egy-egy könyve sem.

A fent felsorolt írók és művek iskolás, leokoszerű ismétlődése azt a gyanút is felébresztheti bennünk, talán valóban a tankönyvek tartalomjegyzékéből, szöveggyűjteményekből kerültek ki a kérdésekre adott válaszok, ami minden bizonyító adat ellenére is eleve abszurdumnak kellene hogy tűnjön.

Külön feladat lenne, a teljesebb kép érdekében, megkérdezni, a válaszokból kimutatást készíteni az utolsó néhány olvasott könyvről, ifjúsági könyvekről, arról, hogy melyik négy-öt szakkönyv nyerte meg különösen a tetszésüket. Emellett ólszerű lenne feltérképezni a szakirodalommal való ellátottságot is.

c) ... újságok, folyóiratok ...

A megkérdezett magyartanárok közül kettő kivételével mind rendszeresen vásárol napilapot, azaz a *Magyar Szót*. Egyikük a könyvtárban olvassa el, a másik pedig csak időnként, főleg vasárnap vesz újságot. A *Magyar Szón* kívül a hírlapok közül még a *Politika* és a *Večernje novosti* szerepel a jegyzékben egyszer-egyszer. Ami érthető is, hiszen havi jövedelmükből nemigen engedhetik meg maguknak két napilap rendszeres járatását.

A hetilapok közül a *7 NAP* a listaelső, kilencen veszik rendszeresen ezt a szabadkai újságot, egyikük pedig csak időnként. A *7 NAP* népszerűsége valószínűleg változatosságával, a magyarországi tv- és rádióműsort is tartalmazó terjedelmes mellékletével és könnyed olvashatóságával magyarázható. (Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül, hogy a *7 NAP* kilenc olvasója közül öten nem tudták helyesen leírni kedvelt és rendszeresen olvasott hetilapjuk címét, Hét Napnak írták, sőt egyikük egybeírta: Hétnap.) A *7 NAP* után a *Képes Ifjúság* következik nyolc állandó olvasóval a húsz közül, a *Magyar Képes Újságot* öten, a *Jó pajtást* négyen, a *Dolgozókat* ketten rendszeresen, egyikük pedig néha olvassa. De említésre méltó, hogy négyen olvassák a *NIN*-t és hár-

man a *VUS*-t. A mellékelt válaszokból láthatjuk még, hogy hárman járatták a *Ludas Matyit*, az *ÉS*-t és talán szintén ebbe a kategóriába sorolható *Egészséget*. Míg a *Tükörnek*, *Magyarországnak* és az *Ország-világnak* egy állandó olvasója van a húsz magyartanár között. Érdekes lejegyezni egy véleményt, mely szerint „a napi- és hetilap is folyóirat”, noha nyilvánvaló, hogy két különböző kiadványtípusról van szó: az előbbieket időszzerűsége, vagy legalábbis hetenkénti összefoglalásra törekednek, a folyóirat pedig a „hírlap és a könyv közötti átmenetet jelentő publikáció, mely nem a napi eseményekkel foglalkozik”. A fentebb idézett véleményt az sem menti, hogy kollégánk „a rovatok alapján” nevezi folyóiratnak a napi- és hetilapokat. Nyilvánvalóan fogalomzavarról vagy eredetiségkedésről van szó.

A napilapok friss értesültséget nyújtanak, a folyóirat viszont — világra tekintő nyitott ablakokként — a szakma, a tudomány vagy a szórakozás területéről közölnek tanulmányigényű írásokat, vagy pedig a legújabb szépirodalmi alkotásokat jelentetik meg. „Egyrészt azért veszem a folyóiratokat, hogy figyelemmel kísérhessem a legújabb írásokat, másrészt viszont szakmai tudásom gyarapítása végett” — írja az egyik kérdező, s ezzel fejezi ki legteljesebben a folyóiratok szükségét.

A művészeti kritikai folyóiratok közül öt *Kortárs*, két-két *Új Írás* és *Nagyvilág*, egy-egy *Kiskunsg*, *Letopis*, *Forum* kerül havonta a kérdezettekhez. Ezenkívül négy magyartanár a *Magyar Nyelvőr*, ketten a *Magyar Nyelv* és egy-egy pedig az *Irodalomtörténeti Közlemények* meg a *Fimska kultura* rendszeres előfizetője. A szigorúan vett szakmai, pedagógiai kiadványok közül a *Magyartanítás* a legnépszerűbb, összesen 14 darabot vesznek belőle. A *Školski životból*, *A Tanítóból*, a *Köznevelésből*, a *Család és Iskolából*, a *Pedagógiai Szemléből* hármat, a *Prosvetni pregledből*, a *Pedagógiából*, valamint a *Nastava i vaspitanjeből* egy-egy talál havonta gazdájára.

A válaszadók közül nyolcan vásárolják a *Hidat*, heten meg az *Új Symposiont*. Ezenkívül a két vajdasági magyar folyóiratot néhányan a könyvtárban olvassák — feltehetőleg csak időnként —, néhányan néha vásárolják, de a többségük egyáltalán nem találkozik ezzel a két kiadvánnyal, ami mindenképpen megengedhetetlen viszonyulás, közöny a hazai irodalom iránt.

Az egyik kérdésben az iránt is érdeklődtem, miért járattak, olvasnak egy-egy folyóiratot? A már idézett vélemény mellett ilyen válaszokat kaptam: „A miért felesleges, nem tudok rá felelni”; „munkámhoz szükségesek”; „az egyik mint tudomány, a másik mint szakma érdekel”. A többiek nem feleltek a kérdésnek erre a részére.

d) ... rádió, tévé, mozi ...

Azért sorolom egy alcím alá a rádiót, a tévét és a mozit, mert ezekből szinte minden háztartásban vagy éppenséggel minden helységben van. A válaszokból kitetszik, hogy a rádiót kevesen hallgatják több órán át napi rendszerességgel. Nincs idejük rá, ritkán kapcsolják be a rádiót külön egy-egy adásért, inkább azt hallgatják, ami épp műsoron van akkor, amikor otthon tartózkodnak. Talán a Rádióiskola adásai képeznek kivételt. Ezen kívül azonban mindannyian főleg zenei és irodalmi adásokat hallgatnak. Csak egy magyartanár írta, hogy mindig hallgatja a rádiót, ha otthon van: „A rádió az én társam”. Szinte kizárólag csak Újvidéket, Belgrádot, Kossuth és Petőfi Rádiót hallgatják.

A tévé gyorsan terjedő népszerűségét igazolja, nemcsak hogy mindannyian nézik a műsorokat, hanem egy kivétellel mindnek van is saját készüléke. A tévé hatalmas konkurrenciát jelent a mozinak. („Nem járok moziba, mióta

tévénk van.”) Ezt bizonyítja, hogy a huszonegy pedagógus nagy része miért nem jár moziba vagy csak igen ritkán, évente néhányszor: „ha jó filmet vetítenek”. Általában nem hagyják említés nélkül, hogy a helyi moziműsor túlnyomórészt csak a forgalmazók, a mozivállalatok kommerciális igényeit szolgálja. Csak egyetlen helységben találják kielégítőnek a moziműsort, ott, ahol „a nézők tanácsa válogatja a filmeket”, s „több pedagógus, köztük a magyar szakos tanár is tagja a tanácsnak”. A kisebb helységekből attól függ, hogy melyik film kerül bemutatásra, hogy mit „küldenek a központból” — valószínűleg a kommunaközpontból.

A mozitól való idegenkedésnek a tévé nyújtotta előnyök mellett nyilván az is oka, hogy közönségünk rendetlen, trágár szavakkal kommentálja a filmeket, és a pedagógus irtózik az ilyen légtől.

e) ... *színház* ...

Színházba akkor járhat a vajdasági közönség zöme és köztük a magyartanárok is, ha a Szabadkai Népszínház vagy egyéb magyarországi állandó társulat (Déryné Színház), esetleg egy-egy ad hoc csoport látogat községükbe. Az újvidéki Szerb Népszínház csak a nagyobb helyeken, a zombori, a zrenjanini, a verseci, a Szabadkai Népszínház horvát társulata pedig székhelyük közelében vendégszerepelnek. A vidéken dolgozó pedagógusok ritkábban nézhetnek színelőadásokat a nagyobb, színházzal rendelkező központokban. A közlekedési lehetőségek és a napi elfoglaltság is gátolja őket ebben. Néhányan tevékenykednek az amatőrszínházakban, többen csak látogatják a műkedvelők előadásait. Ami pedig mindennél meglepőbb, hogy a huszonegy magyartanár közül tízen igen ritkán járnak színházba („itt nincs lehetőség”, „nincs módom”, „kevés a szabad időm”, „egy magyar szakos tanárnak nagyon sokszor este is van munkája”), öten-öten pedig mindig, ha alkalmuk van, vagy pedig sohasem mennek színházba.

f) ... *képzőművészet, zene* ...

Pedagógusaink lakásában, érthető, különösen értékes eredeti képzőművészeti alkotások nincsenek. („Ilyen jól még nem megy a dolgom.”) Főleg barátok, amatőr festők munkái, gyermekrajzok, rézkarcok találhatóak. De szép számmal van, mégpedig a legkülönbözőbb ízlést prezentáló vagy éppen ízlésbeli kialakulatlanságról tanúskodó mindenféle és -fajta reprodukció. Öröndetes azonban, hogy főleg nagymesterek műveinek lenyomataival találkozhatunk, de akad nem egy kétes értékű munka, sőt giccs is.

Íme, minden rendszerezés nélkül a festők névsora: Csontváry, Csók István, Székely Bertalan, Cézanne, Ács, Andruskó, Bálint, Zoran Petrović, Bálizs Mihály, Rudnay, Repin, Rubens, Veronese, Paul Saban, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Degas, Picasso, Szinyei-Merse Pál, Ferenczy Károly, Munkácsy Mihály, Mészöly Géza, Glatz Oszkár, Szkrabány Viktor, Gulácsy, Goya (kétszer Goja, j-vel), Hollósi, Bassi, Pissaro, Van Gogh, Benczúr Gyula, Gauguin.

Ha kedvenc festőik után érdeklődünk, akkor főleg a lakások falán függő képek készítőit jelölik meg. Ez jelentheti azt is, hogy csak olyasmit vásárolnak, ami nagyon tetszik, de ugyanakkor bizonyos szélesebb körű képzőművészeti tájékozottság hiányát is bizonyíthatja. Ki kellene vizsgálni, melyik variáns van túlsúlyban.

Hangversenyre, valóban objektív körülmények miatt, nagyon kevesen és ritkán járhatnak. („Ha nagyobb városban jut rá időm, annál többet hallgatok

komolyzenét: Bach, Vivaldi, Haydn, Beethoven”, „hol, mikor?”, „...i zenei estekre bejárok, főiskolás koromban bérletem volt az operában”, „nincs lehetőség”, „nincs módomban”.) Zenei élvezetet elsősorban ezek szerint a rádió, néha a lemezek és magnó nyújtanak. A huszonegy magyartanár kedvenc zeneszerzői: Chopin, Bach, Berlioz, Bartók, Kodály, Verdi, Gershwin, Erkel, Rossini, Liszt, Bizet, Kozma. Ezenkívül néhányan említik a népdalokat, és egyikük a dzsesszt is.

Nincs ebben némi tetszelgés? Nehéz eldönteni.

Ehhez a fejezethez kívánczodik még, hogy szinte kivétel nélkül látogatják a tárlatokat, ha van rá módjuk, ahol pedig művésztelep is működik, ott rendszeres képtárjárók a magyar szakos tanárok.

Ide kell talán még sorolni a múzeumlátogatásokat, a hosszabb tanulmányjellegű bel- és külföldi utazásokat, és tanulságos lenne megkérdezni, hogy egy-egy úton milyen kulturális intézményt vagy rendezvényt tekintettek meg.

Még egyszer elengedhetetlenül fontos hangsúlyozni, hogy sok esetben a vidéki, falusi élet sivársága, eseménytelensége, több esetben pedig a korlátozott anyagi lehetőségek akadályozzák meg a magyartanárokat, hogy tágítsák műveltségük horizontjait.

A felmérés teljességéhez nélkülözhetetlen lenne ismerni a községi, iskola- és tanári könyvtárak pontos helyzetét, a tantestületbe és a könyvtárakba érkező folyóiratok jegyzékét, s azt, hogy a magyartanárok közül hányan használják ki az így adódó lehetőségeket. Ugyanakkor azonban mindez az önképzés szükségyszerű tartozéka is, és a fogyatékoságok az önművelés igényének hiányát bizonyíthatják elsősorban. Mert bármilyen körülmények között élünk is, mindent meg kell tenni a maximális lehetőségek megteremtésére, hiszen hivatásuk célját az a paradoxon fejezi ki legtalálósabban, amely így hangzik: a tanárnak többet kell adnia, mint amennyit ő tud. A magyartanárnak pedig minden pedagógus közül a legtöbbet kellene nyújtania.

5.

A MAGYARTANÁR ÉS A VAJDASÁG

A Vajdaságon ez esetben kizárólag a kultúrát értem, irodalom szakosokról lévén szó, főleg a vajdasági irodalom iránti viszonyukat, erről az irodalomról és képviselőikről alkotott véleményüket. Ha már azt próbáljuk körvonalazni, hogy milyen ember a magyartanár, akkor elengedhetetlenül szükséges a közte és a környezete közötti kapcsolat vizsgálata is. Szemlélődésünk sajátos voltát jelenti, hogy nem általában a vajdasági ember és a vajdasági kultúra közti viszonyt vesszük szemügyre, hanem a magyartanár és a vajdasági kultúra kapcsolatát kutatjuk.

Az előbbi fejezetek során, főleg pedig a vallomásokat, interjúkat tartalmazó részben több megjegyzést olvastunk a vajdasági irodalomról. Ezeket ezúttal nem ismétljük meg. Helyettük álljanak itt a kérdőívnek vajdasági vonatkozású kérdései:

9. Vásárolja-e a vajdasági irodalom új könyveit?
 10. Mi a véleménye Burány Nándor, Herceg János, Bori Imre, Major Nándor, Tolnai Ottó, Varga Zoltán, Csépe Imre vagy Végel László legutóbbi könyvéről?
 11. Rövid jellemzése a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának.
 17. Vásárolja-e a *Hidat* és az *Új Symposiont*?
 19. Mi a véleménye a magyar újságainkról és külön a kulturális rovatainkról meg mellékleteinkről?
 21. Véleménye az Újvidéki Rádió ön által hallgatott adásairól.
 22. Mi a véleménye a hazai magyar tv adásairól, külön a Körképről?
 26. Véleménye a Szabadkai Népszínházról, ennek műsoráról.
- Érdekes és érdekes sorrendben elidőzni mindegyik kérdésnél.

Ketten igen, öten nem, öten igen, de fenntartással („Herceg Jánosét, Major Nándorét, Debreczeni Józsefét, Fehér Ferencét igyekszem megvenni, persze nem mindig futja a költségvetésemből”; „Inkább a fiatal generáció művei érdekelnek”), legtöbbször pedig csak ritkán, elvétve („igen ritkán, az iskolakönyvtárnak azonban megveszem a vajdasági könyveket, a magam számára dr. Bori Imre tanulmányköteteit meg szoktam venni”; „nagyon ritkán, főleg író-olvasó találkozókon, ahol dedikál is egyben a szerző”, „olykor ezeket is”) vásárolják.

Ezek után nyilvánvaló, hogy arra a kérdésre: mi a véleménye Burány Nándor... legutóbbi könyvéről — ilyen sok negatív, fehér folttal tarkított felelet érkezett: „eddig még egyiket sem olvastam el”; „csak Burány és Bori könyvét ismerem, sokra értékelem, az előbbit mint ígéretes és magas fokú erkölcsi bátorságról valló első komoly próbálkozást, az utóbbit a legjelentősebb vajdasági esszéíró jelentős irodalmi színvonalon mozgó tanulmánykötetét”; „mindegyiküket ismerem, számontartom, vannak vajdasági könyveim, a legújabbak azonban hiányoznak polcaimról”; „Majortól a *Dél* című regényét vettem meg legutóbb, de még nem olvastam. Boritól a Radnóti-köteténél tartok — tetszik — Hercegtől nem tudom, hogy jelent volna meg újabb kötet, Csépe *Alkonyatban* című kötete — bár lehet, hogy nem a legutolsó — tartalmaz néhány szép érdekes írást is. Róla különben az a véleményem, hogy sokszor eltúlozza a népieskedést. A többieket csak újságokból ismerem”; „Sajnos mindegyikről nem tudok véleményt mondani, mert még nem jutottam el addig, hogy elolvassam, Tolnai, Varga, Végel újat jelent irodalmunkban úgy formában mint tartalomban a hagyományos fölé emelkedtek, de azt hiszem, ez nem elég”; „Bori Imre munkásságát igen nagyra értékelem, figyelemmel kísérem Major, Tolnai és Végel írásait”; „Sajnos a felsorolt írók legújabb köteteit még nem olvastam”; „Nem ismerem teljesebben”; „Nehéz egyszólatos véleményt alkotni, Major Nándor utolsó elbeszéléskötete tetszik és Burány Nándor és Varga Zoltán legújabb műveit sokkal jobbnak tartom az eddigieknél”; „Szívesen olvasom őket szabad időmben, de egyszintű véleményt nem adhatok”; „A felsoroltak közül nem mindegyiket ismerem, Csépe Imrét tartom a vajdasági népi élet leghitelesebb ábrázolójának”; „Nem érzem hivatottnak magam véleményt mondani és mindegyiket nem is olvastam”.

A válaszok tájékozatlanság és bizonytalanság mellett főleg a közöny érzetét közvetítik. Óvatosságból-e vagy más miatt, nem vállalkoznak a felsorolt írók műveinek rövid jellemzésére? A dilemmára a következő kérdésre adott köz-helyszerű, nagyobb ismeretet és hozzáértést nélkülöző válaszok sem adnak egyértelmű feleletet.

— Rövid jellemzése a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának:

— Egy bizonyos fokú erjedés után mintha nyugalom uralkodna. Az *Új Symposion* bátrabb hangú fiataljai is mintha megállapodtak volna, de kialakulóban van egy újabb fiatal nemzedék csoportja, és ez a jelenség valószínű ismét minőségi változást hoz a vajdasági irodalomba.

— Hézagosságot alapján nem tartom magam illetékesnek még a véleménymondásra sem.

— A legjelentősebb a líra és a kisepika, a regény szárnyait bontogatja, dráma nincs. Irodalmunk erőssége az irányzatok, törekvések sokféleségében van szembeállítva a többi szocialista ország hosszú ideig tartó egysíkúságával, szürkeségével. Az irányzatok összeütközésére, harcára szükség van, kritikánk azonban néha rossz szolgálatot tesz egyes írói törekvések egyértelmű ledorongolásával vagy reklámszerű halálra dicséretével. Sinkót még nem múlták felül.

— Az írók támogatásakor figyelembe kellene venni a vajdasági olvasóközönség struktúráját, igényeit. Ki kinek ír és mit akar? Olyan íróra várunk, akiért a napszámostól az orvosig mindenki rajong, akit megért fiatal és öreg is.

— Jobbára erőlködés (sokszor személyi pörlekedés is), kevés érdeklődő olvasó nélkül.

— Pessimista vagyok, irodalmunk jelenlegi állapota — annak ellenére, hogy már jó néhány évtized áll mögöttünk — még igen kezdetleges és provinciális. Alig van egynéhány maradandóbb, jelentősebb alkotás, ami túlnőtt kereteinken. Igaz, a symposionisták egy kis pezsgést vittek irodalmunkba, de ők viszont csak egy szűkebb rétegnek (vagy a jövőnek) írnak. Szélesebb olvasóközönségünk a háború utáni agitáló, tömegpoézistól megcsömörlött, elfordult, a mától pedig távol áll. Korunk társadalmi problémáitól alkotóink idegenkednek, pedig hiszem, hogy drámának is megfelelő termőtalaj lenne. Az írásban dinamit kell, ez a dinamit nálunk hiányzik.

— Biztató.

— Újat akarunk, nem mindig sikerrel.

— Hiányzik belőle a dráma... a mai valóságunkban is vannak konfliktusok, a vajdasági kisember életéből kellene a drámaírónak meríteni. Hiányzik az ifjúsági regény, pedig...

— A legjobbak nekünk szólnak, rólunk, felismerem benne és megtalálom a mi meglátásainkat és élményeinket, de itt-ott mosolygok is egyesek pózolásain.

— Örömmel tölt el az a tény, hogy a régi nevek mellett szép számmal tűnnek fel fiatalok. Csak hát a fiatalok művei nagyon sok esetben holmiféle izmus-kísérletek. Szívesebben venném, ha ebből a sokszínű, ezerszínű vajdasági televényből fakadnának az írások.

— Téli napsugár (ragyog csak nem melegít) — tehát létezik, de sajnos kevesen élvezik.

— Örömmel veszem tudomásul, hogy itt Vajdaságban komoly irodalmi munka folyik... Egyes íróink tehetségesek, még fiatalok és tapasztalatlanok ahhoz, hogy életművüket megalkossák. Az idősebb generáció érettebb művek megalkotására képes. Esszéistáink néha olyan magas irodalmi szintű elmefuttatásokat végeznek, hogy az olvasók nagy táborra nem tudja nyomon követni őket. Szeretem a modern verseket, ha nem csak modernek és ha van mondanivalójuk, ha gyönyörködtetnek, magukkal ragadnak és nemcsak válaszfékes kifejezések halmozai.

— Ennek a jellemzésére sem Bori, sem Major sem Szeli nem vállalkozott még eleddig, holott ők esztéták. Miért éppen a kérdőív jobb sorsra érdemes kitöltője kapja ezt a megbízatást? Hiszen még az sem tisztázott: van-e vajdasági irodalom?

— Halva születik itt minden — mondta saját helyzetét, magányát érzékeltetve az egyik magyartanár, ugyanakkor azonban az is igaz, hogy a sivárság megszüntetésén a pedagógusok közül is kevesen munkálkodnak önzetlen érdeklődéssel, önmagukat nem kímélő szorgalommal, minden szélmalomharcot feledő törhetetlenséggel, állhatatossággal.

A középiskolai irodalomkönyvek megjelenése alkalmából írt hosszabb körül-

tekintő méltatásában Sinkó Ervin így jellemezte a vajdasági kulturális viszonyokat:

— Engedtetsek meg nekem egy kellemetlenkedő vallomás: néha kételkedem benne, hogy a vajdasági magyarság kulturális élete — vagy az, amit úgy neveznek — valóban kulturális és valóban élő-e. Pontosabban: olykor úgy rémlik nekem, hogy van a Vajdaságban egy maréknyi fiatal, öregebb meg öregember, kiknek szívügye a kezdeményező szép szó és a bátor gondolat — afféle barlanglakók, de körülöttük dermesztően visszhangtalan részvétlenség, maga a tunya közöny terpeszkedik süketen a szép szóra, a bátor gondolatra.

Visszhang, irodalmi közvélemény nélkül nincs és nem is lesz irodalom. Ugyanígy a *színház* sem élhet légtüres térben.

Ehhez tartozik: a *tévé* szerkesztőségéhez, tőlük tudtam meg, eddig, tehát majd egy év alatt, egyetlen magyartanár sem írt levelet, nem mondta el észrevételeit, véleményét, sőt a kérdőívre érkező válaszok bizonyítják, hogy igen kevesen nézik ezeket az adásokat. Bár tudjuk, hogy a iközvetítések időpontja nem a legmegfelelőbb, noha ez nem lehet az elutasítás érve, no meg az sem, hogy a magyarországi tv műsora sokkal színvonalasabb.

— *Véleménye az Újvidéki Rádió ön által hallgatott adásairól:*

A rádió népszerű a magyartanárok körében, bár rendszeresen kevesen hallgathatják, és valószínűleg ezért konkrétan leveleikben, válaszaikban sem idéznek kultúrműsorokat, vagy számukra emlékezetes kultúrpolitikai tárgyú cikket. („Hiányzik a kellő alaposág, bátrabb hozzáállás.” „A Rádióposta már nevetéses a sok pro és kontra vélemény miatt.” „A zeneműsor megüti az európai színvonalat.” „Friss hírekben nem marad el.” „Jó.” „A hangjátékok között is kevés a vajdasági írók műve, a kulturális adásokat magyon változatosnak találom, a Muzikaszó — Jókivánság műsorát mellőzném, de tudom, hogy ez sokat jövedelmez a rádiónak.” „Színvonalasak és sokoldalúak.”)

Legpozitívabb az *újságok*hoz való viszonyulás és a róluk alkotott véleményük. Sokszor igencsak figyelemre méltó megjegyzéseket küldtek válaszként. Tehát ezt mindennél nagyobb mértékben ismerik. „Nem rosszabbak, mint más nyelven megjelenő hazai lapok.” „Újságjaink közelebb állnak olvasóinkhoz az íróknál.” „Nagyon »teleírják« őket és semmit sem tartalmaznak. A kulturális rovat alatt nálunk csak a színházat és a filmet értik.” „Dicséretes a szándékuk, de az átlag (falusi) olvasó nem mindig érti meg őket.” „A magyarországi lapokhoz viszonyítva, sokkal vázlatosabbak, tartalmasabbak” — ezt hárman is írták. „Különösen nem vagyok elragadtatva, de remeknek sem tartom. A kulturális rovatokban sok a külföldi anyag.” „Eléggé felületeseek. Elmélyültebb politikai cikket igen ritkán fedezhetek fel bennük, riportjaik sablonosak. A kulturális rovat valamivel igényesebb, de keveset foglalkozik kultúrpolitikánkkal” — az utóbbi megjegyzés aláhúzva. „Jobbak újabban, mint pár évvel ezelőtt voltak. Eleget tesznek a rájuk háruló feladatoknak.” „Időszerű kérdésekről írnak, szólnak a nagyközönséghez, de legyenek színvonalasak is. Ezt a követelményt újabban kielégítik.” „Megfelelőek, de kevesebb nyelvi és helyesírási hibát szeretnék bennük találni.”

Ezek a megjegyzések mindenekelőtt a *Magyar Szóra* vonatkoztathatók, hiszen ezt majdnem mindannyian rendszeresen veszik vagy olvassák.

Így viszonyul huszonegy magyartanár a vajdasági kultúrához, s ha ez csak

nyolcadrésze az egésznek, mégis úgy tűnik, hasonlít a pillanatfelvétel egy esetleges csoportképhez.

Ezek után, éppen ezért, érdekes lehet néhány választ látni arra a kérdésre, amely a magyartanár szerepe után kérdezett községe kulturális életében.

— Nagyon kevés szerepem van, színházlátogatás és újságterjesztés szervezése a középiskolában, korábban könyvterjesztés is, de az utóbbi időben ebbe belefáradtam.

— Vezetőségi tagja vagyok a helyi kultúregyesületnek, foglalkoztam rendezéssel, tartottam irodalmi esteket.

— Időről időre rendezni szoktam modernebb hangvételű, rövid színdarabokat, irodalmi délutánokat.

— Régebben sokoldalú volt (színjátszás, rendezés, népegyletemi előadások, szülők iskolája), ma csak a szülők nevelése, könyvterjesztés, iskolai előadásokon való részvétel, önképzőkör.

— Nem tudom. Egykor azt hittem tényező vagyok mint a Magyar Kultúrkör elnöke. Számos kultúrelőadást rendeztem, s annak is aktív előadója voltam. Ma már rajtam kívül álló okok miatt csak „egy tanár” vagyok.

Az előző részekben levő véleményeket is figyelembe véve az általános képet a semmilyen és a már semmilyen komor, szomorú tónusai jellemzik, nyilvánvalóan jelentős mértékben a környezet hatására. Leszámítva természetesen az önképzőkörök vezetését. (Huszonegy magyar szakos tanár közül csak egynek nincs önképzőkör az iskolájában.) Ez is azt támasztja alá, hogy a diákokkal való foglalkozás mindegyiküknél hivatás, legfőbb elv, hiszen — láttuk — ez jelenti számukra a legfőbb jót.

S mit tesznek a magyar szakosok a falu kulturális életének fellendítéséért? Saját bevallásuk szerint keveset vagy semmit: „Nem lehet, nincs, aki meghallgatna.” „Úgy gondolom, a kultúra terjesztése nemcsak az én ügyem. Elsősorban a község vezetőinek kellene megváltoztatniuk viszonyukat iránta.” „Nem sokat tudok tenni.” „Igyekszem a szülőkre és a tanulókra hatni.” „Mit tehetek?”

Hogy miért van ez így, arra már eddig is láttunk néhány elrettentően-síralmas példát, igaz történetet. Ma már a magyartanárok mindegyike főleg csak „egy tanár” — semmi más a faluban, a kisvárosban, a városban. Néhol még ennyi sem.

6.

TANÍTÁS, TANTERV, TANKÖNYV

Több ízben esett már szó a tanári hivatásról, a tanár és az iskola viszonyáról, mivel azonban ez mégiscsak pillanatfelvételünk egyik sarkalatos pontja, szükséges külön is megvizsgálni, kiidézni a válaszokat. Lényegbevágóan fontos tudni a tanárnak az irodalomról alkotott felfogását és az irodalomtanítás szerepéről vallott véleményét.

— *Mi az irodalom szerepe ma?*

— Hiszek az irodalom tudatformáló szerepében és elkötelezettségében. Az irodalom szerepe ma is és mindig: az ember formálása, vagy ha úgy tetszik: teremtése. Nem hiszek az irodalom öncélúságában, sem esztétikai, sem másnemű magabazárkózásában.

— A meggyötört emberiség kikalauzálása a zsákutcából.

— Hogy foglalkozzék a társadalmi kérdésekkel; ne elrugaskodott elméncedés legyen, hanem a mindennapi ember mindennapi gondjának, bajának, vívódásainak tükrözője, segítője.

— Ma is, mint mindig társadalomformáló szereppel bír az irodalom. A művészetek nem lehetnek öncélúak, viszont a szórakoztató szándék sem mellékes.

— Jellemformáló, léleknevesítő, perspektívát, látókört felnyitó.

— A XX. század a technika százada, nem pedig az irodalomé. Mindamellet azon a véleményen vagyok, hogy az igazi irodalmi értékű művek megtalálják útjukat az olvasó felé, illetve az olvasók egy kis tábora felé, s így tudatosítják bennük feladataikat a társadalomban.

— Az irodalom az emberi élet vetülete, szerepe ebből következik. Tükrözze is az emberi életet, s annak minden mozzanatát olyan formában, hogy az tanít-

son, neveljen és szórakoztasson is bennünket. Az utóbbi követelményt igen fontosnak tartom, mert egy unalmas, nehézkes irodalmi művet senki sem olvas szívesen, ha mégolyan jó szándékkal is íródott.

— Világnézetet adnia, eligazítást az életbe — mint általában minden művészetnek.

Így hangzanak azok a meghatározások, amelyek többé-kevésbé különböznek a közismert: „esztétikai élmény nyújtása, tanítás, nevelés” megformulázástól, de amelyek — láthattuk — nem mentesek a régies, lejáratott, sőt naiv definíciók emlékeitől sem.

Ehhez kapcsolódnak azok a válaszok, amelyek azt mondják el, mit tartanak a magyar szakos tanárok *legfontosabbnak az irodalom tanításában*.

— Hogy élvezni és érteni tudják a gyerekek az irodalmi művet.

— A múlt és a ma értékeinek feltárását, szemléletét.

— Hogy az irodalmi mű önmagától hasson lehetőleg, az esztétikai és etikai mondanivalót ne (csak) a tanár hámozza ki.

— A művészetek és a társadalmi fejlődés közötti összefüggés érzékeltetése... az esztétikai hatásnak a nevelésben való hasznosítása.

— Megszerettetni a könyvet és általában a művészeteket.

— Az aljasság kifigurázása.

— Lényegbevágó szerepe van a nevelés terén, az ismeretek bővítésében és egyúttal anyanyelvünk elmélyítésében.

— Az irodalmi mű átérzését, gondolati mondanivalójának megértését.

— A szép megszerettetését, az igazi érték felismerését.

— A mű elemzését, az író elhelyezését a korban és a különböző művészeti áramlatok között... irodalmi életünk fejlődésének átfogó áttekintését.

— Hogy tanulóink megismerjék népköltészetünket, nemzeti irodalmunk valamint a világirodalomnak az adott életkorban feldolgozható legértékesebb műveit, az írók életsorsát, nemes emberi jellemvonásait. A tanulók az iskolából kikerülve rendszeres olvasókká váljanak.

— Megtanítani az elemista tanulókat az irodalom olvasására, és ily módon megszerettetni velük az irodalmat.

— A könyv, a betű megszerettetését — az írás tisztelőtét.

Külön figyelmet érdemel az önállóságra nevelés, az olvasás művészetének ki-nevelése és az anyanyelv szépségének feltárása, megbecsülése.

Nyilván nehéz ma irodalmat tanítania „kalandos, háborús filmek és kémtörténeteken nevelkedett, irodalmi műveltséget szerzett fiataloknak”. De nehéz lenne ellentmondani ennek a véleménynek is, talán éppen ezért érdekes szemügyre venni: mennyiben segíti valóra váltani a tanár elképzeléseit a *tanterv*, módosítanának-e rajta, mit s miért, és mi a véleményük a tankönyvekről.

A tanterv és segédeszköze, a tankönyv mindannyiukat a leginkább érdeklő probléma, ezért választottak kimerítően, s beszélgetéseinket is szívesen kezdték ezzel a tárgykörrel; látszott, szívügyük.

A tantervet túlnyomórészt csak keretnek, útmutatónak tekintik, amely nagy segítségükre szolgál („pozitív, egyes gyenge pontjait a gyakorlat kiküszöböl-het-i”), de többen kifogásolják maximalista voltát, vagy azt, hogy „kevés hozzá az óraszám”. Láthatóan irtóznak attól a magatartástól, amelyik a tantervet dogmának tekinti, s ezzel korlátozza a tanítás, a tanár szabadságát. Ketten azonban úgy vélik, „nem segít, gátol” a tanterv. „Megnehezíti a tanítást mert nem elég konkrét, túlságosan sok szabadságot enged meg, így mindenki a saját elképzelését valósítja meg.” (!!!) Ezek mintha elfeledkeznének arról, hogy emberközelbe hozni az irodalmat nem a tanterv, hanem kizárólag a tanár fel-

adata, s ezt mindenki csak saját hajlama, elképzelései szerint tudja, képes megvalósítani.

Noha a tantervről mondott észrevételeik komolyak, nagyon is indokoltak (nem a dogmatikusokra gondolok), hiszen gyakorló pedagógusokról van szó, amikor a változtatás szüksége, a módosítás fokai, konkrétumai iránt érdeklődtem, szinte kivétel nélkül megtonpantak, látszott rajtuk, alaposan fontolóra vesznek minden javaslatot, mielőtt kimondanák. Ez egyszerre bizonyíthatja, hogy hiányzik belőlük a kreatív szellem, továbbá, hogy érzik, a tantervnek döntő szerepe van munkájukban, de talán azt is, hogy rajtuk igen kevés múlik, nem kérdezik őket úgysem, hiábavaló ezen törni a fejüket. Az esetleges változtatásokat az egyéni érdeklődési körök sugallják (több népköltészetet, több nyelv-tant, a házi olvasmányokat szabadabban jelölni ki, függően az iskolai, községi könyvtárlománytól).

A *tankönyvekre* már sokkal több módosítási javaslatot adtak a magyartanárok. Elismerik, hogy szebbek és jobbak, mint néhány évvel ezelőtt, de nehezményezik, hogy sok bennük az elírás, a helyesírási hiba, „a korrektúra botrányos”. Egyikük szerint: „Nem kimondottan tankönyvek, inkább jó szöveggyűjtemények” (az elemi iskolás tankönyvekre vonatkozik). Meglepő, hogy többen a tantervtől és a tankönyvektől várják, hogy megoldják az irodalomtanítás problémáit, holott csak segédeszközöknek kellene lenniük az alkotó szellemű tanárok kezében. Külön megemlítik, hogy nagyon drágák, „minden új tankönyv merénylet a szülők zsebe ellen”. Ha pedig ehhez hozzácsatoljuk azt a véleményt, hogy a tankönyvek nálunk változnak legtöbbször, két-három évenként, akkor nyilvánvalóan igen súlyos kifogást jelent a nélkülözhetetlen könyvek drágasága.

Ehhez a problémakörhöz tartozik a következő kérdés is: *elmenne-e máshová* (felsőbb fokú iskola, egyetem, szerkesztőség) dolgozni? Nyolcan igennel feleltek, elmennének máshová dolgozni. De a nyolc közül hatan továbbra is a tanügybe, főleg felső fokú iskolába szeretnének jutni. Szándékukban világosan érződik, menekülnének jelenlegi környezetükből, de így csak ketten nyilatkoztak félreérthetetlenül. Ugyancsak ketten tartózkodtak a véleménynyilvánítástól, ők lehet, hogy szívesen elmennének, csak nehezen szánják rá magukat a gyökerek feltépésére, az ismert felcserélésére egy bizonytalan ismeretlenért. Tízen válaszoltak, nem-mel, s beletörődöttség mellett ez az adat mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy a tanítást, az iskolát — minden megpróbáltatás ellenére is — jobban kedvelik, hozzáérttek:

„Hivatásom a tanítás. Hívtak már jobb anyagi feltételeket kínálva: maradtam. Hiányozna az osztály, a tanterem légköre, amely életemem.”

7.

ISMÉT EGY „KÍVÜLÁLLÓ” VÉLEMÉNYE

A „kívülálló” — tanfelügyelő, mai szóhasználattal szakfelügyelő.

— Nagyon lelkes emberek a magyar szakosok, örülök, hogy velük dolgozhatok. Olyanok, akikkel lehet szót érteni, kivált, ha megérik, látják, hogy segíteni akarunk rajtuk, ha javukra munkálkodunk, írjuk jelentéseinket a náluk tett látogatásokról. De nem hallgathatom el, hogy főleg a kisebb helységekben aránylag gyorsan elparlagiasodnak, elszürkülnek, vagy legalábbis stagnál a fejlődésük. Meglepően kevés a kreatív típus, s igénytelenek is. Ezt fájjalom leginkább, de tudom, hogy nem mellőzhetjük az objektív körülményeket sem, a sok előfeltételt, amelyek jelentős mértékben befolyásolják ténykedésüket vagy éppen passzivitásukat. Érdekes lenne alaposan kivizsgálni, milyen feltételek között tanítanak, milyen segédeszközeik vannak. Láthatnánk, hogy legtöbbjük próbálkozásai visszhangtalanok maradnak, sőt olykor még munkájuk is lehetlenné válik. Ennek a szélmalomharcra emlékeztető létküzdelemnek viszont igen nagy szerepe van az elszürkülést kiváltó igénytelenségben, a befelé fordulásban, az elfáradásban. Tanulságos megfigyelni, hogy egy-egy szemináriumon mennyire „átválnak”, felélénkülnek, magukra találnak, hevesen vitatkoznak — érzik az érdeklődő, éltető közeget maguk körül.

8.

ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT KITEKINTÉS

Így vallanak a magyartanárok és a róluk nyilatkozó két „kívülálló”. Az egy-egy részen belül összemosódó vallomások, riportok, interjúk meg a kapott adatok kimutatásszerű, önmagukért beszélő (az anyag mutassa meg a maga természetét) fejezeteiből kellene kihámozni a valóságot, kikövetkeztetni az általános érvényű összkepet. Miben és milyen mértékben jut kifejezésre a magyartanároknak a bevezetőben említett sajátos szerepük, helyük, hogy közvetítsenek a művészetek és „fogyasztói” között, s, önmagukon átszűrve az újabb és újabb szellemi javakat, formálják környezetüket, vagy esetleg miért nem tudják küldetésüket maradéktalanul teljesíteni.

A válaszok őszinteségét feltételezve könnyen megállapíthatnánk — noha ez a kép a kicsiny bizonyító apparátus miatt nem készülhetett a teljesség vagy legalább a tipikusság igényével —, hogy a tanárok bizony sok helyen érdektelenek, passzívok, visszahúzódnak, hiányzik belőlük az alkotó szellem, önképzésük nem kielégítő — lemaradnak a fejlődésben, szerepük leszűkül, befelé fordulnak, de bármennyire is igaz lehetne — és igaz is — mindez, ha elfelejtenénk mellőlnük a környezet, a háttér, az „objektív valóság”, az erkölcsi és anyagi „támogatás” jelentőségét, akkor következtetéseink egyoldalúak, meglátásaink csak részgazságok lennének.

Ezért kell állandóan szem előtt tartani, itt és egy esetleges terjedelmesebb dolgozatban is:

— Az értelmiség — falun, városban egyaránt — szakbarbár, anyagi, még ha jól szituált is, és közönyös a kultúra iránt. Dolgozik, szépen lakik, jókat eszik, autózik, sok helyen iszik, kártyázik, esetleg csak tévézik. Az értelmiségiekről így ír az egyik szakközépiskolában dolgozó kolléga: „Az iskolában velem dolgozó értelmiségiek közül nagyrészüket az érettségi óra nem vett magyar szépirodalmi művet a kezébe (mérnök, orvos). Tantestületemből senki sem jár

színházba, városunkban majdnem 30 magyar orvos van, de csak kettő jár közülük színházba rendszeresen, esetleg még kettő eljön a magyarországi művészek előadására. Az egyik ismerős mérnököt Németh Lászlóról nem tudta biztosan, festő vagy szobrász. Nem lehet velük egy könyvet vagy tv-filmet megvitatni...” S majdnem mindenütt ez a helyzet, tudósítanak a válaszok. (Tisztelet annak a kevés kivételnek, amely érdeklődő és nem ilyen.) Hogy közvetítheti ilyenek felé az általános kulturális javakat a magyartanárok, aki közben még anyagilag többszörte rosszabbul is áll náluk, „ugyan mi haszna a nagy-nagy műveltségéből”?

Ilyenformán nem beszélhetünk sem az értelmiség (holott minden faluban van vagy 50—100 már középiskolát végzett, tehát részint, formálisan már ide sorolható), sem — más okok miatt — a helyi vezetők művelődés iránti felelősségtudatáról, esetleg csak felelőtlenségéről. Az előbbieket közönyösek, sokszor a cinizmusig érdektelenek, az utóbbiak protokollárisak. Egyre megy — ezek is, azok is csak légüres teret teremtenek a magyartanárok körül.

— De látszik az is, hogy a tantestületekben sincs minden rendjén. Részint a kollégáknak sem érdeke a tömegeket megindító, tömeges kulturális megmozdulások, amelyeket ezenfelül még nem is honorál senki sem, részint pedig, úgy tetszik, nemcsak az egyes falvak lakosságát osztja két részre a múlt átkaként ránk maradt, nemzeteket elválasztó „gránic”, hanem a pedagógusok, sokszor meg épp az igazgatók fejébe költözött be, és von válaszfalakat az elvek és a gyakorlat közé. „A vita, ahogy ezt egy nemrég tanácskozáson, tágabb vonatkozásban, Miladin Gvozdenov megállapította, leginkább anyagi kérdések körül keletkezik. Mihelyt a költségvetésre terelődik a szó, egyre szembeötlőbb vonatkozás nyilvánul meg a tervezett lépésekkel szemben. Azt mondják, sokba kerül a nemzeti egyenjogúság, véleményem szerint, az egyenlőtlenség azonban még többbe kerül” — mondta a tartományi pártbizottság nemzetiségi bizottságának elnöke. Az eszmei-politikai álláspont elvileg világos, de a jogi megfogalmazás fogyatékoságai lehetőséget adnak a „félreértésekre”, „félremagyarázásokra” — visszaélésekre, amelyeket egyesek ki is használnak. (Mirko Čanadanović, dr. Dinko Davidov és Ranko Končar fejtegetései a *Magyar Szó* hasábjain a legpозitivabb viszonyulás szempontjából igen figyelemreméltók, jó lenne minél szélesebb körben ismertetni őket.)

— Amikor kultúráról van szó, nem mellőzhetők az anyagi körülmények sem. Azt, hogy néhol a segédszemélyzetnek is nagyobb a fizetése, mint a tanároknak (l. verbászi vita a tanárok anyagi helyzetéről), vagy „hol végződnek a kenyér- és ruhagondok (hogy egyetemista gyermekeink taníttatásáról ne is beszéljünk), s hol kezdődik valójában a szellemi érdektelenség és betokosodás”.

Nyilvánvaló, ez mind közrejátszik, ha a kultúrára terelődik a szó, ha a művelődés iránti közömbösség vagy a tanárok, elsősorban a magyartanárok passzivitása kerül terítékre.

A fentiek tudatában és ellenére nem hallgatható el viszont, hogy sok esetben mégis éppen a magyar szakos tanárokon múlik, ha több nem, legalább önértéküket meghatározó és növelő önképzésük. Mert minden helyi perpatvar, kellemetlenség mellett be lehet és be is kell kapcsolódni egy nagyobb területet behálózó szellemi áramkörbe, ha ilyesmi nem létezik, teremteni kell. Hány megkezdett kultúrpolitikai, irodalmi, színházi vita vált értelmetlenné már, mert „senki sem reagált”, „senki sem kapcsolódott be”, mert a hozzáértők, a hivatottak, elsősorban a magyartanárok nem hallatták szavukat? Vagy igaz lenne, hogy mégis az egyéniség a döntő szó, legyen bárhol, bármilyen körülmények között is valaki? Igaza lenne Sartre-nak, aki azt mondja: az ember az, amit

cselekszik? A múlt értékei után kutatva, s a jelen érdekében, említi egyik vasárnapi cikkében Bori Imre azt az adai tanítót, aki 1878-ban megírta Bács—Bodrog vármegye máig is legjobb, legteljesebb földrajzkönyvét. Felesleges talán felidézni, hogy milyen körülmények között dolgozhatott Adán az 1870-es években.

Az ilyen jellegű munkák egyik sajátága, hogy elsősorban a változások után kutatnak. Pillanatfelvételemben csak a helyzet vázolására, néhány fehér folt feltüntetésére vállalkozhattam. Megmutatni, amit egyik készséges levélíróm így fejezett ki: „Így van, s hogy így van, abban ludasak vagyunk mindannyian... akiknek a kultúra hordozóinak kellene lenniük... Ha a község minden kultúr-munkása...”

A szociográfiákról azt tartják, hogy leginkább nem azok olvassák, akikről íródtak. Pedig dolgozatomat éppen azoknak szántam, akikről írtam.

FÜGGELÉK

1. Körlevél:

Tisztelt Kolléga!

A művelődési viszonyainkról és állapotainkról szórványosan megjelenő, kivétel nélkül polemikus hangvételű elméleti és személyes tapasztalatai nyomán valószínűleg Ön is felfigyelt arra az áldatlan állapotra, amely tájunkon mind inkább eluralkodik. A művészetek, ezeken belül az irodalom és a közönség viszonya már huzamosabb ideje igen aggasztó. Az okok viszont tudvalevőleg sokrétűek és különböző természetűek.

A márciusi Hídban közölt szociográfiai pályázat kényszerítette ki a végleges elhatározást: egy hosszabb, helyzetjelentés-szerű művelődés-szociográfiai tanulmányban kísérilem meg felmérni és felvázolni ezt a sokágú és bonyodalmas kapcsolatot. Ehhez kérném szíves segítségüket és őszinte közreműködésüket.

Úgy tartom ugyanis, hogy a művészetek—közönség viszonyban a tanárnak, kíváltk pedig az irodalomtanárnak igen jelentős szerep és feladat jut. A tanár munkaköre és kétirányú kapcsolata miatt közvetítő ebben a viszonyban. Mind a művészetekhez, mind pedig a közönséghez szoros szálakkal kötődik. Közvetítő és izlésformáló szerepe van. Ezért gondoltam, hogy a művészetek—„fogyasztók” viszonyt a magyartanáron, a legfontosabb közvetítőt keresztül lenne a legcélszerűbb megközelíteni.

Ehhez a munkához kérném szíves segítségüket. Ezt a levelet és a két részre osztott kérdőívet tartományunk 60 magyar szakos tanárának és előadójának küldöm el abban a reményben, hogy hajlandók lesznek válaszolni és elbeszélgetni erről a közérdekű problémáról. Úgy tervezem, hogy mindegyik tanár és előadó ugyanarról beszéljen: irodalomról, környezetéről, hivatásáról és önmagáról; s a hatvan esetből összeálló mozaik feltehetőleg pontos képet ad majd körülményeinkről, embereinkről.

Valószínűleg több kellemetlen, esetleg még ma is bajt okozható esetről kell majd találkozásunk folyamán beszélni. Szeretném hangsúlyozni, tudatában vagyok annak, hogy az ilyen munkához a bizalom és a diszkréció elengedhetet-

lenül hozzá tartozik. Ezt teljes mértékben szavatolom, egészen a név elhallgatásáig, ha a beszélő így kívánja.

Kérem — közérdekről lévén szó —, ne tagadják meg a segítséget, válaszoljanak a kérdésekre (ha esetleg úgy gondolják, hogy közülük néhányra inkább előszóban felelnének, úgy kérem ezt a kérdőíven feltüntetni) és tegyék lehetővé, hogy szeptember és október folyamán ellátogassak Önökhöz. Köszönöm.

Barátsággal üdvözl:

Újvidék, 1968. szept. 2.

K É R D Ő I V

I.

1. név:
2. helység:
3. végzettsége, mikor végzett?
4. életkor:
5. munkakor:
6. mióta tanít a helységben?
7. heti óraszám:
8. fizetése:
9. foglalkozik-e írással, publikálja-e ezeket?
10. iskolájában van-e önképzőkör?
11. elmenne-e máshová (felsőbb fokú iskola, egyetem, szerkesztőség) dolgozni?

II.

1. Véleménye szerint mi az irodalom szerepe ma?
2. mit tart fontosnak az irodalom tanításában?
3. mennyiben segíti valóra váltani elképzeléseit a tanterv?
4. véleménye a tankönyvekről
5. módosítana-e a tanterven, mit, s miért?
6. van-e könyvtára, milyen jellegű, hány kötetből áll?
7. hány könyvet vásárol évente?
8. mi alapján válogat az újonnan megjelent könyvekből?
9. vásárolja-e a vajdasági irodalom új könyveit?
10. mi a véleménye Burány Nándor, Herceg János, Bori Imre, Major Nándor, Tolnai Ottó, Varga Zoltán, Csépe Imre vagy Végel László legutóbbi könyvéről?
11. rövid jellemzése a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának:
12. kik a kedvenc írói, miért?
13. véleménye szerint, kik a mai magyar irodalom legjelentősebb képviselői? (5—5 versben, prózában, drámában, értekező prózában)

14. kik a mai világirodalom legjelentősebb képviselői?
(szintén műfajok szerint)
15. mit olvasott utoljára?
16. milyen folyóiratokat olvas, járat, miért?
17. vásárolja-e a *Hidat* és az *Új Symposiont*?
18. milyen napi- és hetilapokat olvas, vásárol?
19. mi a véleménye a magyar újságainkról és külön a kulturális rovataikról meg mellékleteikről?
20. hány órát hallgatja naponta a rádiót, milyen állomásokat, milyen adásokat?
21. véleménye az Újvidéki Rádió Ön által hallgatott adásairól:
22. nézi a tévét, milyen műsorokat, mi a véleménye általában a műsorról, s mi a hazai magyar tv adásairól, külön a Körképről?
23. milyennek tartja a helyi moziműsort, kiktől függ, s van-e beleszólása ennek alakításában?
25. jár-e színházba, hányszor havonta?
26. véleménye a Szabadkai Népszínházról, ennek műsoráról?
27. vannak-e képek, festmények lakásában, milyenek, kiktől?
28. jár-e tárlatra? kedvenc képe, festője?
29. kiket ismer a vajdasági festők közül?
30. jár-e hangversenyre, kedvenc zeneszáma, zeneszerzője?
31. milyen szerepe van községe kulturális életében?
32. mit tesz ennek fellendítéséért?
33. véleménye szerint milyen a község lakóinak viszonya a művelődéshez, s mennyiben változott ez a viszony az utóbbi években?
34. milyen a községi vezetők viszonya a művelődéshez?
35. milyen a helyi értelmiség viszonya a művelődéshez, mivel szórakozik az értelmiség?
36. min múlik a művészetek (főleg az irodalom) és a közönség, a „fogyasztók” viszonya helységében, s min a Vajdaságban?
37. mit jelent községében magyartanárnak lenni?
38. a továbbtanulás folyamán milyen eredményt érnek el végzett növendékei magyarból?
39. kívánja-e, hogy a fenti kérdésekről előszóban is beszéljünk, mikor lenne a legmegfelelőbb?

Megjegyzés: Kérem, hogy a terjedelmesebb választ igénylő kérdésekre ne a kérdőíven, hanem külön papíron válaszoljanak, s a kérdőívet kérem visszaküldeni. Köszönöm.

